

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Bertók László hetvenéves

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 1113
PARTI NAGY LAJOS verse 1116
TOLNAI OTTÓ verse 1118
JÁSZ ATTILA versei 1126
KŐRÖSI ZOLTÁN: Milyen egy női mell? (*regényrészlet*) 1132
MÉHES KÁROLY verse 1158
BODOR BÉLA verse 1162
VÖRÖS ISTVÁN versei 1163
LÁZÁR BALÁZS verse 1166
TANDORI DEZSŐ versei 1167
CSÜRÖS MIKLÓS: Bertók László hetvenéves 1171
BEDECS LÁSZLÓ: Nem oly nehéz (*Bertók László: Platón benéz az ablakon*)
1174
ÁGOSTON ZOLTÁN: Szemérmes kitárulkozás (*Bertók László: Hazulról*
haza) 1181

*

- POSZLER GYÖRGY: Tisztelet a mesterségnek (*Jegyzetek Somlyó György*
A vers – a versben című könyvéről) 1186

*

József Attila (1905–1937)

- BORBÉLY SZILÁRD: Például három József Attila-válogatott 1193
HAVASRÉTI JÓZSEF: Festett vérzés, takart sebek (*Fényképes albumok*
József Attiláról) 1201
BÁRÁNY TIBOR: Attila küldetése és a szelf poézise (*folyóiratszemle*)
1209
GAJDÓ ÁGNES: „...vagyok, ami vagyok, lettem, ami lettem” (*Fejtő*
Ferenc: József Attila a Szép és Jó Szó mestere; József Attila, az útmutató)
1215
BARTAL MÁRIA: Eszmélet vagy Mondd, mit érlel...? (*Eszmélet. In*
memoriam József Attila) 1219
ZALÁN TIBOR verse 1222

2005

DECEMBER

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Ceglédén:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8-10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** KöMa Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar könyvtára** – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

500,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

0 5 0 1 2

JELENKOR

XLVIII. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(1089 Bp., Orczy tér 1., Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ és telefonos megrendelés: 06 80/444-444;

hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3000,- Ft, a II. félévre 2500,- Ft,

egy évre belföldre: 5500,- Ft; a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12100,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A KORTÁRS IRODALMI ESTEK sorozat keretében *Tolnai Ottó* költővel *Nagy Boglárka*, a *Jelenkor* szerkesztője beszélgetett november 14-én, *Spiró György* író *P. Müller Péter* irodalomtörténész, kritikus, az *Echo* főszerkesztője kérdezte *Fogság* című regényéről december 7-én a pécsi Művészetek Házában.

*

A JÓZSEF ATTILA-ÉV rendezvény-sorozata keretében a Művészetek Házában *Bókay Antal* irodalomtörténész és *Tóth Krisztina* költő, műfordító tartott előadást *A személyiség újraírása* címmel november 16-án, illetve *Schein Gábor* költő, irodalomtörténész adott elő *Az idegenség nyelve József Attila lírájában* címmel november 24-én.

*

KÖTETBEMUTATÓK. A *Csorba Győző és Fodor András levelezése 1947-1994* című kötet bemutatójára került sor a Művészetek Házában november 22-én. Az esten részt vett *Fodor Andrásné*, *Tüskés Tibor* irodalomtörténész és *Pintér László*, a kötet szerkesztője, a házigazda *Szirtes Gábor*, a Pro Pannonia

Kiadó igazgatója volt. – Weber Kristóf *Alkalmazott zene* című könyvének bemutatóján a szerzővel *Kircsi László* zeneesztéta beszélgetett a Művészetek Házában november 28-án.

*

MARC CHAGALL *Odüsszeia* című litográfiasorozatának kiállítása a Művészetek Háza Martyn Ferenc Tetőtéri Galériájában kapott helyet. A megnyitóra november 17-én került sor a Chagall Klezmer Band, illetve *Stenczer Béla* és *Papp Zoltán* színművészek közreműködésével, *Philippe Zeller* magyarországi francia nagykövet jelenlétében. Beszédet mondott *Dr. Kunszt Márta* alpolgármester és *Dr. Tasnádi Péter*, a megyei közgyűlés elnöke. A tárlat december 30-ig tekinthető meg.

*

NÁDAS PÉTER *PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK* című regénye bemutatójának a Pécsi Nemzeti Színház Kamaraszínháza ad otthont december 13-án. Az íróval *Bagi Zsolt* irodalomtudós beszélget, az esten közreműködnek *Balikó Tamás* és *Jordán Tamás* színművészek.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.
Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.
Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsen él.
Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatán él.
Kőrösi Zoltán (1962) – író, szerkesztő, Budapesten él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.
Bodor Béla (1954) – költő, író, kritikus, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.
Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Csűrös Miklós (1944) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.
Poszler György (1931) – irodalomtörténész, esztéta, Budapesten él.
Borbély Szilárd (1964) – költő, író, Debrecenben él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Bárány Tibor (1979) – az ELTE BTK magyar-filozófia szakos hallgatója, Budapesten él.
Gajdó Ágnes (1975) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Bartal Mária (1977) – PhD-hallgató, Budapesten él.
Zalán Tibor (1954) – költő, író, Budapesten él.

BERTÓK LÁSZLÓ

A darabokból összeálló

*A darabokból összeálló (összeállított?,
összeszedezett?), ragasztott, foltozott,
alátétekkel erősített, a hiányszónál
(eredetinel?, elvesztetnél?, elképzeltnél?)
megfelelőbbnek (sőt az egyetlen
megfelelőnek) mutatkozó, az összes erőt,
kezdeményezőkétséget, hitet mozgósító,
csatasorba állító, feláldozni kész,
az „itt állok, másképp nem tehetek”
pozícióját (kihívását?, elszántságát?,
esendőségét?) is megtestesítő,
a bizonytalan, szétfolyó, romlott (öntelt,
idejétmúlt, koncentrálni képtelen)
birodalom(?), hatalom(?), gravitáció(?)
ítélőszékét, önbizalmát, hazugság-tornyát
kiismerhetetlen erejével (helyzetével?,
váratlanságával?) megadásra
(kibillenésre?, megalkuvásra?) kényszerítő,
az egyházat, világrendszert (hivatalt,
házasságot, tekintélyt) pillanatok alatt
szétszakító, összeomlasztó, elveszejtő,
a „menet közben”, a „mindennapokban”
szőnyegként és mozaikképként egyaránt
funkcionáló (megtaposható, működtethető),
ablakba, kirakatba állítható, könnyelműen
elfelejthető, az atomok rejtekeiben, a sejtek
falán, a határokon megmaradt tartalékaival
(emlékezetével, erejével) a romokból is
újjaszülető, a semmiből is világot teremtő.*

Mindig letörik egy darab

Mindig letörik egy darab, az előbb még eszedbe sem jutott, hogy ott van, most meg halálra rémülsz, hogy nincs ott, hogy nem az van ott már, s a maradékból, az emlékeidből, s főképpen a hiányából (a hiánya okozta meglepetésből, reflexből, kihívásból) kell (kellene), próbálsz összeilleszteni, fölépíteni újra, olyanná immár, amilyenné a képzeleted, a képességeid, a körülményeid, az éppen való erők és formák engedik (akarják), amilyen sohasem volt. S mintha a törés benned keletkezett volna, s tőled függene, hogy megszűnik-e (megszüntethető-e), helyrebillen-e az átláthatatlan, de valószínű rend, ami a bőrödbe szorult (szorított?, lobbant?) időleges univerzumban (azt hiszed) megvan, de aminek elég annyi, hogy leejted a szemüvedet, beleakad a körmöd a bevásárlókocsi fogantyújába, s vége, elveszted a fejedet, hajlamos leszel az emberiség közeli kimúlásáról prédikálni, mi több, úgy viselkedni, mintha érzéketlen üvegkupakon (burán?, úrruhán?) keresztül látnád, hallanád, tapintanád, szagolnád, ízlelnéd a pillanatot, s bizonytalan készenléteden (erőnléteden, elszántságodon) múltna, hogy örökkévalóságot csinálsz-e belőle, vagy apróbb darabokra török. Mintha újra meg újra bizonyítanod kellene (magadnak?, kinek?), hogy a cella (a hasadék?) minden oldalát képes vagy megkopogtatni.

Nem lehet megtartani

Nem lehet megtartani, csak megtalálni
(összetalálkozni vele), nézni, nézegetni,
gyönyörködni benne, követni, tótágast
állni előtte, megkísérelni kapcsolatot
teremteni vele, szebbnél szebbeket
gondolni róla, csüggni a látványán, amíg
egyszer csak kilép a látóteredből, belép a
képzletedbe, ahonnan (honnan?)
bármikor előhívható, sőt kedvedre valóan
formálható (tökéletesíthető), s ahová
szerencsés esetben gond nélkül vissza is
süllyeszthető (engedhető, parancsolható),
de ahonnan, ha neki úgy tetszik, magától is
előjön, tollászkodik, fondorkodik, úgy tesz,
mintha könnyen elérhetnéd, ha akarnád,
ám ha közelítesz feléje, azonnal
felszfvódik, maga után húzva azt is,
akiről azt hiszed még, hogy te vagy,
te, aki józanabb pillanataidban legyintesz,
hogy semmi, csak... s hogy valószínű,
ugyanaz az erő (mechanizmus?, mozgás?,
lelkiállapot?, vénség?, hiány?) tesz
próbára, vizsgálzat, amelyik az éjszakai
álmaidat is kitalálja, szerkeszti, rendezi,
vetíti, s hol itt, hol ott nagyítja ki, szakítja
meg, olyannyira szeszélyesen, hogy már
nem is figyelsz rá, reggelre elfelejted...
Meglehet, hogy mostanában ekképpen
kapod (valahonnan) a legfontosabb
üzeneteket (parancsokat?, recepteket?),
amelyeket ha komolyan vennél, véget
vethetnél az egyenlőtlen (a megalázó?, a
nevetséges?) kihívásnak (képzeldésnek?,
kiszolgáltatottságnak?, játéknak?),
s ugyanúgy elérhetnél, megtarthatnál,
elveszíthetnél akármit (akárkit?), mint más,
mint azelőtt?

Hétkék

Bertók Lászlónak
Hetvenedik születés-
Napján ajánlom.

*Isten éltesse!
Igazán szép nap van ma.
Ad rá, hogy tessen,
Süt a nap megzakkanna.
Dichtungszerűség.
Mielőtt elpattanna,
Hétkék, derűs ég.*

*Kedves Laci, az
Öt szótag, illetve hét,
Nyűgöz, kötelez,
Tapsolja mindkét kezét
Fényesre, ujjé,
S nőjön, ki háromkát ír,
Tizenhét ujja.*

*Ültem itt délel
Ött, s ülök beleérve
A széllelbélel
Te délutáni révbe,
Ülök ez alkal,
S mire a tárgyra térek,
A sál is elkel.*

*Az őszi röggval
Óság már minden óráam,
Őszintén megval,
Lombráz szemekkel néz rám,
Elücsörögne
A tar bokorzat némán,
S lehull zörögve.*

Sőt lelevelez
A naptári elmúlás,
Kedves Laci, ez
Szép, hogy hetven Mikulás
Van már talonban,
S mert a rím: kényszer, mi más:
Vígan jajongvan.

A tárgyra térlek:
E szokvány vershelyzetben
Fejet és térdet
Hajtok, sok év a hetven,
Nem piperészet,
És elsuhan kegyetlen.
Utol nem érlek.

Utol, hová is?
Addig jó, míg előttem,
Sok éven át még
Deresbe, dicsbe szőtten.
Mit kerülgessem:
Légy nagy öreg sokáig,
Isten éltesen!

Bertók

(Csorba Győző Fekete füzetének maradék lapjaira)

Takáts Józsefnek

*Miért lett számára pécs
a város mindörökre
arról álmodoznak
hogy pécs lesz a magyar athén*

*így lett pécs
egy parányi terület miniatűr fővárosa*

*lehet hogy ő
a teljesen süket várkonyi
engem ott a karomról megismert*

*hogy a farkasalmákat letépkedem-e
a földön széttaposom-e*

kezére pille nem repül már

*vagy egyszerűen bámulsz bele
egy kutya szemébe
a torkába is éj megy*

behozatja a juhász gyula-könyvet
varázsol jajgat tiltakozik
kegyetlenkedik egy kezével
jóllehet már azt sem mozdítja

a lélek kő
azzal üt

áll
lassan a halál oldalához

aztán
egy tapsoló országon
hulló kézlegyintés hallatszik át
mindenkori koanunk

ha egy versben azt írom
hogy fa

kezdjem el körülrajzolni
a kanál vizet
igen nyugodtan kopírozd
selyempapíroson
istenem ahogy a kontinenseket
kopíroztuk át
csöppenként vissza a mediterrán
tenger e kiöblösödését
mit pannon tengernek nevezünk

helyesbítsek bővítsek

áll a tócsában a tyúk
felhőt csipeget

csipegessem
avagy vásárokon kócoljam
áruljam én is
hurkapálcikán a vattacukrot

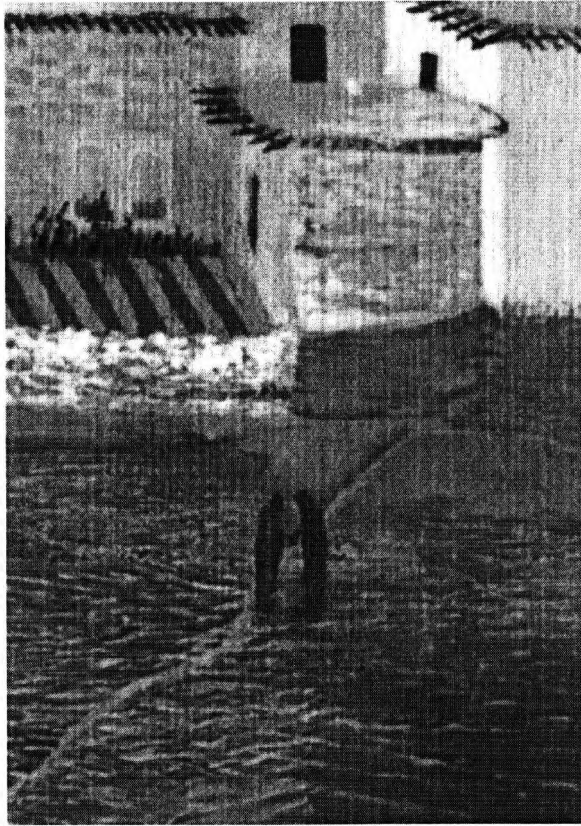
három évig voltam könyvtáros
három könyvtárban
ott találtuk magunkat
mint zsebedben találsz spiccvasat
selyemgubót régi pénzt ezt-azt
az ÁVH pincéjében
ahol zöld tintával írtak

semmis ráspollyal
lukat reszel
lő
a selyemgubófalba
átlövi magát
az első gyertya lepörköli
szárnyát
viasz sír vagy ólma
csöppen egy golyóbisnak

állsz a fűben
hallod a falevelet
bőrödbe szűrődik egy tűske
beleharapsz a sárgarépába
megérintesz egy másik embert
ha egy versben azt írom
hogyan
a fába beleszorul a fa

van a föld
nekem három hold
felesben kiadva
mellette a bal oldali szomszéd
bérelte zadruka-föld
szudáni füve

most már here olykor zab búza
tengeri is
de nekem csak szudáni fű
mindörökre
afrikát már gyermekkoromban
átkopíroztam
csak a fű hiányzott róla
szaladok át a tarló
langyos pörnyéjében
és megállok
füstös ürgelyukak
odébb ördögcérnabokor alatt
bejárata egy róka labirintusának
melyben rózsaszín tollakat találtak
s a mai napig nem tudták eldönteni
flamingót zabáltak avagy angyalt
a jobb oldali szomszéd paprikával vergődik
most bácska (martonos horgas magyarkanizsa)
paprika nagyhatalom lett egy pillanatra
odaát ugyanis a magyarok beleszartak a bizniszbe
ki kell húzni őket
jóllehet már mi is készítjük bele
a tenispályányi örült cserépport
katalán festőbarátunk ámul-bámul
a vörös csak így föltúrva a földön
nem is kell festeni
arra gondolok paprika ügyben
kosztolányi megsejtett valamit
ám igazán még kosztá tornyai
még menyus bácsi sem bajlódott vele
inkább tengerivel avagy majorannával
elmesélem neki kosztá józsefet
azt ahogy a múltkor végiggyalogoltam
azon az 5-6 kilométernyi sáros szántáson
sírva gyalogoltam végig
jóllehet én rothkótól czöbelen keresztül
érkeztem a szentesi tanyákra
végig azon a sáros szántáson
amelyen annuska tolta a nagy festőt
talicskán a csongrádi orvoshoz
hol van ehhez a spanyolok vöröse
csak túrni fel a vöröst nagy mennyiségben
igen mondom de a magyar festészetnek
nincs meg az az informel-tapasztalata
ami a katalánnak
tapiesnek köszönve eleve adva van

a magyar festészetnek föld-komplexusa van
vagy talán mégis
hiszen az a baalbek előtt álldogáló két alak
a földön áll
akárha mi is szántáson állnánk a kép előtt
senki sem áll úgy a földön
az nem homok
a segantinitől származó szálas
technikából következően
az nagyon föld
szinte sáros
jöllehet ott tán sosem is lehet sár
s ők is földből vették
mint ama bakancsok
és a krumplievők
mint menyus trabális figurái
a harmonikás meg a pingálóasszonyok
éppen csak megérintve egy kis festékkal
nézd meg
szép lenne születésnapodra kinagyítani
rég készülök
ilyen-olyan kivágatokat készítettem
s most boldog vagyok
végre tán sikerül
kinagyíttatni éppen neked
azt a két figurát ott a kép előtt
ők kívül vannak a képen már-már
mi meg akkor belül
a kép előtt
a földön mint olyanon

földből billennek át közvetlen
ezt se segantini se van gogh nem tudta
heidegger próbálta elvégezni helyettük
földből billennek át közvetlen
az általánosba

lám van közvetlen átjárat
mint selyemtapéta-ajtó
sárból

paraszti világgépem van
olyan mint az apámé volt
van föld amin állok
mozsárszárú nehéz csizmában
a tábla szélén
számba veszek egy darabot
ízlelgetem
a bácskai zsíros fekete
jóllehet az enyém éppen szikes fehér
és a dunántúli barna (szürke) közötti különbséget
letörök belőled
morzsálom soká tenyeremben
nézem a madarak vonulását
a marárapokalipszis része-e
a vadludak éke
s hattyúénénkünk is az-e már
letörsz belőlem
vagy csak lekezelünk
az a fölítatódó elágazása a földútnak
ott baalbek előtt
a mi mindenkori taónk
nyugodj immár
istenem ha vörösmárvány királyfejével
ezt a fővárosizét fülep lajos megérte volna
sétálj az őszben
mint ő a szelídsztyénysben
tedd arrébb a párnát
húzd arrébb a szőnyeget
tedd arrébb a fazekat
a virágládát (a világláda
az amibe köveket raktál)
tedd ki a bakelitkukát
állítsd előrébb az utcaseprőt
figyeld hogy nő a cefre széle
harapj bele mutasd a nyusziknak
még egyszer a sárgarépába
harsogjon mint a harsonák
nyugodtan nyomkodd csak át
pizsamád gombját az utolsó lyukon
álmodj női kezekkel
mutasd te ő-val osztasz
azt hiszem ezért kedélybeteg
megannyi matematikus
a nullával osztás kínos perverziója
kísérti őket
mutasd te ő-val osztasz

vigyázod a pillanatot
amíg körbeér az ó
lám a világ begombolódott
látod hátulról a kivilágított
fekete gombot

a zabszem kipottyant fenekünkéből
talajt fogott
zab szúrja immár
rafaellóéval versenyre kelt
kékünk

európa majd szépen ide tér
fővárosába
egy turistacsoportnak mutatják
a költő
s a turisták felkiáltanak: bartók
nem mondja a cicerone: bertók.

Versezetemben az ünnepelt szövegei mellett Várkonyi Nándor *Dunántúljának* (ennek az egészséges decentralizáció gondolatát erősítő könyvnek) a mondataival, valamint Csorba Győző- és Csordás Gábor-sorokkal is éltem. Fülep márványfejét Gál Istvántól kölcsönöztem, az egész mondat így hangzik: *Minden magyar művészettörténet elején ott van a hozzá annyira hasonlatos kalocsai vörösmárvány királyfej (a 13. századból); de kísértetiesen hasonlított Péterfy Jenő arcképére is.*

Tüskés Tibor írja Fülep zengővárkonyi éveit tárgyaló, fontos dolgozatában: *Előadásaira Zengővárkonyból járt be, télen csizmában, néha előfordult, hogy gyalog.*

A katalán festő: Miquel Barceló.

Bertókák

[szabálytalan mintadarabok a hetvenéves Mester témáira]

[mintakapu]

*Mindig kell hozzá egy csipetnyi ellenfény,
hogyanakár*

*a legapróbb részleteket is,
bármilyen icinyke-picinyke s korlátolt is a világ,*

*hogyan ezt a szemétdombnyi csodát,
ha egyszer, tényleg, úgy adódik,*

*miként lehetőségeid rozsdás kapuját
még, mindig, nyitva találod.*

[mintaeurópa, hobós átirat]

*Műanyag flakonok között nesztelen lépdél
a vak varjúcskák kara,*

*mondja, komámasszony,
ez mán Európa?*

[mintakirály]

*Amikor a büfés eladta az utolsó lángost is, és
lelakatolta már a bódét, hazament rég,*

*amikor a parton már senki,
csak néhány széltépte sirály,*

*ők tudják csupán,
te vagy az utolsó király,*

*mert mi mást is csinálhatna itt bárki,
mint hogy türelmetlenül vár,*

*varázsolják már végre vissza
gondtalan és csúnya békácskává.*

[mintagesztenye]

*Októberi gesztenyehéj hasad,
nyílik szét a szürke hajnal alatt,*

*és lebeg
a meztelen gesztenye,*

*míg az első
fény sugár nesztelen érintésétől*

*eljut a pillanat egy másik,
fémesebb koppanásig,*

*hogyan aztán őrzítően sokáig vijjogjon,
fiókáját vesztett keselyű,*

egy autó túlérzékeny riasztója.

[mintaszerelem]

*Fák poros lombjai közt susogó nyár-
délutáni szellő,*

*de psssssszzzt!, csak nagyon-nagyon
óvatosan,*

*talán az elfelejtett szerelem
is vele van.*

[mintabánat]

Fák sárguló lombjai közt
nem mozdul a nyári szellő,

bánat rágja a leveleket,
homlokomon ül egy felhő,

de idővel az egyedüli, a kopa-
szodó megnyugvás is eljő'.

[mintafolt]

Vonatablaktól foltta mosódik a táj,
benne egy emlék,

arcként
közeledik s távolodik a nemlét.

[mintazacskó]

Bokrok alatt magányos nejlonzacskó,
langyos eső kényeztetni, mossa,

szél rugdossa
a parkban összeviszsa.

[mintakukac]

Rothadó körteként
zörgő, sárga fűben,

megérintett már
szeptember érdes ujjja.

[mintakörte]

Cézanne Almák és narancsok című csendéletén
a körte szeretné lenni,

ami fiktív, ami nincs is,
mégis meg lehetne enni.

[mintalevél]

*A gesztenyefák levelei őszi ruhát öltenek,
hogy aztán testükkel együtt levethessék,*

*ledobhassák magukat a sárba,
hátha*

*ezzel kezdetét veszi az őszi szertartás,
a levélforgatás gyalázata,
a vezeklésé,
esőbe, hóba fagyva,*

*a bizonyosságba bele nem törődve,
ők már soha nem lesznek visszavarrva.*

[mintakutya]

*Vizslakölyök ugatja
a hulló havat,*

majd beleharap.

[mintalap]

*Friss hó takarja a járdaszéli,
fagyott kutyaszarokat,*

*látod, akár
újra is lehetne kezdeni...*

[mintavédelem]

*Dércsípte csipkebogyókat
jégpáncél óvja*

a lekvárkészítőktől.

[mintatavasz]

*A rügyek egy pillanat alatt visszaszálltak
a csupasz faágakra,*

*hé, öregfiú, ébresztő, szevasz,
itt a tavasz!*

[mintavallomás]

*A hiány csigamászta, párás hajnala
vagy nekem,*

kis, tetves, nedves lapulevelem.

[mintahold]

*Az éjszakára varrt nagy, közös gomb
a hold,*

*persze, csak ha
nem gond.*

[mintaszükség]

*Éj méze csorog a csillagokról,
fűszálról hajnali harmatkönny cseppje,*

*a szívnek, ha keserű, ha édes,
szüksége van mindegyikre, Édes.*

[mintakatona]

*Ólomkatona november kandallótüzeiben,
senkim, barátom –*

*sóhajt,
ja, ez volt az élet?*

[mintaszív]

*Beköltöztem legutolsó szívedbe,
mert sokáig veled akartam lenni,*

*de hiába kerestelek,
ott már nem lakott senki.*

[mintakapu]

*A lehetőség kapuja, mint mindig,
tárva-nyitva,*

*most az őszi szél csapkodja,
ameddig bírja,*

*mint szerszámoskamra ajtaját
a használatlanság,*

*mégsem
összevissza.*

Milyen egy női mell?

*Hazánk szíve**

Bertók Lászlónak barátsággal

1. FORRÁS (FLASCHNER)

Vasárnap volt, augusztus vége, a városra hetek óta nem esett eső.

A felhőtlen ég alatt porszagúan izzottak a kövek, a kevés hajnali harmatot pillanatok alatt szívta fel a reggeli nap heve.

Meg se rezdült a levegő, délutánra olyan átható lett a meleg, mintha egymásra préselt üveglapok szorultak volna az utcák fölé.

A folyó kis vashídján, az átforrósodott korláton hirtelen odasüült lepkék vöröslöttek, mint a rozsdafoltok.

A fűrészes, fekete árnyékokból muslincákhoz hasonlatos, kemény páncélú bogarak csapódtak elő, a porhanyóssá szikkadt föld köpködté fel őket, belőlük sugárzott az elviselhetetlen hőség, akár a szárnyra kapott sörétek, pattogtak a kövekhez érve.

Képzeljük el.

Úgy mondják a régi történetek, hogy sok évvel e forró, augusztusi vasárnap előtt itt, ugyanezen a buckás, vízmosásoktól szabdalt, löszös parton egy rakodóház állt.

Madárfészek, apró lyukak a homokban.

Cölöpös kikötőrésze kinyúlt a folyó felé, akár ott, akár a móló melletti lapos parton átrakodhattak a bárkák és a hajók. A fenti építmény egyébként nem csupán raktározásra szolgált, hanem egyben szálláshelyet is adott a délről jövő horvát és szerb kupeceknek, s az őket itt beváró, bőrfedeles kocsival utazó zsidó kereskedőknek, s persze mindenki másnak, ha erre tévedt, s kíváncsiskodni nemigen, inkább csak fizetni akart. A fogadórész hátsó traktusát elfoglaló kocsmában el is búcsúzhattak a frissen szerzett haszontól, és az épület oldalához tapasztott, durva gerendákból összetákolt kamrákban mindig akadt egy-két, a szolgálatait készséggel áruba bocsátó lány vagy az arcát a hajával elkendőző asszony, akinek nem volt elég fárasztó a napi munka a túloldali földeken, vagy csupán a pénz csábítása bizonyult erősebbnek az izmok gyengeségénél.

Hallgatólagosan a vármegyén és uradalmon kívül esett ez a folyóparti tanya, éppen, mert már a folyómederhez tartozott. Az önként adott vám tudvalevőleg nagyobb hasznot hajt, mint a kényszerrel kivetett illeték, legyen szó akár

* Regényrészlet.

az uradalomról, akár az egyházzal, aki pedig a lélek és a test üdvössége felől gondolkodik, ne ezen a folyóparton keressen szállást. Igaz, a történelemkönyvek és a példabeszédek tanítása szerint sok dicső szent útja indult a sárból és mocsokból, vagy éppen a henye aranyfényből, ebből azonban még nem következik, hogy a mélység előbb-utóbb felülre kerül, s az sem, hogy ami fent van, az előbb-utóbb megaláztatik, a hétköznapiak nem arra vannak kitalálva, hogy az ember az üdvösségen vagy az évek értelmén gondolkodjék, még a papok is bevallják, hogy aki folyton felszegett fejjel jár, előbb-utóbb megbicsaklott láb-bal gödörbe zuhan.

A teremtés bármilyen széles is, szűkös, mint egy ól.

Úgy folytatják a régi történetek, hogy egy hajnalban, néhány évvel a nagy szabadságharc után, megváltozott a rakodóház.

Pirkadt már, égtek a gyertyák, hiszen jószerével véget sem ért még az éjszakai eszeveszett dorbézolás. Előtte való nap valami odesszai bőrkereskedők úsztatták fel a hajóikat, a hosszú sorba, párba fogott vontató lovakat egészen a városi partig hajtották a felbérelt emberek. Alkonyattal jöttek, állítólag egyenesen a tengertől sodródtak fel, soha nem látott ezüstszerű szőrmékkel s különös, síkos bőrökkel megrakottan, úgy mondták, ezek nem is rendes állatok, de fókák és sósvízi halak lenyúzott bőrei. Tartósabbak minden földi teremtmény gereztnél, akár a páncél, nem egyszerűen a hideg és meleg, még a kés ellen is megvédi a viselőjüket. A barnás bőrrű, puffadt arcú, szakállas kereskedők, miután öröket állítottak a hajókhoz, a házba bevaccolódva a sikeres utat ünnepelték. Kis, füles cserépkancsokból itták a felmelegített, borsos szilvapálinkát, égő szemekkel bámulták a feltűrt ruhaujjú lányokat, birkahúst rágtak, a köpéseik leszívárogtak a deszkapadló réseibe.

Világosodott már az ég alja a túlpárt, az Alföld felől, mire fáradni kezdtek, részegnek nem látszottak még akkor sem. Végigfeküdtek a falak mellé ácsolt szalmás ágyakon, a csizmát le se rúgva dőltek hanyatt.

A széttaposott kancsók cserepei addigra már úgy borították el a földet, akár a megbarnult, nedves levelek.

Meleg volt, csend volt, nyár volt akkor is.

A régi emberek a kutyák órájának hívták az éjszakának azt az idejét, amikor elfárad a test, a legmélyebben alszanak az örök, s a csendet nem töri meg még az ágak roppanása, a madarak füttyögése sem. Ez a tolvajok és a búcsúzások ideje, szerelemnek, barátságoknak és életnek ebben az órában kell véget érnie.

Szétterült a hajnali fény, s a derengésben fémes, kékeszöld, vad színekben csillogtak a harmatos lombok.

Ez a hajnal azonban más volt, mint a többi.

A rakodóház istállójában dobogni és fújtatni kezdtek a lovak, mintha valami vadállatot, netán farkasokat éreznének, holott jó tíz éve is volt talán, hogy errefelé az utolsó farkát bekerítették az uradalmi csőszök.

Előbb csak a gyertyák lángja lobogott fel, mintha légmozgás csapott volna át a termen, majd hirtelen megroppantak és felsőhajtottak a gerendák, mint az alvó, aki arra riad szívdobogva, hogy elaludt.

Megzizzent a padláson a szalma. Remegni és rázkódni kezdett az egész építmény, aranyos fényű por szitált odafentről, a deszkapallók közül.

Valami különös sivitás harsant fel, mint amikor egy madár csak értelem nélkül vergődik az egymásba gabalyodott fák között, hiába keresi a kiutat.

Aztán hirtelen megemelkedett az egész rakodóház. A szanaszét zuhanó istállóból riadt nyerítéssel száguldottak az elszabaduló lovak és öszvérek, megzavarodva, csobogva vágattak a vízbe, a folyó túlsó felé. Az oldalsó kalyibákból duzzadt szemű, fehér inges nők rohantak ki sikoltozva. A következő pillanatban a fogadóterem padlódeszkái valósággal felrobbantak. Pattanva hulltak forgácsokra a csapolások, és a súlyos faasztalok úgy szánkáztak ide-oda, akár a hánctól készült gyerekjáték. Hatalmasat csattanva felfelé csapódtak a gerendák, némelyik az ágyakra zuhanva azonnal össze is lapította a félálomból mozdulni se tudó kereskedőket.

Víz tört fel a földből: a morajló hasadékból földet, fát és embereket félresöpörve zubogott az ismeretlen forrás.

Mire megvirradt, nyoma se volt már a rakodóháznak.

Lefelé haladva a víz félnapi járásra teleszórta a partot kisodort deszkákkal, faragott cölöpfejekkel, összeroppantott hajók maradványaival. A kanyarulatnál a fűzek göcsörtös gyökerei között lebegtek a szakállas kereskedők hullái.

Az egykori zsombékos, löszös földet eltüntette a folyó, viszont vagy kétszáz lépéssel odébb, ki tudja, miért, nem csak a hordalékot rakta le, de kettéválva kitért az eddigi medréből. Valóságos kis sziget nőtt ki itt. Az éjszaka nekivadult, kimeredt szemű barmok és lovak most ott ácsorogtak, fújtatva szagolgatták a megcsendesült vizet.

Mindenesetre a meder, leszámítva a hordaléksziget megkerülését, alig duzzadt szélesebbre. Ugyanakkor a hamar bátorságra kapó, s a kavargó habokba alábukó halászygyerekek arról beszéltek, hogy ott, ahol a rakodóház állt, még most is egyre csak tör fel a víz, a háznak semmi nyoma, viszont a forrás csontokat és vasdarabokat, különös, csatákra, emberek ölésére használatos, horgas nyílhegyeket, láncokkal összefűzött, pikkely formájú fémlapocskákat kőp fel az iszapból.

Fel is hoztak néhányat, mutatták a tenyerükön.

A nyílhegyek mint a megkövesedett csontszilánkok.

A fémlapocskák mint egy ismeretlen hal ezüstpénzei.

Találtak egy teljesen megfeketedett ezüsgombot is, olyan volt, mint egy kavics. Csak amikor a lelethez kihívott katolikus pap ledörzsölte róla a varasodást, akkor látszott, micsoda finom ötvösmunka, felragyogtak az indák és növényi fonatok, egymásba gabalyodó levelekkel, mint valami mesebeli kert ezüstbe merevedett, buja növényei. Mintha évszázadokkal előbbi, már nem is létező növények fémbe fagyasztott képe volna. A gombot a pap állítólag el is küldette Pécsre, talán ott meg tudják mondani, milyen korból való, lezárva bizonyos vitákat, s csitítva némely érzelmeket, ám hogy odaért-e a küldemény, s hogy vajon a hozzáértők miként vélekedtek a lelet felől, arról nem szólt már híradás.

Hogy egy ilyen semmi kis vasdarab is túléli az embert.

Mindaz, ami volt, vajon nyomtalanul tűnik el, vagy benne volna a löszös föld szagában, a fémeszöld levelekben, benne volna az egyre csak elfutó vízben?

Az a víz, ami most felbukik, vajon hol és mikor tűnt el a föld felszíne alá?

Sokan azt mondták, a csontok és a vaspikkelyek szerint a régen elfeledett elő-

dők egykori lakóhelye rejtőzött odalent. Mások úgy hitték, hogy egy hajdani temető volt a folyómeder mélyén, és a sírokat mosta fel a víz. Hiszen a múlt, az elsüllyedt idő s az előttünk járó emberek hol lennének máshol, itt laknak bennünk és körülöttünk, az elmúlt napokból és az elenyészett emberekből tapad össze a föld, a kövek a csontjai, az elfutó felhők az órák, az ember nem csak a jövőjét képzei maga elé újra és újra, de megálmodja a múltat is, a földet, amin jár, a vizet, amiben megmeríti az arcát, a felhőket, ahová feldobálja a szavait.

Óvatosan lépkedj, az álmaimon jársz.

Lassan mozdulj, mert benned él ezer és ezer mozdulat.

Úgy izzad az arcod, mintha könnyezne a bőröd.

Ami volt, az van, ami van, az lesz is.

Úgy úsznak a történetek az időben, mint a szerteszt dőlt rakodóház forgácsai.

Akár házak maradványai, akár a jelek szerint éppenséggel biztos nyugalmat nem adó végső nyughelyek lehettek azok a különös leletek a hajdani építmény alatt, rövid idő múltán a megcsendesedett felszínen ebből semmi nem látszott. Nem arra van az ember kitalálva, hogy magával cipelje az emlékeit, kevés nagyobb adomány van, mint a felejtés, s boldog lehet a halandó, ha a föld, a szél, az eső és a nap segíti ebben. Bölcsen mondja az írás, nincsen semmi az emberen kívül való, ami bemenvén ő belé, megfertőzhetné őt, hanem csak amik belőle jönnek ki, azok fertőzhetik meg az embert.

Még az ősz se köszöntött be abban a régi évben, máris hűvös napok jöttek, sűrű, kékesfekete felhők.

Kalpagos, mogorva császári tisztviselők járták zsinóros kabátban a környéket, kétlovas fogatokon karistolták a földet.

A házak hosszú és csendes télre készülődtek, behúzódtak a lakók, s esténként hamar behajtották a zsalugátareket az ablakokon.

A városka partjainál ismét békéssé és barátságossá vált a folyó, a szóbeszéd lassan legendába fordult, s ahogy egyre kevesebben akadtak, akik a rakodóházra emlékeztek már, úgy az egykori, hajnali riadalomról szőtt történetek is mind ritkábban bukkantak elő: ha valaminek nevet adunk, az azzal meg is születik, s ha valamiről hallgatunk, talán már visszahozhatatlanul emészti fel a feledés.

Ki hinné, hogy odalent, a zavaros folyómeder mélyén egy régi forrás bugyborékol?

Múlt az idő, az újonnan támadt sziget hamarosan bezöldült. Nagy, erős fűzfák kapaszkodtak a szélén, hosszú ágaik tavasztól elhajlottak a sodrásirányba, mintha teljesen a vízre akarnának feküdni.

Nyári reggeleken megkettőzte őket a moccsatlan víztükör.

A várostól délre eső földek ura, a korábbi horvát nevét akkoriban magyar írásmódra váltó gróf kőműveseket, építészeket hozatott, s a folyó partjára parancsolta őket. Apró, egyenes hátú kőhidat építtetett a folyó város felőli, keskenyebb medre fölé, a szigetre pedig néhány hónap leforgása alatt egy sárga kőfallal kerített, emeletes, sátortetős házat emeltetett. A hidat a bejáratnál nehéz, kettős szárnyú, keresztgerendás kapu rekesztette el, mintha nem is a házat akarta volna megvédeni az idegenektől, hanem a várost szerette volna megkímélni a kőfal mögötti lakóktól. Ez utóbbiak egyébként kevéssel az építést követően érkeztek meg: lefüggönyözött, pirosra festett kerekű, fekete lakkos kocsikon hoz-

ták őket, hogy aztán soha többet ne is jöjjenek elő a kapu mögül. A parasztok már az építkezés alatt arról suttogtak, hogy a gróf rokonsága kiterjed egy török oldalára, bizonyos Kemál Juszuf nevű főhercegre, aki olykor korábban is hajtvadászatokat tartott az ártéri erdőkben, könnyen előfordulhat, hogy az őhozzá tartozó és örökre bezárt rabnők számolgatják a napokat odabent. Tudható, miként van az effajta keleti nagyurakkal. Vagy éppen nem tudható, ezért is érdekes róla beszélni. Mások már egyenesen a környékről nyomtalanul eltűnt fehérnépeket emlegették, s arról suttogtak, nem véletlenül áll a kettős szárnyú kapu belakatozva naphosszat.

Hamarosan kiderült, hogy ami a rokonságot illeti, igaz volt a hír. A következő tavasszal az uradalmi szolgák kíséretében maga az alacsony termetű, sasorrú, csillogóan fekete hajú főherceg is felbukkant a városban, fehér szelindekjeit pórázon tartva sétált végig a házak között. A sétáltatáson kívül két ember szolgált ezeket a kutyákat, ők tartották rendben a bundájukat, futtatták és trenírozták őket, a nyakukban fénylő, szegecses övekre csatolták a hosszú bőrszíjakat. A késő délután felszolgált nagy, csontos, még véres húsdarabokat az udvar közepére leverte, lábszárközépig érő, hegyes vascölöpökre tűzték fel, ha onnan szedik le a szelindekek, akkor nem érheti a pofájukat a por. S az is bebizonyosodott, hogy ezek a hatalmas állatok valóban vadászatra lehettek idomítva, ugyanis amint a sétáltatás során az utcaszélen feltűnt egy lúd, kacska vagy fehér tollú tyúk, a kutyák rávetették magukat, s elevenen tépték szét.

Ők az ölésért remegtek, a főherceg az ölés látványáért.

Ezüstpénzzel fizetett a károsultaknak. Az se zavarta, amikor hírül adták neki, hogy a parasztok nemhogy kint felejtik, de szándékosan hajtják a kutyák útjába a fehér tollú baromfit, elvégre a pénz jól jön, és egy fazéknyi forró vízben a szét-tépett és a levágott jószág közt nem sok különbség marad.

A főherceg az egyik délutáni sétája során megállt a domb alatti utcasoron, hosszan nézegetett befelé a szabóságot hirdető, ollóval ékített, ütött-kopott tábla alatt, majd, miután a kutyák pórázát az őt kísérő segéd kezébe adta, betért az alacsony ajtajú boltba. Az izgatottan dadogó, s effajta látogatókhoz, sőt az utóbbi időben már munkákhoz sem szokott szabómester legnagyobb döbbenetére egy ing varrását rendelte meg, úgy, hogy az anyagot már aznap kiszállították az uradalomból. A főherceg ahhoz is ragaszkodott, hogy a máskülönben nem éppen a finom munkáiról nevezetes szabó a fehér selyemanyagot egyenesen a próbák közben, a főhercegi testen varrja meg.

Amikor az izzadt tenyerű mester kezében először csúszott meg a tű, rémülten lépett hátra, görnyedt háttal várta a büntetést. A főherceg viszont nem csupán elégedettségét fejezte ki a munka miatt, de borraivalóval jutalmazta az igyekvő szabót.

A mester ekkor kezdte megérteni, mi a feladata.

Kétnaponta érkezett a főherceg a próbára, ő pedig reggelente szétfejtette a már összeöltött fehérenemű részeit, s a munkálatokhoz a piactéri cipésmestertől beszerzett egy használaton kívüli cipészárt is. A vékony csontú, apró termetű főherceg hangtalanul, lehunyva szemmel, meg-megrebbenő pillákkal állta végig a próbákat; a kesztyűjét soha nem vetette le, nem szólt, s vigyázott, hogy ne érjen a bútorokhoz, ne érjen semmihez sem. A szúrások nyomán megannyi apró, vörös

drágakőként csillogó vércsepp díszítette barna bőrét. Távozáskor a németül beszélő, vadászruhás inas ezüstpénzt hullajtott a szabómester tenyerébe.

Ezüstpénzek és vörös drágakövek.

Tavasztól a nyár végéig élt a főherceg az uradalom vendégeként, aztán visszautazott a hazájába, vitte magával a szelindekjeit és az ezüstpénzeit is.

A szigeten felhúzott sárga ház viszont a találgatásokkal ellentétben nem valami hárem céljára épült. Még azon a nyáron az uradalmi homokfutók széles gallérú orvosokat és tagbaszakadt ápolókat hoztak, s végezetül egy vastag derekú és öblös hangú asszonyságot, aki egy főköttős szobalány kíséretében nap mint nap a városi piacra járva beszerezte a főznivalókat a kastélybeli ápoltaknak. Az orvosok rövid idő múltán a városban vettek szállást, a konyha- és szobalányok némelyikét pedig a természetes szakácsné bérelte fel a városi jelentkezők közül. Így aztán már mindenki tudta, hogy a kőfalak mögött olyan betegek várják a nyugalmat, akiknek a születés ugyan sok szerencsét és kényelmet ígért, ám amit a származás adott, a másik kezével elvette a sors. Ámbár, bólogattak a kiskastélyt emlegető városiak, alighanem még idiótának lenni is könnyebb a selymek és a bársonyok között, mint a földes padlatú, alacsony házakban.

Később, ahogy múlt az idő, a magtalanul maradt horvát gróf halála után már a távolabbi vidékekről is szállítottak a kastélyba ápoltakat, s ahogy nőtt a számuk odabent, s fogyott az egy-egy betegre jutó férőhely, úgy enyészett el a ház körül minden titok. Addigra már nem selyempárnás fekvőhelyek, hanem vaságyak álltak a félhomályos szobákban, s az ablakokat nem virágok díszítették, hanem rácsok védték. Nyaranta az ápoltak a cserepes kerítésre kapaszkodva bámultak a folyó, a város felé, mintha onnan várnának valami soha meg nem érthető magyarázatot. A városban pedig a Bolondsziget néven emlegették a sárga kiskastélyt, örült, aki az elmegyógyintézet révén jól fizető munkát kapott.

Ha valaminek nevet adunk, akkor az meg is születik.

Repedések a köveken, kitaposott karavánutak a síkságon át.

Mindegy már, hogy a szó volt előbb vagy a történet, az emlékezet őrizte meg a múltat vagy a képzelet építette fel a régi időket.

Már nem annyira a cél hajt, hanem a konok elhatározás, hogy végig kell menni az úton.

Sok év múltán itt, a szigettel csaknem szemközti buckás, löszös parton épült fel a város szállodája, amely a rakodóház legendájára emlékezve a Forrás nevet kapta. A díszterem kandallója mellett sokáig lógott egy festmény, amely megbarnulva ugyan, de visszaidézte azt a pillanatot, amikor a folyó hajjai a már széttört gerendákat és deszkákat sodorták dél felé.

Augusztus vége volt, vasárnap.

A Forrás-szállótól egészen a parti sétányig húzódva nyílegyenes, zöld kerítés választotta ketté a főtér széles négyszögét.

Szombaton kora hajnal volt még, amikor a Dojcsán szállodaigazgató által felbérlet városszéli kosárfonó cigányok hatalmas öl leveles ágakkal jöttek ide. Eleinte hangoskodva és nagyokat kurjantva, öblös nevetésekkel verték fel a Takarékpénztár timpanonjába és a part menti gömbakácok mélyére húzódott galambokat.

Galambot formázó, villogó galambcsapat a város fölött.

Aztán, ahogyan erősödött a hőség, egyre csendesebben dolgoztak, izzadsá-

guk gyorsan felszívódó, apró foltokat hagyott a bazalton. Elmúlt tíz óra, mire szorosan egymás mellé illesztve letűzködtek a nedves, kihegyezett végű hajtásokat a macskakövek élei közé.

Szürke négyyszög a macskakövek rácsával, rajta a zöld, tömör szalag.

A szárazra gyűrődött levelek hiába fordították a Nap felé a világosabb hátoldalukat: a forróság alatt úgy töppedtek mind kisebbé, mintha a levegő súlya nyomná őket.

Mozdulatlan volt a meleg.

Odafent, a templomdombon, az Irgalmasok templomában halkan, mintha nem emberi erő és szándék működtetné, alig hallhatóan megkondult a harang.

Egyetlen kondulás, aztán a csend.

Mintha egy roppanás volna csak, aztán a hallgatás.

Se a föld, se a víz, se a napsütés, hiszen azok nem szavakkal beszélnek.

Másnap vasárnap volt, a vásár és az ünnep napja.

A dombtetőn már kora reggeltől a tárva-nyitva hagyott templomkapu lehelte a falak és a tömjén hűvösségét a bejárat előtti, kemény levelű bukszusbokrokra, a köríves templomkert kovácsoltvas kapujához vezető sárga gyöngykavicsra. Odabent a gyülekezet Mihály atyát, a város főtemplomának fiatal plébánosát nézte. Ez a csillogóan fekete hajú, ifjú pap, holott nem is olyan rég Bécs közelségében éjszakákon keresztül tanulta, milyen nagy a kimondott szavak hatalma rajtunk, most, a sok egyforma és oly gyorsan eltelt nap után, úgy tűnt, mégis maguktól az elbocsátott szavaktól kapott egyre nagyobb bátorságra.

Nézte ennek a löszre és vízre épült városnak a lakóit, megannyi idegen arc.

Alig egy éve él itt, s mégis, mintha már évek teltek volna el.

Fürtjei a homlokába hulltak, ahogy előrehajította a fejét.

Szenvedélyes kérdései úgy sodródtak a háztetők fölé, akár az áttetszővé vékonyodott felhők.

Kérdezett, pedig ez ideig válaszolni is tétován szokott.

Egyre feljebb emelte a hangját, s vele mind feljebb emelte a jobb karját, ujjait szétterpesztette, mintha csillagot formázna. Bő szárú kezelője hátracsúszott a feketepihés csuklója alá. Az ólomüveg ablak színes cserepein, a kisdeden és a gyermeket az ölében tartó Márián áthatoló fénysugarak megcsillantak a mutatóujjára húzott, ezüst abroncsú gyűrűn. Az ezüst levelekkel körbefogott vörös kő, akár egy vércsepp, akár egy különös prizma, nem szértszórta, de nyalábba sűrítette a rávetődő sugarakat.

Ezüstpénz és vörös drágakő.

– Mert tudjátok – kiáltotta Mihály atya –, tudjátok, hogy nincsen semmi az emberen kívül való, ami bemenvén ő belé, megfertőzhetné őt? Hanem csak amik belőle jönnek ki, azok fertőzhetik meg az embert?

– Tudjátok? – kiáltotta.

Megint csend támadt a templomban. A kerekarcú kisdeden áthatoló fénycsíkok a gyűrűből egyenesen az oltár melletti feszületre, az odaszögezett fehér márványszoborra estek.

Vörös csillogás a szerelmes pontossággal formált lábujjakon, a domború lábfejen lekúszó ereken.

– Tudjátok, hogy a jó ember az ő szívének jó kincseiből hozza elő a jókat, és a gonosz ember az ő szívének gonosz kincseiből hozza elő a gonoszokat?

Mintha a visszafojtott válasz volna, izgalom futott végig a gyülekezeten: megreccsentek a padok.

– Íme! – kiáltotta Mihály atya, s a másik kezével a jó és a rossz kincsek kútjára, a szívére mutatott.

Vasárnap volt, lent a folyóparton még tartott a vásár: a rakpart felső részén, mit se törődve a forrósággal, de a lélek kötelezettségeivel sem, kitartóan várakoztak az árusok.

A fedeles, gyékényfonatú bárkákon zöldségeket és gyümölcsöket szállító kofák befurakodtak a vargák, ruhaárusok, kékfestők és szűcsök közé, kárálva, veszekedve kerestek maguknak helyet. Odébb, az összetolt, széles asztalokon fehér vászonterítővel védett, egymásnak fordított kenyerek sorakoztak, mellettük édességárusok hajtották el egyre-másra a zöldes hátú legyeket és csalogatták a sóváran bámuló gyerekeket. Kisfiúk szaladgáltak vízért, hogy hűvösek maradjanak a tartályokba állított tejescsuprok a katonás rendbe sorolt sajtok alatt. Odalent a partnál, a nagy fahordók és bödönhajók mellett ezüstösen csillogtak a deszkákra dobott, ívbe hajlott, vagy még görcsösen csapkodó, kimeresztett szemű halak. Szélről, a főtér felől egy vászontetős szekér árnyékában a kifestett paravánt ráncigálva háromtagú képmutogató csoport kiáltozott, hogy túlharsogja a fel-le masírozó, doboló és furulyázó, hegedülő albánsipkás zenészeket. A városszéli földekről berendelt csőszök suhogó pálcákkal vigyázták a magasra púpozott dinnyehalmokat. A gyümölcsök között árultak már korai csemegeszőlőket. Az állatpiac előtt még szerszámjavító- és patkolókovácsok is akadtak, és az egymásnak támasztott dongák mögött serényen kalapáló hordókészítők dolgoztak, izzadó hátú, kötényes, bőnadrágos férfiak, akik nem csupán a hőségtől és a munkától verejtékeztek, hanem mert végig a parton hordalékfából rakott tüzek égtek, mintha maga a perzselő nap gyújtotta volna őket.

A füstcsóvák, akár valami zászlók, látszólag moccanatlan lebegtek a ponyvák és napernyők, a délről jött szerb disznókereskedők nagy, fakeretes karámjai fölött, ahol csak a főtéri macskakövek közé szúrt ágakhoz hasonlatos, kereszt alakban végigterített levelek adtak némi enyhületet a fújtató barmoknak, s csupán lassan, nagyon lassan szétterülve értek el a szállítóhajókra és szekereken túl összezsúfolt, lábon a Kunság felől idehajtott, édeskés szagú marhákig, a víz melletti karókhoz kötött lovakig, ahol a fűzfás barna árnyékába egy egész cigánytábor telepedett. Már tegnap óta ott táboroztak, hogy közel lehessenek az eladásra váró állatokhoz.

Augusztus volt, augusztus vége.

Mint amikor a terített asztal felett angyal száll el, a templomdombi harang véletlen kondulását követően váratlan csend támadt a kiabálások és kalapálások, sípok, dobok, csattanások és zörejek, szárnyverdesések és patadobbanások hangzavarában.

Sütött a nap, végtelenül magas volt az ég.

A folyó úgy csillogott a kifehéredett kövek között, akár egy emlék az elszüllyedt gyerekkorból.

Csupán egy pillanatnyi csend, ami éppen a megelőző zajok miatt hatott fülsiketítőnek.

Akár egy halk roppanás, ahogyan egy óriás fa ereszti el végleg a földet, hogy a gyökerek helyett most már a koronája, a gyűrött lomb kerüljön közel hozzá, s tudható, hogy a várákozásra bizonyosan következik majd a szilánkokra törő ágak recsegése.

Aztán már sikoltozás és sírás hallatszott, a rémület és a kétségbeesett értetlenség ordításai.

A zűrzavar a fűzfás felől, vagyis a karámok közeléből indult ki, s pillanatok alatt terjedt át az egész vásárra.

Talán a cigánytábor szabadon kószáló, mindig éhes, félvad kutyái keveredtek a melegtől félálomban bóbiskoló, deszkapalánkok mögé szorított disznók közé?

Vagy maguk az állatok bolondultak meg a tűrhetetlen forróságtól?

Áttörték a karámot, riadalmat hoztak a lovakra és a marhákra, s persze a tehetetlen hajcsárookra is, akik ugyan kurjongatva talpra ugrottak, s a kötelek után kapdostak, ám emberi erővel már nem akadályozhatták meg, hogy a bőgve forgolódó csorda a főtér és a sátrak irányába forduljon.

Az elszabadult marhák, disznók és lovak valósággal letarolták az árusok asztalait.

Vér szaga érződött, csípős s mégis édeskés szag, ami összekeveredett a szétaposott almok, a trágya párájával.

Az ügyesebb kofák azonnal a vízre lökték a bárkáikat, odahagyva még a parti gyékényekre terített árujukat is, de a legtöbbször már ez se segített, hiszen a parton tülekedő állatok a folyóba zuhantak, magukkal sodorták az embereket is. A felrúgott tüzek szikrázva lobbantak újra a porban. Egy bárka felborult, a csónak gömbölyű hátába mindhiába kapaszkodó kofát a képmutogatók tartották a part közelében, a paravánjukat nyújtották oda neki. A lángok belekaptak a sátorvásznakba, és zsírosan lobogó tüzek csaptak fel egyszerre több helyen is. A fekete füst és a felvert por az emberek és állatok között kavargott, nem volt szél, ami elűjja, s nem volt szem, ami átláthatott volna rajta.

Sütött a nap.

A lármát hallva kitódultak a hívek a templomból, magára hagyták a fiatal papot, mint ahogy előrohantak a főtéri szálloda pincérei is, mind a pikolófiúk és az inasok, az esti lampionos mulatság előkészületein dolgozó kézilányok, a terítőket, szalvettákat hajtogató szobalányok. Még a szakácsok is magára hagyták a kiabáló igazgatót, hogy lássák, mi okozza ezt a soha nem hallott zűrzavart. Egy pillanat, s odafent a dombon és a szálló előtt a főtéren is összetorlódott a sok ember, mint ahogy a sárga kastély cserepes tetejű kerítésén is kikandikáltak az ápoltak, hogy megtudja ki-kí saját bátorsága, vérmérséklete és képessége szerint, mi történik, ha történik, milyen tragédia veszi a kezdetét.

Ekkor egy újabb roppanás hallatszott.

Tompa, fojtott hang a városi jégverem felől.

Roppanás, s mindjárt valami csattanás is, ami hangosabb volt minden kiabálásnál, sikolynál és ropogásnál, bőgésnél és ugatásnál.

A napok, hetek óta tartó átható forróság még a domb aljába ásott, jól körülölelt városi jégverem falain is áthatolt, felforrósította a köveket és a falakat. A hőségtől megolvadó tömbök szétáztatták a szalmakötegeket, feloldották a téglák és kövek kötéseit, s a víz súlya végül megnyitotta a verem falát.

Előbb csak víz ömlött ki a résen, mintha egy titkos forrás nyitna magának utat, ez volt a roppanás, majd törmeléktégla és kövek sodródtak elő hatalmas csattanással, s a következő pillanatban a kitáguló nyíláson már a megmaradt, szikrázó jégtömbök csúsztak ki a domboldalra, s tovább, végig a macskaköveken, le a főtér felé. Átszaggatták a szombat hajnali zöld kerítés egyenes vonalát, lesiklottak egészen a folyóig, a felborogatott asztalok és sátrak közé, a füst, a tűz és a por sűrűjébe, vagy belezúdultak egyenesen a folyóba.

Szikrázó, csillogó tömbök, párolgó csíkot hagytak maguk után, gyorsan eltűnő nyomot, mint az izzadság.

Az egyik, talán a legnagyobb tömb egyenesen a hídnak száguldott, s bezúzta a kastély fakapuját. Megrázkódott az egész építmény, pattanva hulltak forgácsokra a csapolások, és a súlyos, faragott gerendák úgy fröccsentek szét, akár a háncsból készült gyerekjáték.

Egy másik jégtömb oldalra csúszott, s mielőtt elérte volna a sétány meredek partját, ledöntötte a szálló sarkánál azt a leveles ágakkal feldíszített, kúpos tetejű pavilont, ahol az Úri Kaszinó adományából ez évben is a kettős Monarchia dícsőségére a császár és király őszentfelsége festménnyel és élő virágokkal ékített apoteózisa kapott helyet.

Az üvegcserepek összekeveredtek a jégzilánkokkal, egyformán ragyogott rajtuk az augusztusi nap.

A magas, állógalléros zubbonyba öltöztetett, fehér pofaszakállas férfiút ábrázoló festmény kettérepedve szakadt ki a keretéből, az olajos vászon átázva pöndörödött össze a kövön.

Vasárnap volt, augusztus vége, kora délután.

A tüzek, az állatok elszabadulása, a felkavart por, a makacs füst s a jégtömbök okozta riadalomban ki-ki a saját életét mentette. A józanabb vásárosok és a Dojcsán igazgató által odaparancsolt pincérek és pikolók láncba sorakozva adogatták egymásnak a favödöröket, sokan lapátokat és kapákat ragadva verték vissza a lángokat a földbe. Lényegében megfojtották már a tüzeket, mire a fogatolt lajtoscocsival, létrákkal felszerelt, aranyszín csengővel kolompoló városi tűzoltóegylet sisakos önkéntesei megérkeztek.

A rémület és zűrzavar közepette nem akadhatott, aki arra figyeljen, hogy eleinte csak félénken, kíváncsian kikandikálva az ablakokon, majd már a szétzúzott kapu roncsain átlépegetve a kőhídra gyűltek a sárga kiskastély lakói. Talán nem is hitte volna senki, milyen sokan voltak odabent.

A sötét füstfelhő továbbra is mozdulatlanul lebegett a város felett.

A zűrzavart fokozta, hogy a mentésben addigra már részt vettek az Irgalmasok templomából lesiető gyülekezet tagjai is, nem kis bosszúságot okozva az önkéntes tűzoltók parancsnokának, Flaschner Istvánnak. Ez a kovácsmester, aki a városhatáron, a folyó mentén a fővárosba vezető út szélén működtette közmegelégedésre a saját műhelyét, most, miközben a szálló kimagasló korlátjára kapaszkodva a löszös partra faroló lajtoscocsit s az utasításokra váró önkénteseket irányította, rémületen látta, hogy az ide-oda sodródó tömegben egyszer csak felbukkan a saját felesége és János fia is. Az utóbbi éppen egy megvadult lovat próbált megfékezni, ami annyit tett, hogy kétségbeesetten kapaszkodott a hevenyészett kötőfékbe. Hiába volt szíjas, izmos termetű kamasz, alighanem veszélye-

sebbé is fajulhatott volna a dolog, ha két cigány nem siet a segítségére. Az egyikük a kötőfék lelógó végét ragadta meg, s félelem nélkül közel hajolva a ló visorgó pofájához az orrát kezdte simogatni, a másik pedig az oldalához lépett, valósággal átölelte az állat nyakát.

A kovácsmester fia elengedte a kötelet, a lóra nézett. Láttá az állat hatalmas, barna szemét, s látta berne összegyűjtve, mint valami domború lencsében, a felrúgott sátrakat, a felborult asztalokat, a kapkodó embereket. Nem szólt a cigányokhoz, dühösen sarkon fordult, és felmászott a meredély tetején összekulcsolt kézzel, dermedten álló anyjához.

A parton ugyan zűrzavar volt még, de lassan már kezdett helyreállni a rend.

Mindenki a veszteségeket vette számba, legyen szó emberről vagy árurol.

Ugyan ki figyelhetett volna arra, hogy a bolondszigeti sárga kiskastély lakói, akár a lassan leülepedő por, észrevétlen elvegyültek a kavargó tömegben?

2. A VÉR SZAGA (FLASCHNER)

Akár a lassan leülepedő por, észrevétlen elvegyültek a kavargó tömegben.

A fogyatkozó családi emlékezet szerint Flaschner kovácsmester apja és anyja egykor Morvaországból indultak útnak, hogy aztán, Pozsony fölött csatlakozva a folyón leereszkedő tutajos német telepésekhez, meg se álljanak a városhatárig. Ott kötöttek ki, nem messze az akkor még működő rakodóháztól. Flaschner nagyapa az első, alkalmi szállásukat éppen a végső állomásához ért tutaj gerendáiból ácsolta össze.

A szinte még gyereklány, vékonycsontú, szeplős, vörösseszőke Flaschner nagyanya, aki a morvaországi dombokon tehenek és birkák között pásztorkodva tanulta meg, hogy mi teszi kíváncsossá a szorgalmas, eladósorba került lányt, alig egyheti lobogás után vakon követte a szerelmét, s azt se bánta, hogy ismeretlen tájra vezet az út. Akkor se panaszkodott, amikor a mind szélesebbé váló folyón elhagyták a visegrádi várhegyet, akkor se, hogy a mögöttük elmaradó Buda és Pest templomtornyai összeolvadtak már az alacsonyan torlódó felhőkkel, s akkor sem, amikor az idegen városka partján mindössze a magukkal hozott kevés ruhanemű jelentette az első nyoszolyát. Magával hozta a szerelmét, s ha már itt volt, akkor itt is akarta élni az életét. Nem azért van az idő, hogy túléljük, hanem arra való, hogy újra és újra átéljük.

A németen kívül más nyelven nem beszélt, mégis otthonosan mozgott ezek között a lobbanékony, sötét pillantású, könnyen sértődő emberek között. Gyakorta elbűvölten bámulta a rakodóház keleties forgatagát, s talán nem is véletlen, hogy a pusztító forrás feltörésének másnapján ő volt, aki a parton, még a fűzfák előtt, egy homokpadra vetve az egyetlen túlélő odesszai kereskedő eszméletlen testét meglátta. Hites urának tiltakoznia sem volt módja, hiszen mire visszatért a műhelyéből, az állig betakargatott, eszméletlen álomba zuhant, szakállas idegent az elülső, tisztaszobai ágyban találta.

Flaschnerék közel egy hónapig ápolták a lassan lábra kapó fiatal kereskedőt, aki, mint kiderült, éppen az odesszaiak csoportját vezető bőrkereskedő fia volt,

és tekintve, hogy a családját egyenesen kijeви vikingek üzleteit bonyolító német-földi kereskedőktől származtatta, egyebek mellett a németet is beszélte, nem kis örömet szerezve ezzel a morvaországi szép napokra visszagondoló vörösessző-ke fiatalasszonynak.

Amikor elbúcsúzott, orosz szokás szerint mélyen meghajolt, majd egy finoman megmunkált, vékony karperecet nyújtott át a ház asszonyának.

Eddig a pillanatig ő viselte, s úgy mondta, több az, mint egyszerű ékszer, családi örökségből maradt rá, az édesanyjától kapta, akire az ő édesanyjától maradt, és így tovább, anyák adták egymásnak generációkon át, akkor, amikor a gyermekük új családba költözött. Az idő ki tudja, milyen feneketlen kútjáig vezet vissza ennek a fémkarikának a sorsa, talán még egy viking mester keze nyomát is viseli. Mindenesetre soha le se vette volna a csuklójáról, most azonban azt szeretné, ha legalább ez a karika itt maradna, úgy, mintha ő maradna itt vele. A karika, a kör az örök visszatérés jele, ő tudja, és az ő népe megtapasztalta már, hogy ez mit jelent. Az ezüst szalagon levélké, fonatok indáztak egymásba, mint az összegabalyodott gyökerek, olyan volt az az ötvösmunka, mintha a távoli, széles földek valami réges-régi kincséből bukkant volna elő, sok száz év előtti s talán már nem is létező növények fémbe fagyasztott képével.

Kevesebb mint egy évre rá, amikor a Bolondsziget is bezöldült, a gyermek-áldásra mindaddig hiába áhítózó Flaschner kovácmesterének fiuk született: István, egy szőke, pihés hajú, éles pofacsontú kisfiú, aki tágra nyílt, fekete szemekkel bámulta a gyorsan elfutó felhőket s a fűzfaágak játékát. Addigra már a város lakói elfelejtették a vízbe fúlt, szakállas kereskedőket, és elfelejtették azt is, hogy nagy riadalom után milyen közel érzi magát ahhoz az ember, aki mellette szuszog. Egyre gyorsulva múltak a napok, forgott az idő, mint a rosszul kiéelt szekér kereke, ha lecsúszik a töltésoldalon, nincsen erő, ami visszatarthatná.

A kiegyezést követő iparosodással a városba is elért a vasútépítés, s a föld és a víz országútja mellett immár ezen a járaton is betüremkedett a hétköznapiokba a külvilág.

Flaschner nagyapa és Flaschner nagyanya egyetlen fia, István, akárcsak az apja, kovácmester lett. Segédéveit Pécs városában, Jakab Károly műhelyében töltötte. Szögletes kamaszfiúként ment el, és csendes, határozott fiatal férfiként tért haza. Flaschnerék akkor még úgy hitték, hogy az idegen hely, a munka és a mesterség, a tűz közelsége tették ilyenné, pedig azoknál sokkal nagyobb és sokkal végzetesebb változást okozott benne a szerelem. Jó ideig nem tűnt fel senkinek, hogy a máskor oly készséges és barátkozó fiú esténként, amikor a segédek és az idősebb inasok összeverődtek a felsővárosi sörfőzde melletti csarnokban, valahol másfelé kószált. Kiváltképp Jakabék maradtak gyanútlanok, a tisztesség nem csak erőt ad a múltó napokhoz, de védtelenné is teszi az embert. Jakabék nem sejtették, hogy a Tettye felől leereszkedő, szemérmetlen tavaszi virágillatban István már alkonyattól az ő egyetlen gyermekük, Mária kezét fogva ácsorog a kertre nyíló ablak árnyékos oldalában, és nem is suttogva, inkább csak lehelve a szavakat arról beszél a meg-megremegő, majd fázós fogvacogással összerázódó lánynak, hogy a természet legalább annyira a Teremtő műve, mint a bennünk élő gondolatok, nem helyes hát, ha a természet szava ellen vetjük az akaratunkat, amit a test akar, az végső soron a teremtés szándéka szerint való, milyen

lesz az, amikor ők már mint férj és feleség sétálnak kart karba öltve odahaza, egy napsütéses vasárnap délután a folyóparti fák alatt.

Ősszel, a mesterlevelét megkapva István hazautazott, és munkába állt az apja műhelyében.

Október volt, a város határában szellőztették már a pincéket, amikor egy kora délelőtti kocsi állt meg Flaschnerék háza előtt. A csatagos ló olyan fáradt volt, hogy még a hosszúra nőtt füvet se szagolgatta az akácfa tövéénél, csak a bőre remegett, ahogy csípte az izzadság. Jakab Károly pécsi kovácsmester a dühtől és a szegyetől sápadtan, összeszorított szájjal ment hátra a boltíves műhelybe, ahol István nagy gőzfelhőket bodorítva éppen a fadézsába merítette a fogójával felsippentett, áttetszővé kalapált acéllapot.

Abban az évben hamar érkezett meg a tél: leesett az első hó, mire a harmadik kihirdetést követően István feleségül vehette az akkor már leplezhetetlenül gömbölyödő hasú Máriát.

Az esküvő előtt Flaschner nagyanya megölelte és két oldalról megcsókolta a menyasszonyt, lehúzta a kezéről azt a finoman megmunkált, indákból és kusza levelekből összecsavarodó karperecet, amitől egyébként soha nem vált meg, és Mária tenyerébe tette.

A Flaschner-műhelybe az időben már nem csak a városka lakói jártak számozott, és nem csupán a kivezető országútról betérő gazdák álltak meg a patkoltatásra, de a dél felől jövő kereskedők nemegyszer komolyabb, nagyobb megrendeléseket is hoztak, ilyenkor a munka végeztével szekérrel vitték ki az árut a folyóhoz, s a hajósok aranypénzekkel fizettek.

István és Mária fia, János tavasszal született. Aprócska, gyűrött arcú csecsemő volt, aki kisfiúként is törékenynek, vékony csontúnak tűnt, szőke, pihés haját könnyedén felborzolta a szél. Amikor aztán kimondta az első szavakat, hamar megtanult beszélni, s mintha csak a szavak ereje tenné, olyan gyorsan nőtt, akár a sarjadék fűzfák a szigeten. Kicsi korától ott téblábolt a fűjtató, az üllő körül, a műhelyben, a tűz és a vas barátságában nőtt fel. Noha az elemi iskolában a legjobban tanuló diák volt, fel sem vetődött, hogy esetleg más mesterséget válasszon, maga is kovácsmester lett. Vállas, kevés szavú kamasszá serdült.

Abban az évben, amikor István az egyleti gyűlésen közfelkiáltással nyerte el az önkéntes tűzoltóparancsnoki tisztet, János segédnek állt az apja mellé.

A Morvaországból ideszakadt Flaschner nagyanyát éppen a fiú szabadulása előtt kísérték ki az utolsó útjára a városszéli katolikus temetőbe. Akkortól fogva Flaschner nagyapa többnyire a kovácsműhely belső sarkában üldögélt, enni se szívesen kelt fel, egy padkán, félárnyékban gubbasztott mozdulatlanul, mintha újra azon a megbízhatatlan tutajon húzná össze magát, ami, oldalán a fiatal szerelmesével, egykoron ide, a város partjaihoz úsztatta őt. Nemigen beszélt, hol a bőrtömlős fűjtatóval felszított, kékes lángokat bámulta, hol a már szinte felnőtté komolyodott unokáját nézte. A térdeire még itt, a meleg műhelyben is vastag takarót terített, belülről fázott, azon nem segített semmiféle tűz. Így, a tüzet bámulva búcsúzott el a világtól is. Egy napon, amikor János anyja az ebédhez akarta hívni őket, Flaschner nagyapát hiába szólalgatta. Úgy halt meg, a meszelt műhelyfalnak támasztva a hátát, hogy nem is vette észre senki. Húvös volt a bőre, nagy, megmerevedett szembogarában lobogott a tűz.

A testét Flaschner nagyanya koporsója mellé temették, úgyis tudta mindenki, hogy az utána való vágyakozás szólította el.

A fiúnak, Flaschner Jánosnak a számoláshoz és gépekhez való rendkívüli tehetsége hamar kitűnt, mint ahogyan az is, hogy a rá hagyományozott tudást szűkösen találja. A műhelyben szinte most már ő volt a mester, noha kétség nem fért hozzá, hogy apja, Flaschner István adta ki mindig a végső szót. Abban is nagy érdeme volt Jánosnak, hogy a családi műhely a szerszámjavításokon és egyéb kovácsmunkákon túl immár a vasúti járműjavítóktól is kapott alkatrészek készítésére megrendeléseket.

Mégis, őt a meglágyult acélnál és a fűjtatóval felszított tűznél egy sokkal nagyobb titok, az elektromosság rejtélye foglalkoztatta.

Ott volt, amikor a régi vásártéren felállított cirkuszi sátorban egy olasz mutatványos valami forgó szerkezetet mutatott be, ami hirtelen elővarázsolta az első sorban ülők zsebéből az aprópénzeket. A huszárruhás segédek letekerték a lámpák lángját, s a füstös petróleumszagban a fekete selyemköpenybe burkolódzott olasz közel hajolt az első padsoron ülő városiakhoz.

– Nem a pénz, kérem, nem a pénz.

A lámpákban egyszerre fellobogtak a lángok.

– Az csak apróság, az csak szemét. A szív a titka mindennek – suttogta az olasz. – Cuore. A szív és a ritmus. Mert bizonyított tény, hogy legyen pocegér vagy az Indiákon élő hatalmas elefánt, cickány, rigó vagy ember, a szív, az mindig ugyanannyit ver, s amennyit ver, az maga az élet. Csak a ritmusa más, ahogy végighalad ezen az úton.

A ritmus, amivel ki-ki letölti a maga idejét.

Íme!

Sarkon fordulva a porond közepén csillogó, forgó szerkezethez lépett, majd valamit igazítva hirtelen vakító fénnel ragyogtatott fel egy üvegbúrába zárt, fekete szénszálat.

A fiú, Flaschner János attól a pillanattól fogva rabja lett a szénből és súrlódásból kipattanó titokzatos erőnek. Esténként, amikor már elcsendesült a ház, és Flaschner István önkéntes tűzoltóparancsnok és felesége a nagy, fatámlás nászágyban feküdtek hanyatt, szóltanul, a gerendákat firtató, nyitott szemmel, János a behúzott műhelyajtón belül finom reszelőkkel és apró, valósággal gyerekjátéknak ható kalapácsoskákkal holmi titkos, csakis az ő számára érthető rendeltetésű szerkezetekkel bíbelődött. Hitt abban, hogy az elektromosság révén áthatolhat a látható, tapintható, s a szem és a kéz számára érzékelhetetlen dolgok között feszülő vékony hártfafalon. Hitt abban, hogy nem csak az izmoknak, a szíveknek és a napoknak, de a látszólag élettelen tárgyaknak is ugyanaz a ritmus rezeg a belsejében, akinek van füle, meghallhatja ezt a finom dobütést.

Három évvel később erről beszélt annak a pirospapucsos, mandulaszemű, a hosszú, barna fonatos haját a tarkójáról a két telt melle közé eresztő, alacsony termetű lánynak is, akit a kovácsműhelyben látott meg. Olyan volt az a lány, mint egy faesztergával gömbölyített játékbaba. Az apját kísérte a városon keresztül a kovácsműhelyig, a javításra beadott szerszámok és a vaspapucsos eke miatt érdeklődtek. Flaschner János egy ronggyal törölte le a kormot az arcáról,

de hagyta, hogy a bőrkötényére csorgó izzadság a vállán, a fedetlen karjain csillogjon. Láta, hogy a lány barna szemében apró, fekete pontok ragyognak, s látta azt is, hogy a halántékán egészen szőkésbarnák a kicsiny, göndör hajpihék.

– Hogyan lehet, hogy nem is láttam én még magát? – mondta a lánynak.

– Hogyan lehetne, hogy ne lásson többet, még ha lehunyja is a szemét – nézett rá komolyan a lány.

Attól fogva minden lehető alkalommal találkoztak.

A lány, Kálovits Ilona, szerette óvatosan megtapogatni a fiú gömbölyödő izmait. Volt egy közös játékuk is: János előrenyújtotta a két karját, megfeszítette az izmait, Ilona pedig, akár valami erős faágon, mint egy hintán, függeszkedve lógott rajtuk. Ha nevetett, hátravetette a fejét, így szinte felülről nézett vissza Jánosra, a hajfonata úgy röpködött, mint egy szabadulni akaró, fényes tollú madár.

A házasságról se Kálovits, ez a mészárszéket és kocsmát üzemeltető horvát származású, gazdag paraszt, se Flaschnerék, s különösképpen Mária, János anyja hallani nem akart. Az egyik család a vagyonát féltette, a másik a büszkeségét. Így történt, hogy két évvel a századforduló, az új és boldog ígérgetű kilencszázas évek kezdete után János és Ilona végül az akkor már deresedő halántékú Mihály atya előtt fogadtak egymásnak örök hűséget, úgy, hogy az Irgalmasok templomából egyenesen a vasútállomásra siettek. A fiú, azaz inkább már férfi kezében szorongatott barna disznóbőr bőrröndben ott lapult az a vaskazetta is, amiben az ideig a kovácműhely bevételeit őrizték, éppen elért a kétváltásnyi fehérmű, az ingek és a lepedő mellett.

Mindenki úgy hitte, még maga a cinkosságot vállaló Mihály atya is, hogy az ifjú házások az egyesített, soha nem látott gazdagsággal gyarapodó fővárosba, Budapestre vették az útjukat. Flaschnerék azonban éppen az ellenkező irányba, a Monarchia déli határa felé utaztak.

Fiumében szálltak hajóra, s aztán egyheti hajóút után, túl sok jón és kevés rosszon, meglepetéseken és örömeiken, és fájdalmaktól és megkönnyebbülésektől sem mentes szerelmi éjszakákon, a szárazföldről idevetődött számtalan más kíváncsi nézővel együtt Amsterdam városának vörös téglájú kikötőjéből indultak el az Újvilágba.

Mire megérkeztek a Staten Island bevándorlási hivatalához, s hinni mertek egymás testének is, s a fedélköz utasait már-már közeli ismerősként üdvözölték minden egyforma reggelen, János hegyesre pödört, vékonyka bajuszt növesztett.

A háromemeletes hajóról levezető, széles palló az Újvilág partján rögtön egy végtelen rakodópartra, s onnan deszkakarámokkal elrekesztett folyosókra vezette őket. Az újabb és újabb járatokon angol és lengyel, orosz és magyar, francia és német, olasz és román nyelvű feliratok igazították a megfelelő útra a frissen érkezetteket. A „magyar” felirat végén álló asztalnál Flaschnerékat már egy magyarul beszélő bevándorlási hivatalnok fogadta.

– Nem, nem beszélek angolul. És nem beszél a feleségem se – tette hozzá, egy pillanatig megtorpanva a szónál. – Németül egy kicsit. Amit nagyapámtól tanultam.

Így, hogy a feleségem, még soha nem mondta idegen előtt.

– És mihez ért? Van valami foglalkozása? – nézett fel rá az asztalnál ülő, feke-

te ruhás hivatalnok. Szalagos köcsöghalapja az asztal sarkán hevert, mellette egy barna papírzacskó, érthetetlen, színes felirattal.

– Kovács vagyok. Érték a szerszámokhoz és a gépekhez is. És egy kicsit az elektromossághoz is.

– Az jó – bólintott a hivatalnok. – Gépek mindig vannak, itt még több is, mint ember. Írja be ide, fölülre, az első rovatba a nevét, a többit majd én kitöltöm. Csinos a felesége. Szinte még kislány, ugye? Akár egy baba. Maga szerencsés ember. Tudja, amikor én eljöttem Debrecenből, csak ezekhez értettem – mutatta a kezében tartott tollszárat és a jobb oldalt összegyűlt irathalmokat. – Ezekhez érttem, és ezekhez érték most is csupán. Legyenek itt, az Újvilágban boldogok.

Az angol nyelvű papír, amit a bevándorlási hivatal tisztviselője Flaschner kezébe adott, Detroitba, az abban az évben megalapított Ford Motor Company egyik új szerelőcsarnokába szólt. A vonatutazásra Flaschnerék az ablakhoz ültek, nézték az idegen földet. Vörösre festett mozdonykerekek, s felettük a fűjtató, fekete gép.

A láthatáron faszor csúcsa kékllett, éppen olyan, akár a hazai.

Detroitban a pályaudvartól táblák mutatták az utat, elvégre nem volt olyan nap, hogy ne érkezett volna új munkás a gyárba.

János már a megérkezés napján munkába állt, hónapos szobát hamar találtak. Hajnalban a derengésben felszívárogtak az udvarról és az utcáról a korai zajok, összevegyültek a szuszogásokkal, hortyogásokkal és forgolódások neszeivel, mélytengeri hangok egy lassan emelkedő háló alján.

Nem is aludni jó, de továbbaludni a legjobb.

Tudni, hogy álmodik az ember, és álmodni tovább.

A gyárban a második nap reggelén, a csarnok előtti sorbanállásnál magyarokkal is összeakadt, lakásbérlethez is ők segítették a fiatal párt, ugyanazon a környéken, ahol maguk is éltek. A műhelyben is dolgoztak magyarok, de őket János nem kedvelte, kerülte a társaságukat. Reggelente valami gyümölcsös szesz szaga érződött rajtuk, ebédidőben elkülönülve ültek félre, nem kérdezték, a fiatal szerelőnek van-e otthonról mit hoznia. Felvidékieknek mondták magukat, ám a beszédük semmi ilyenről nem árulkodott. Egy ízben intettek csak Jánosnak, tavasszal, amikor egy alacsony, vörös hajú ír ember köré gyűltek, aki a munkások önsegítő szakszervezetéről, egymás megbecsüléséről s az öt évvel korábbi, véres chicagói menetről és a közelgő május elsejei felvonulásról beszélt nekik.

– Én dolgozni akarok – állt fel János. – Kevés az időm.

Nem marasztalták. Magának való, szótlán embernek tartották, akinek a vas és az acél a fontos, ő maga is hideg és kemény, nincsenek barátai.

Hideg és kemény és barátságtalan, mint az ezerkilencszázas évek.

Detroit, az acél városa.

Flaschner János kora reggel, még pirkadatkor indult el a gyárba, a vonatállomásonn találkozott a környékbeli Ford-munkásokkal.

Ilona minden hajnalban felkelt vele együtt, de aztán még visszafeküdt az ágyba, élvezte a takaró alatt hagyott saját testmelegét. Délelőttönként járt vásárolni. A papírra, amely tanúsította, hogy a férje a Ford-művekben dolgozik, már az első naptól könnyedén kapott hitelt a zöldségesnél és a hentesnél. Szerette a

vásárlás közben megfogni, megtapogatni az árut. Ilyenkor, ha azt hihette, feltűnés nélkül teszi, az arcához emelte a húst, a káposztát, a kenyeret, a kukoricát, s lehunyta szemmel, hosszan beleszagolt, az orrcimpái megremegtek. Hazafelé ráérsen, gyalog sétált. Nézte a magasba törő, vörös és szürke téglájú házakat, a rengeteg ablakot, a nagy, villogó feliratokat, s közben arra gondolt, hogy nem lehet, hogy igaz legyen, nem lehet, hogy minden ablak mögött egy-egy hálószoba, s minden hálószobában egy-egy hitvesi ágy van, s az ágyban emberek, akik mindennél jobban szeretik egymást.

Ezt beszéljük, a szeretetet emlegetik, aztán meg úgy alszanak, hogy a közös ágyban öntudatlanul is a fejük, az arcuk kerül egymástól a legtávolabb.

Nem jó, ha az ember sokat van egyedül, mert észre se veszi, de összerakódik benne a bánat.

Nem arra vannak a hétköznapiak kitalálva, hogy felszegett nyakkal az eget bámuljuk, hiszen ha így volna, könnyebb volna parancsolni a testnek is.

János megtakarított keresetét abban a kulcsos vaskazettában gyűjtötték, ami hajdan a kovácműhelyben, az apai házban a pénz tárolására szolgált.

Ment az idő, úgy sorakoztak a napok, mint a csillogó, gömbölyűre kalapált acéllemezek.

A csarnokban a termelésirányítóknak hamar feltűnt az ügyes kezű, szorgalmas, csendes természetű magyar.

Milyen különös: a szeme és a bajszos arca, de még a tartása is; mintha rögtön kötekedni akarna, s mégsem szól egy szót sem.

Fél év múltán Flaschner János már műhelyvezetőként dolgozott.

Henry Fordnak, a Ford Company elnökének rendes szokása volt, hogy minden hétfő délelőtt végigjárta az udvart és a szerelőcsarnokokat. Ilyenkor az üvegkalitkás irodák karosszékekben üldögélő, könyökvédős, sapkás vezetőitől az udvart seprő, kéknadrágos segédekig mindenki mellett megállt egy pillanatra, váltott vele néhány szót, és két kérdést tett fel neki.

Mindig ugyanazt a két kérdést, s aztán várta figyelmesen a válaszokat.

Mondja el, mi az, ami nem jól van a gyárban, és mondja el, mi az, amit csinálni kellene a rosszul működő eljárás helyett.

Mindig ugyanazt a két kérdés, s aztán a figyelem.

A hétfőnként feltett kérdésre Flaschner János eleinte csupán zavart mosollyal, fejrázással, hamarosan már tört angolságú semmitmondással felelt.

Ezen a májusi hétfőn azonban már várta, mikor tűnik fel a bajszos elnök szalonkabátos alakja a bádogborítású csarnokajtó előtt. A szokásos kérdés hallatán letette a szerszámokat, megtörölte a kezét, és tisztelettudóan, határozottan nézett az amerikaiira.

– Nem jó, hogy mindenki folyton az udvaron jár – mondta Henry Fordnak.

– Nem jó? Hogy érti ezt? – nézett rá meglepetten az elnök. – Hát hol járnának, ha nem az udvaron?

– Éppen ez az. Itt, nálunk, ebben a csarnokban rengeteg ember dolgozik, úgy, ahogyan én. Ha elfogyott az alkatrészt, szólok a szállítóknak, és hozzák a pótlást. Vagy ha kell, akkor magam megyek, akár a többiek.

– Igen – bólintott az elnök.

– Tele van az udvar cipekedő, siető munkásokkal.

– Igen – bólintott az elnök.

– Nos, hát ez az, ami szerintem itt rosszul van. Nem a munkásoknak kellene az alkatrészekért menniük, hanem az alkatrészeknek kellene ide, a helyünkbe jönni.

A negyvenegy éves Henry Ford az ideig valósággal öregembernek látszott Flaschner szemében. Most azonban, ahogy megállt a hegyesre pödört bajszerű, erős csontú magyar műhelyvezető mellett, s érdeklődve közelebb hajolt hozzá, Flaschner látta, milyen csillogóan kék a tekintete, akár egy vidám kisfiúé. Egy szalonkabátos, fehér inges kisfiú.

– Most itt, nálunk minden műhely az elejétől fogva hozzákezd összerakni egy autót. Csupa mászkálás és pakolás az udvar.

– Mi kellene ehhez? – kérdezte Ford.

– Hengerek és láncok. Görgők, amin ideérkeznének a kisebb darabok, és láncok, akasztók, hogy a súlyosabbakat felfüggesztve hozzák. A szerelők, mind az összes munkások pedig csak álljanak a helyükön, végezzék a dolgukat, ugyanazt a részt egymás után. Érti, elnök úr? Görgősor és láncok.

Ford nézte a különös hangsúlyokkal beszélő magyar világos, szinte áttetsző szemét, a ráncot az összevont szemöldökei között.

– Egy hét múlva újra jövök. Ez azt jelenti, hogy addigra mindent, amiről beszélt, rajzoljon le. Nem másnak, nekem. Hengereket és láncokat. Rajzolja le, aztán majd meglátjuk.

Egy hét múltán, amikor Flaschner fent, az irodában egy frissen letörölt asztalra kitergette az álló hétig rajzolt terveit, Henry Ford sokáig nézte a hártás papírt.

– Rendben van – mondta végül. – Elviszem ezeket a rajzokat, és aztán holnap visszajövök.

De nem jött vissza.

Másnap, amikor Flaschner beért a csarnokba, már egy siltes sapkás, könyökvédős hivatalsegéd várta.

– Flaschner úr, az elnök úr hivatja magát. Siessen, siessen, fel, egyenesen a saját irodájába.

Az összetekert tervrajzok ott heverték az elnöki asztalon.

– Üljön le – intett Ford. – Ne a székkal törődjön. Mindent megkap, szerszámot, anyagot, embert. Csinálja meg. Azt, amit ide lerajzolt. Igyekezzen. Kap rá egy egész szerelőcsarnokot. Majd akkor kiderül, működik-e a valóságban is a rendszer.

Az átalakított csarnok két hónap alatt, a nyár közepére készült el. Az utolsó két héten János hozatott az üvegkalitkás irodába egy ágyat, nem vesztegette hazautazásra az időt.

Mire valók a hétköznapiak.

Görgők és láncok, kampók a súlyosabb daraboknak.

Az új rendszer sikeres beindítása után Flaschnerék odahagyták a régi, egyszobás lakást, s odahagyták az utcát is, ahol az ismerős magyarok laktak. A csarnokvezető segítségével egy egész kis házat vettek, közelebb a gyárhoz, kicsi házat, apró, de saját kerttel, amiben hátul jutott hely még tyúkólnak is. Ilona rögtön a költözés után a kerítés mellé virágokat ültetett, margarétákat és kardvirágokat, a zöldeket továbbra is a zöldegestől vásárolta. A szobákat sötét fényű, politúros

bútorokkal rendezték be, a konyhába fehér kredenceket, nagy, ezüsthéberű edényeket vettek. A vaskazettát a legnagyobb szoba tükrös szekrényébe rejtették. Ott-hon reggeliztek, újságot jártak, arról olvastak, hogy valahol nagyon távol, az Ázsia nevű földrészen háború dúl az orosz birodalom és a japán császárság között.

Levelet keveset írtak, s választ is ritkán kaptak, az egyik ilyen híradásban János anyja, Mária arról tudósította őket, hogy Flaschner István kovácmester és önkéntes tűzoltóparancsnok nagyon beteg, az orvosok szerint olyan a tüdeje, mintha felperzselt volna valami láng, a legteljesebb pihenést rendelték neki, legalábbis arra az időre, ami még az övé lehet.

– Ilyenkor már vége az aratásnak – mondta Ilona.

– Aratás?

– Otthon. Kint a mezőn. És aztán lassan elindulnak a szállítóhajók fel, Budapestre – mondta Ilona.

– Ha fiunk születne, akkor ő már amerikai lenne – simította le az újságpapírt Flaschner.

– És ha lányunk, akkor ő is.

– Persze, ha lányunk, akkor ő is. Igazi kis amerikai Miss – hagyta helyben Flaschner.

– A pincesoránál, ha befejeződött az aratás, máris készülődnek a szüretre – mondta Ilona. – Szellőztetik és kénezik a hordókat.

Két évvel az új szerelőcsarnok beindítása után tértek haza Európába. A kis házat, a tyúkokat, az ezüsthéberű edényeket és a politúros bútorokat eladták, hiába marasztalta a magyar csarnokvezetőt még maga Henry Ford is.

– Otthon várnak bennünket – húzta ki magát Flaschner János.

– Otthon az, ahol az ember dolgozik.

– Mégis, várnak, elnök úr.

– Ki? Ki várja ennyire magukat?

– A ház. Vagyis a város. Meg az ország.

– Ejnye, Flaschner, azt hittem, hogy maga okos ember. Tudhatná, hogy egy ország, az soha nem várja az embert. Egy országnak nincsen szíve, nincsen teste, nincsenek karjai.

– De van, elnök úr, a hazának igenis van szíve.

– És azért akar hazamenni? Azért a szívért?

– Azért akarok hazamenni, hogy megtudjam, ki vagyok. A Ford művek magyar csarnokfőnöke vagy a Flaschner-kovácsműhely tulajdonosa. Hónapok óta nem kaptunk otthonról levelet. Bocsásson meg, döntöttünk már, elnök úr.

– Akkor menjenek csak – bölintott Ford. – A vágyak ellen nincsen mit tenni, legokosabb, ha elébük megy az ember. Menjenek, nézzék meg a régi világot, aztán meg jöjjenek vissza. Mert úgyszincs más. Az út, tudja maga is, Flaschner úr, úgyszincs ide vezet. Itt megvárja a helye, ebben biztos lehet.

– Köszönöm, elnök úr – felelte Flaschner. – És ígérem, hogy visszajövünk.

Visszafelé Hamburgban szálltak partra, s onnan vasúton utazták át az országokat. Hálókocsis vagonba vettek jegyet, fehér lepedőkkel, üvegkanccsal, akár egy szállodában.

Hűvös, esős őszi idő volt már, amikor megérkeztek a város pályaudvarára. Reggel még eshetett, a sárga keramikákön tócsák csillogtak. A piros

sapkás, taligás hordár készségesen mutatta nekik a Flaschner-kovácsműhelyig az utat, csak azt furcsállta, hogy a legnehezebbnek látszó disznóbőr bördödött ez a külhoni eleganciával öltözött idegen úr sehogy sem akarja kiadni a kezéből.

Ősz volt, még tömötték voltak a lombok, de az alacsony felhők szinte súrolták az Irgalmasok templomának aranyszínű keresztfjét.

Úgy látszott, az Újvilágban gyorsan elrepülő évek itt, a régi házak között lassabban jártak, és ha már lassabban jártak, akkor jobban ráérték, hogy nagyobb pusztítást végezzenek.

A ház előtt két csatakos kóbor kutya üzekedett, azaz már szabadultak volna, de összeragadtak, s időnként fel-felvonítva vonszolták egymást az utca egyik oldalától a másikig.

Nyitva állt a kapu, a műhely bejárata mellett valami idegenek egy zsindeyes tetejű fakarámba beszorítva lovat patkoltak az udvaron. Kiabáltak, mert a megremített állat újra és újra kifarolt a deszkák közül.

János tőlük tudta meg, miért nem jöttek már levelek az Újvilágba, miért tűnt el a régi cégér a műhely bejárata fölül.

Flaschner István kovácsmester, az egykori önkéntes tűzoltóparancsnok már több mint egy éve a városszéli temetőben pihent. A temetői bukszusbokrok árnyékában végre megbékült a Kálovitsokkal, a hentes és mészárosal egymás mellett kaptak fekhelyet. Az egykori mészárszék bezárt, a kovácsműhely még működött, igaz, már csak a szóbeszédben őrizte a neve a Flaschnereket. Illetve nem egészen. Az új tulajdonos kibővítette, oldalirányba egy tágas, sárga téglákkal díszített épülettel nagyobbította meg az üzemet, viszont János anyjának nem kellett elköltöznie, a hosszú ház hátsó traktusában élt egy fehérre meszelt szobában. A két apró ablak között a szentkép alatti szöttezen magyarul és németül is olvasható volt a felirat: „A dicsőség egyedül a könyörülő Istené.”

Kicsi és sáros volt a város.

Szeles és esős napok követték egymást, mint kedvetlen, régi emlékek egy váratlanul lezuhant, hűvös estében.

Flaschnerék az első séta után elveszetten nézték az ismerős falakat.

Eszükbe jutott a detroiti ház, benne a fehér kredencek, az ezüst lábosok.

Itt meg már csak a folyó volt ugyanolyan, mint néhány évvel azelőtt.

Egy hétig a főtéri Forrás-szállóban vettek szobát, majd a hét letelte előtt megvásároltak egy főtérre nyíló, hosszú kőházat.

Vegyesboltot nyitottak, nagy, üvegkirakatos üzletet, ahol minden kapható. Vonattal és szekerekkel hozattak árut, délről is és a fővárosból is. Edényeket, fűszereket, játékokat, lámpásokat, mindent, ami kell. Ilona gyakran maga ment el a henteshez, a pékhez és a kofákhoz, amikor a kezébe vette a húst, a kukoricát, a káposztát, a kenyeret, hosszan, lehunyva szemmel szívta be az illatukat, az orrcimpája megremegett.

Hamar berendezkedtek, a bolt mögötti részt foglalta el a háromszobás lakás. A magas, faragott keresztfájú ablakok az udvarra s a ház előtt futó szőlőlugasra néztek. Aztán következtek egészen a hátsó kertig a raktárak, s végül a csakis Flaschner János számára megnyíló műhely, ahol az elektromosságot kutató kísérleteit végezhetette.

Máriát, özvegy Flaschner Istvánnét, János anyját a konyhából nyíló belső szobába költöztették. Amikor megérkezett, szótlanul átölelte a menyét, mintha akkor fogadná be a családba, majd, anélkül, hogy bármi magyarázatot fűzött volna hozzá, a csuklójáról lehúzta azt a finoman megmunkált, fonatokkal és levelekkel indázó ezüst karperecet, amelytől az ideig soha nem vált meg, s Ilona kezére illesztette.

A kovácműhely mögötti régi szobájából a faliszőttest az ajtóval szemközi falra szögeztette fel, hadd lássa bárki, ha a konyhából benéz.

A ház elülső része alatt pince is volt, vaspántos szénlerakó ajtóval az utca felől, s hordókhoz szolgáló gurítóval az udvarról. János és Ilona a vaskazettát, tele a még az Újvilágban vásárolt aranyrudakkal, lent, a legnagyobb hordó mögött, két téglá között a földbe süllyesztve rejtették el. A mindennapi rend szerint egyébként a boltban Ilona állt a pult mögött, János, ha már a szállításokat és beszerzéseket elvégezte, többnyire a ház hátsó részén kialakított műhelyébe vonult hátra. Nagy tekercs rézhuzalokat hozatott, lezárt faládákat, zöld vászontokba burkolt, német feliratú műszereket, kötegbe fogott szénkeféket és csillogó, titkos erejű mágneses rudakat. Sötétedés után kékes, ózonszagú szikrák pattogtak az ablaküvegnek, kísérteties fénnel világították be az udvari fákat.

Flaschner János alkonyattájt néha elsétált a régi kovácműhely felé, lassított a sarkig tárt kapunál, de be már nem ment.

Minek, ha nincsen kivel és nincsen miről beszélni?

Tudható, hogy nem csak a jövőjét képzei el az ember, de újra és újra megálmodja a múltját is.

Olykor, ha estelente a Forrás-szálló nagytermében nekilendült a Rácz Feri bandája, s a nagybőgő brummogásától, akár a könnyű gyertyalángok, meg-megremegtek a vörös függönyös ablakok, János is elidőzött a kinti sötétségben, vagy a pultnak támaszkodott az átjáró előtt. Világos sört ivott, mint az Újvilágban. Vannak olyan kérdések, amelyekre nincsenek szavak, a test mégis válaszol. Olykor az is vigasztaló, ha elhisszük, hogy az élet, ami bennünk van, mégiscsak erősebb nálunk.

János lassan már egész otthonosan mozgott a Forrásban, gyakran az újságot is ott olvasta el. Ott volt a kaszinózó urak közelében akkor is, amikor az elmúlt nagy vasutassztrájk következményeit tárgyalták nekihevülve. Hajnal felé, amikor a pincérek már a feelfordított székeket is felrakták az asztalokra, vörös kari-kás, besűrűsödött halászlét és frissen készített túróscsuszát ettek.

Egy csütörtöki délután a főként úri hölgyekből álló közönség előtt a fővárosból érkezett irodalmi művészek egyike, egy bizonyos Ignotus álnéven bemutatkozó újságíró arról beszélt, hogy nem szabad kőfállal körülzárkóznunk, hanem tárt karral kaput kell nyitnunk a nyugat minden áramlatai előtt, hogy azokon kiépült elmével s kiélesedett szemmel magunk is ki tudjuk selejtezni a silányát. Szavait kevéske taps és hosszú csend fogadta. Végül az öntelt budapestieknek a helybéli értelmiség nevében az iskolaigazgató úr válaszolt, elmondva, hogy meggyőződése és napi tapasztalatai szerint a községi és hitfelekezeti tanítók fizetésének felemelése, a kötelező magyar nyelvoktatás és a címerek felszereltetése sokkal többet használ a magyar politikai nemzetnek, mint holmi gonddal csi-szolgatott s csekély példányszámú fővárosi kiadványokban megjelentetett rímek és versezetek.

A kávéházban a szalmafonatos újságtartón Gyulai Pál lapja, az Új Idők lógott a kalaptartó mellett.

Flaschnerék első gyereke, Gizella tavasszal született.

A kései olvadás megduzzasztotta a folyó vizét, a parti fűzfák nyögve álltak az áradatban.

Már nyári melegre fordult az idő, amikor egy reggelen Ilona először vitte ki a karjaiban az utcára a bepólyált kislányt.

Lágy, könnyű szellő fúj, a pályaudvari postavagontól széthordott újságokkal rohanó rikkancsiúk kiabálva adták hírül, hogy a tegnapi napon Budapesten, a Parlament előtt az általános választójogért tüntető szervezett munkások összecsaptak a kivezényelt rendőrséggel és katonasággal, négy halálos áldozat és számtalan sebesült maradt fekvé a kövön az utcai harc nyomán.

Jánosnak eszébe jutott az a szeplős, suttogó beszédű író munkás, aki a szak-szervezetről, egymás segítéséről és a boldog jövőről magyarázott a csarnokban munka előtt.

– Lehet, hogy háború lesz – mondta a feleségének, aztán, hogy elvegye a szavai komolyságát, legyintett egyet, visszakézből, fel a felhők felé.

Egy évvel a véres csütörtök után a városi kereskedők és iparosok arra koccintottak a Forrás dísztermében, hogy az Országházban a tizennégyes számú törvénycikk kiterjesztette a választójogot, s a huszonnégy éven felüli, érettségizett férfiak mellett a legalább népiskolát járt, harminc év feletti önálló iparosokat és kereskedőket, valamint a húsz korona adót fizető vagy nyolc hold földdel rendelkező, írni és olvasni tudó, illetve a legalább negyven koronát adózó vagy tizenhat holdat birtokló, harmincon felüli analfabéta férfiakat is az urnákhoz engedte. Estefelé Flaschner János behívta a műhelyébe Ilonát, neki és a kerekre nyílt szemű, rózsaszín arcú kislánynak megmutatta, hogyan kezd az asztalra állított, fekete dobozzal letakart szerkezet zümmögve és dorombolva forogni szinte önmagától egy gombnyomás után, s kisvártatva miként varázsolja ki Ilona kötényének zsebéből a nehéz, tollas kulcsokat.

– Nahát! Ez igazi varázslat!- kiabálta Ilona, és a kislányt elfordította a gép felől.

– A szív – mondta János a feleségének. – A szív. Az mindig ugyanannyit ver, és amennyit ver, az maga az élet.

Magához szorította az asszonyt, erősen, míg úgy érezte, mintha egy faesztorgával gömbölyített játékbabát tartana a kezében, s mosolygott, mert a játékbaba kezében halkan szuszogva elaludt a másik játékbaba.

A tavaszi langyosabb napok megérkeztével a régi vásártér mellett, ahol a vándorcirkusz-társulatok is sátorozni szoktak, egy fakeszt, vászontetejű építményben megkezdték a rendszeres kinematográfiai előadásokat. A sok mulattató előadás mellett az első hosszú produkció a János vitéz volt, a fővárosi Hunnia Filmstúdió filmje. Nem csak Flaschner szerette a villogó fényeket. Ilona valósággal imádott a vetítésekre járni, kipirult arccal hallgatta a gépzongora bolondul kalimpáló hangját, szerette a sejtelmes félhomályt, még a tülekedést is az egymás mellé illesztett székeken, s behunyt szemmel, remegő orrcimpákkal szívta be az átmelegedett fémalkatrészek, a paraffin, a benzín és az olcsó kölnik párját.

Meleg volt a nyár, a folyó felett nagy, zöld hátú legyek döngtek, még akkor se hagyták abba a körforgásukat, amikor a fecskék, szinte súrolva a vizet, újra és újra végigvillantak a hullámok felett.

Június vége volt, amikor elterjedt a városban Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége sarajevói meggyilkolásának a híre. Igaz, hónapok óta a falakon itt-ott megjelentek valami fekete kezeket formáló mázolmányok, amikről a jólétesültek tudni vélték, hogy nem mások, mint a két szerb titkos szervezet, az Egyesülés vagy Halál és a Fekete Kéz közül az utóbbinak a rejtjelei, s nem volt nehéz kitalálni, jót semmiképpen nem jelenthetnek. Ám más egy otromba s komolyan sem igen vehető mázolmány például a bolt sárga téglás falán, az ablak alatt, s más a Monarchia törvényes trónörököse ellen elkövetett aljas, véres merénylet.

Nem lehet ember, aki a másinak a szívébe lő, főként, ha még egy asszonyt is célba vesz.

Mire egy hónap múltán a mindhiába taktikázó Tisza-kormány végre bejelentette, hogy az ország hadba lép, a lelkesültség és a bosszúvágy kétséget nem hagyott senkiben affelől, hogy a gyilkosokat erővel kell megbüntetni.

A pályaudvaron a tűzoltóegylet zenekara játszott indulókat, letépett virágfejek hullottak a harcba induló katonák elé.

Tegnap még a városbeli férfiak voltak, ma pedig egyenruhás hadsereg, amely igazságot tesz, ha kell, életek árán is.

A tömjénfüstös áldásosztás után a várócsarnok lépcsőjén állva a polgármester mondott beszédet, és végezetül az oszlopos tornácon Rácz Feriék bandája húzta a búcsúztatót: este hétkor megpergetik a dobot, kiadják a nehéz parancsot.

Flaschner János a körbeadott kis, háncskötéses demizsonból eperpálinkát ivott. Átölelte a feleségét, felemelte és az arcához szorította Gizellát, a kislányát. Az induláskor kiállt a vonat lépcsőjére, meglengette a sapkáját, és nekivörösödött arccal, a többiekkel együtt énekelt, hogy magyar fiúk, kezdődik a háború, magyar fiúk, kezdődik a háború, de tik azért ne legyetek szomorúk, de tik azért ne legyetek szomorúk.

Az orosz frontra vitték őket, szuronyos, lábszárvédős gyalogosnak.

A vagon nyitott ajtajában állva nézték az elmaradó tájat, a homokot, a folyót, a hegyeket.

A legtöbben az ideig még azt se hitték volna el, hogy ennyi fa létezik a világon egyáltalán. Ahol pedig ennyi fa nő, vajon akkor hány ember lehet.

Amikor a vagonajtóba kapaszkodva kihugyoztak a kavicsos töltés fölé, a vizelet sárga csöppjei úgy úsztak mögöttük a levegőben, akár odahaza a folyó löszös habja tavasszal, ha csapkod a két part között a megáradt víz.

Ugyan a harcok közelségével hirtelen megenyhülő s némileg emberségesebbé váló tisztjeiktől értesültek arról, hogy nekik, a Monarchia vereséget és megaluvást nem ismerő hadseregének elsőrendű feladatuk mindössze a cári haderő feltartóztatása volna, legalábbis, míg a szövetséges német haderő térdre kényszeríti a franciákat és az angolokat Európa másik oldalán, azt azonban már csak kint, a fronton láthatták, mit jelent, ha az egyik hadakozó fél hónapokkal hamarabb vonul fel a birodalom határára, úgy, ahogyan azt a velük szemben álló orosz hadsereg tette.

A dicsőséges, réztrombitás, virágszirmos vonulásból egyenesen a lövész-árokba zuhantak.

– Fiaim, ti vagytok az ország kinyújtott keze! Ti vagytok a Monarchia sújtására emelt, bosszúálló ökle! – kiabálta nekik a lovaglópálcáját a magasba emelve a századosuk, amikor lovával elléptetett a rohamra feltűzött szuronyok arcvonala előtt. Kesztyűben szorította a kantárszárat. A félelemtől csatakosan izzadó löfűjtatva vetette jobbra-balra fejét, orrikaiból fehér pára dőlt.

– Fiaim, öszentfelsége és a nép rátok figyel! Legyetek bátrak, bennetek dobog a haza szíve!

A lövészárokból kikelve egymás mellett sorakoztak fel, összeszorultak a vállak, hallották egymás sípoló lélegzetvételét.

Egy ritkás erdővel benőtt, kúpos dombot kellett volna elfoglalniuk.

– Olyan, mint egy nagy női mell – mondta a Flaschner mellett álló katona, egy Tata mellől besorolt, fehér bőrű, izmos bányászember. A cigarettáját János felé nyújtotta. – Vegyed csak. Egy jó szippantás kitart a domb lábáig.

– Tudod is te, milyen egy női mell!

Röhögtek megittasulva, teli szájjal.

Könnyedén rohantak neki a lejtőnek, s menetből foglalták el a dombot is, a tetőn túl azonban olyan erős géppuskatűz fogadta őket, hogy mindössze aközött választhattak, hogy vagy ott, a senkiföldjén, a napnak háttal, fedezék nélkül lövetik halomra magukat, vagy visszavonulnak a lövészárokból, ahonnan indultak. Ráadásul az oroszoknak ágyúik is voltak, amelyek eddig hallgattak, ám most mély buffogással egyre csak szórták a lövedékeket, lángra gyűjtva a fákat, s darabokra tépve szét mindent, földet, fegyvert és embert, akit találtak.

Sikoltozás és sírás hallatszott, a rémület és a kétségbeesett értetlenség ordításai.

Vér szaga érződött, csípős, s mégis édeskés szag, ami összekeveredett a szétlőtt föld párájával.

Hiába menekültek vissza a lövészárokig, az ágyútűz követte őket.

Alighanem egy ilyen lövedék repeszdarabja találhatta el Flaschnert is. A század többsége elért már a lövészárokig, s Flaschner éppen ugrott volna le a hevenyészett falétra mellett, amikor egy enyhe ütést érzett a jobb oldalán, hátul, a combján. Csak annyit, mintha a borjúja csúszott volna le menet közben a válláról, leszakadt a szíj, s a hátizsák a lábához ütődik. Percek múlva vette észre, hogy valósággal átázott a lábtokercse, és a fűzős bakancsa telifolyt vérrel.

– Szégyelld magad, olyan, mintha menekülés közben lőttek volna valagba – röhögött a tatai bányász. – Kinek ez, kinek az – mutatta, hogy neki a puskája fatusába fűródott egy golyó. – De legalább innen most fehér lepedőre, kórházba kerülsz, cimborá. Úgyhogy ne szomorkodj, mire meggyógyulsz, egyébként is hazamegyünk, neked meg még kitüntetésed is lesz.

Flaschner János nevetni akart, de gyengeség fogta el. Letámasztotta a fegyverét, felnézett a lövészárok felett magasodó, felhőtlen égre. Sok felhőt látott, túlságosan is sokat, úgy úsztak egymásra, mint a gomolygó füst az ágyúlövések nyomán. Eszébe jutott, hogy előző este nehezen aludt el, aztán meg észre se vette, mikor csúszott bele az álmába, ahol egy kettétört, derékon lőtt fatörzs mellett lapult a földhöz. Úgy simult oda, mint egy darab csönd. A földhöz tapadva fe-

küdt, miközben valami szürke gyom ért a szájához, érezte a kesernyés illatát, és érezte az édeskés ízét is.

Ezt álmodta az éjjel.

Arra gondolt, hogy elmeséli az álmát a bányásznak, kereste is, hogy hol van, az imént még itt röhögött mellette, most pedig eltűnt, szólni akart utána, ám csak felnyögött, mint akit ütés ért, aztán elvesztette az eszméletét.

A sebesültszállító vagonban tért magához. A sebet már kezelték, a lábát szorítókötés tartotta. Jobbra és balra tőle sebesültek hevertek a deszkapadlón. Fölötte, a levegőben nagy, zöld fényű legyek döngtek. Valaki egyhangúan, szinte lemondón egy kortynyi vízért könyörgött.

A kórházban Flaschner János a könnyebb, szinte említésre se méltó sérültek közé tartozott. Kezelték, de mi tagadás, azután már nemigen értek rá törődni vele, s maga is belátta, hogy a gondoskodásnak különösebb oka nem is volt. Nézte a kórteremmé nyilvánított egykori kastély fogadótermének falán a bodros, nem evilági felhők között száguldó fehér lovakat, vagy a magas, függönytelen ablakokon át a kinti napfényt bámulta.

A sebe gyorsan gyógyult.

Hamarosan fel is kelhetett, ám amikor először csoszogott végig a vaságyak között, a látszólag már bevarasodott heg felszakadt, és ugyan csak kicsi vérzéssel, de egy megbarnult vasdarabot köpött ki magából.

Mintha valami régi pikkely lett volna egy fémtestű hal bőréről.

Az elkövetkező napokban a mindegyre szitkozódó szanitéc még négy kis pikkelyt, mi több, egy horgas végű, nyílhegyhez hasonlatos szegecskét, végül pedig egy rongyfoszlányt, egy megfeketedett kötésdarabot emelt ki a sebből.

– Na, ezzel már vége lesz – bökte meg Flaschner vállát. – Maga meg ne aggódjon, hamarosan akár haza is mehet. Nem mondom, ha jön a rossz idő, azt lehet, hogy a lába megérzi majd előre, de azzal akár még pénzt is kereshet. Mint egy béka a befőttesüvegben. Ha pedig hidegre fordul, talán még sántítani is fog egy kicsit, attól meg csak férfiasabb lesz. Vegyen magának egy sétatatot ezüst kutyafejjel. Az többet számít ám a nőknél, mint az efféle kackiás bajusz!

Flaschner János két hétig mankóval járt a kórházban, üldögélt a márványoszlopos bejáratától a kastélykert kapujáig vezető utacska mellett, hol egy kőpadon, hol a még harsogó, sűrű fűben. Nézte a füveket, és nézte a fák meglibbenő leveleit. Sok-sok ujj. Csillagok. Olykor elhevert, bámulta az eget, valami gyomot keresett, aminek egyszer, mintha csak álmában lett volna, érezni vélte a kesernyés illatát, édeskés ízét. Arra gondolt, miként lehet, hogy a szíve mélyén mindig, folyton várt valamit. Maga se tudta, hogy mit, de valami jó dolgot. A műhelyben is, a tűz mellett, a hosszú-hosszú hajóúton, Amerika felé, a Szabadság-szobor felé, s az összemosódó délutánokon is, odahaza. És ez volt a lényeg: nem csak az, hogy várt, hanem hogy jó dolgot remélt. Sőt, szilárdan meg volt győződve arról, hogy ezeknek a jó dolgoknak be kell következniük, elvégre sok-sok apró jel mutat feléjük, csak figyelni kell. Mint a levelek. Vannak, de ha az ember nem figyel rájuk, akkor csak annyit lát, hogy mozdulatlan egy fa lombja, miközben tudható, hogy minden egyes levél külön életet él, megrezdül, integet, felszívja a gyökerek felől a tápanyagot, s magába engedi a nap fényét. Így van ez, így kell, hogy legyen a többi jellel is. Még akkor is, ha jó néhány tapasztalatról utólag derülne ki,

hogya a szenvedés vagy az unalom mit ért: ha nincs a figyelem, akkor utólag nem működhet az emlékezet. S ha leltárt csinált, hogy mi az, ami megéri a mindennapos felkeléseket-lefekvéseket, öltözködéseket, mosakodásokat meg a többi kellemtelenségeket, ezek nélkül a lappangó változások nélkül kevés lett volna az összeszámolható jó dolog ahhoz, hogy kedve is legyen csinálni az egészet. De így elég volt. A rosszat könnyen semmivé lehet tenni ezekkel a várakozásokkal. Arra gondolt, hogy tulajdonképpen sosem hitt benne, hogy a rossz dolgok valóban léteznek. Csak másképpen kell értelmezni őket, és nyomban megszűnnek.

A harmadik héten az istállóban talált kapsokból, kerekekből és vasrudakból hordozható emelőszerkezetet épített, amivel könnyedén, mindössze egy kerék elforgatásával fel lehetett emelni a hordágyat a rajta fekvő beteggel együtt.

– Nagyon szép – mondta a kórházvezető alezredes. – Nagyon szép. Magának, fiam, nem itt lenne a helye.

Már csak egy gyenge kötés fogta Flaschner János lábát.

Két napja elhagyhatta a mankókat is, és átcserélte a ruháját, hogy a szabadságolási papírját kézbe kapva hazautazzon, amikor elvágódott a kórterem rézki-lincses ajtaja előtt.

Hanyatt esett, sötét, szinte fekete, mégis habos vér buggyant elő a száján, lecsöppent a mozaikos kőpadlóra.

Kiáltott egyet valami furcsa, éles, magas hangon, mint egy eltévedt madár, amelyik nem talál vissza a vízhez, s most értelem nélkül vergődik a fák között, rángatózott még, de csak mintha fázna, és a keze félálomban keresné a lerúgott takarót, aztán hirtelen elcsendesedett, és meghalt.

– Tüdőembólia – mondta a fehér köpenyes ügyeletes orvos. Legyintett, visszakézből, felfelé, az ég felé. – Szedjék össze a holmijait is.

Emberöltőköltő

Szeretettel a hetvenéves
Bertók Lászlónak

*Tintafátyolos szív
ősz mézszakáll
a szeptemberi esőbe
szétfolyini kiáll
bárgyú vágy
füleli a csatorna bádogát
fülét rátapasztja
hátha hall valamit odaát*

*

*Almamellek villognak
a lombok között
a szomszéd lány
már rég felöltözött
pirosból fekete az ég
már a pipa se ég*

*

*Álmodni hogy szinte fájjon
ezen az agyonálmodott
és harciideg tájon
amikor a porszem is csak emlék
egy kis birsalmasajtót...
és az emlék is csak kellék
beszakad alattad a nemlét*

*

*Mert mindenki játékszer
kipingált matrjoska-baba*

*Akit látni az a nagyra nőtt alak
testében rejt a holtakat
egyre kisebb régi önmagát
sorakoznak benne a figurák
bőre alatt önnön őstörténete
egyik baba rejt a másikat*

*És a legkisebbikben
a legeslegmélyiben
már semmi sincsen*

*A szemben semmi fény
a szívben semmi vér*

*

*Hiába mutatja ugyanazt,
a tükör: másvilág,
ahol egy elérhetetlen alak
úgy adja ki magát,
hogyan vagy,
van belőled egy másik,
ki őrangyalodnak
és szigorú bírónak látszik,
teszi, amit te, mindig utánó,
de hogy a fejében mi jár,
a szíve mit kalapál,
sose tudod meg,
hiába hogy
együtt fészülködik veled,
s nézi, a fogaid milyen fehérek,
nézi, ahogy te nézed,
a szemek mélyén
a fekete fények
mit üzennek.
Még csak nem is ördögi kör.
Sík lap. Hideg üveg.
Ami itt csöbör, ott is csöbör.
Sima, kibogozhatatlan ügyek.*

*

Fésülködés után
a fésűfogak között
a kis agydarabkák
rózsaszínűen csillognak
a reggeli nap pontosan
idetűző sugarában

*

Azokon az őszi estéken
amikor előbújik a lehelet
s érezni az avarfüst illatát
a láthatatlan szőlőkarókkal
felosztott sötétben élesebben
roppannak a csontok

Amikor hideg sör helyett
friss gőzölgő teát állítasz
a teraszasztalra de leülni
a fázós székekre már
mentsen isten
a bögre meleg éltet miközben
halasztasz egy napot
majd holnap de lehet
hogyan csak azután
viszed fel a bútort
a padlásra mert lesz
még szép idő talán

Amikor valami régi partizán-
nótát füttyöréssel kiszolgált
mackónadrágban kezében
metszőolló ám semmit se
metszel mert az ég olyan
mintha ki lenne metszve
valahonnan egy hatalmas
testből rózsaszín bolyhos
belsőség tetszetős amúgy
csak ne sejtene sziklaszilárdan
hogyan a halál ilyen szép

*

*Az idő nem múlik
csak telik
mennyi sok decemberek
és én aki időt telek*

*Vad dolgokat felfedő
röntgenkép leszek
recept leszek kapszula
zörgő tablettalevél
mint aki elhiszi
ön lesz ki örökkére él*

*Holott
(hagyjuk a rímet erre)*

*Csontom földnek-szélnek játékszere
(bár mért is ne lehetne ékszere?)*

*Ami mindennél fontosabb
tortámon afféle hab*

*(Szép) lassan minden
(szép) szavakba költözött
s préselődik csöndes
könyvlapok között*

*Teszi a szél a dolgát
az óramutató is teszi
s jönnek egymás után a számok*

*De bármekkorára is nőtt a múlt
mindig valaminek az elején állok*

Bertók László-palimpszeszt

Bertók László: A jövő oldalán a szárny

Sűrűsödik a végtelen
a pillanatot hozza rám
perceken múlik centiken
átüt az anyag a ruhán

méregetem mennyi a hány
hogyan adjam föl hogyha nem
de amit nyerek logikán
elvesztem a képzeleten

egy halálom egy életem
a jövő oldalán a szárny
ha mozdulok az a jelen
ha elvétem az az irány

s távolodok magam után
mintha tudnám hogy mi legyen

*A gáznemű is összeáll
idő kérdése az egész
parány a parányra talál
sok szinte-semmi kőnehéz*

*az asszisztens a gépre néz
egy éterkorty egy kis halál
hártyába vág az agysebész
csípesz recseg meg csontkanál*

*november is törlésre vár
lenn bazdmegel meg jófenéz
szárnyatlan áll a szürke váll
a pernyetoll a ködbe vész*

*ki egykor légi árny valál
kelj fel és kotródj mára kész*

Az írástudatlanok árulása

*Taníts meg írni, Istenem,
az én betűim szétesnek.
Vezesd át remegő kezem
papírhídján a végesnek.*

*Hogy az arcom a tükörben
ne ijesszen és ne féljen.
Ne ismerjék tágabb körben.
Szédüljek a meredélyen.*

*Legyen rend a papíromon,
mint egy raktáráruházban.
Ha szétesem, azt felrovlak.
De tisztellek általában.*

*Mi közöttünk van, az példás
barátságnak is mondható.
Én megteszem, amit elvársz.
Csak az arcod nem látható.*

*De ha lehunyom a szemem,
a papíron rendet rakok,
karba teszem fáradt kezem –
akkor nekem az angyalok*

*egy kis csomagot ledobnak.
Csoki, fésű, törülköző.
A vendégek háborognak:
„Úgy volt, aztán nem jött elő!”*

*Taníts meg várni, Istenem,
a napjaim még végesek.
Ha nem vezeted a kezem,
most azonnal eléd esek.*

*De lassan itt a délidő,
utánad nyúl harangszóval
templom, az ördögtérítő.
És egy utcakő megszólal.*

Egy vékony szál

Bertók Lászlónak

*Közönyös hallgatásba ütközünk,
szeretjük azt hinni, hogy nincsen,
tudni véljük, kit vált majd meg,
és nem érdekel, kit nem.*

*Közönyös hallgatásba ütközünk,
egyszerűen nem érdekeljük őt,
évmilliókon át övé volt,
bánja, hogy nem övé a föld.*

*Közönyös hallgatásba ütközünk,
kiűzött a nemlét édenéből,
és a nemlét poklába terelt be.
Az egész egy-két négyzetmérföld.
Onnan már nincs út semerre.*

*Közönyös hallgatásba ütközik,
senki se utazgat angyalháton.
Az ördögpatkók halkán kopognak,
vidám a szomorúság, belátom.*

*Hordható a megváltás keresztje,
könnyen labdázhatsz a holddal.
Te nem vagy a túlvilág neveltje.
Végighasad a domboldal.*

*Valami könnyű, tarka fény repül
ki onnan, angyalsúly,
te is ilyen vagy legbelül,
nem kell, hogy lelassulj.*

*Közönyös hallgatásba ütközöl,
az ég föléd csavart funérlemez,
ha túl magasra felugrasz,
fejed biztos belévered.*

*Könnyebb nemlétére fogni,
hogy itt semmi nem történik,
amiben meglepetés lenne,
mint egy vékony szálon menni végig
a sárgáskék végtelenbe.*

A feltámadó

*Olyan szeretnék lenni, mint azok,
kik mondhatják: – Senkire sem hasonlítok. –,
szelíd álomban szállnak át az éjen,
és csigát tesznek le az útról, éljen,
kezükben a lassúság jele,
és úgy villan egyikük szeme,
mintha csónak végén állna, gondolában,
és létezne még a vízi városállam,
a világon a legnagyobb hajó.
Fejemen oszlopos dózsésüveg,
mi csak bezárt boltokban kapható.
Előttem tíz copfos kislány üget,
a hangjuk érdes, mégis megható,
számban le nem nyelt, édes altató.
Köhögni kezdene egy égi ablak,
és tért zabálna, kell a földi abrak,
egy hal tátogna ránk a vízfelszín alól,
mi tudnánk, éppen utolsót dalol.
Megállnék még e sodró lassúságban,
és elkapnám maszkomat önmagam elől,
beakadva utánam lengne sálam,
elbúcsúzni se lenne már kitől.*

Tömegvonzás

A hetvenéves Bertók Lászlónak

*A mocorgó vízcsepp
végül óceánná hasadt,
lassan, cseppről cseppre,
mégis úgy tűnt, mintha
öröktől így létezne,
visszatükrözve mindben
az egylényegű többi,
önmagában önmagát,
de széttörik, de összeér,
mint millió apró szilánk,
ahogy őrzi még a képet,
tarajos tükörkép:
ahogy folyton megtelik
és hirtelen kiürül,
mint millió apró száj,
elnyel és kiokád,
míg talán ott a köztes,
láthatatlan lüktetésben
szunnyad valami titok,
melyben elférne a világ –
s eközben öntudatlanul
enged nemcsak a
hold vagy távoli galaxisok,
de a benne tüsténkedő
egysejtűek, papucsállatkák,
ostorosok tömegvonzásának is,
keresve halmazállapotában
azt a kritikus pontot,
jelentéktelennek tűnő apróságot,
megváltó hiányt,
ahonnan, amitől, amivel,
ha nem is érheti el a teljességet,
de teljesen azzá lehet majd, ami.*

Egy búcsú mód

Bertók Lászlónak,
találkozásul,
régiszeretettel.

Négycsillagos sivatagi tábornok:
egycsillagos távolnok:
e csillagban melytől mint a hiányjelek fája:
egyre távolodom holott felé mennék:
minden rányílik egymásra:
csillagom is hiányjelekből:
e hiányjelek nem divatból:
csillagom is távolodik:
egyenes útján:
benne halottaimmal minddel:
néha az égen látom:
hosszú hónapokon át nem is látom:

a dolgot a századossal értékeltem:
bármilyen legyen a dolog:
sajnos szitkozódok nyomán:
a világ szeszélyessége nyomán:
ki-ki vélt megbízhatatlansága nyomán:
elder-felhár négycsillagos tábornok:
minden és mindenki megbízhatatlan:
vagy sablon szerint az lesz:
ami jól van aki jól van annak az ügyis elmúlik:
így minden egymásba nyílik:

a piacra az őrmestert küldöm le:
ő iszik nekem ő vesz régi könyveket:
mindenkim meghalt csak feleségem él:
csak Főmedvéimék vannak meg:
mi lesz velük:
ha meghalunk velük mi lesz:
elkallódik akkor értékeléseivel a százados:
hiába minden értékelés:
eltűnik az őrmester:
hiába minden járás-keletkezés:
remélem egyetlen csillagomba térek meg:

ott vannak madaraim ott van kutyánk:
oda ment el Szpéró Samu Totyi Flóri Némó:
Csucsú és Tili és Tóni és Tutu és Böbe és Gida:
és Rudi és Nyuszi és Csutora Berci Poszi:
Icsi és Alíz és Pepi és Tódor:
Mokka és Éliás és Herti:
semmi rangsor veréb és zöldike és poszáta:
és széncinege és papagáj és kanári tábornokok:
és tábornoknők és őrmesterek és őrmesternők:
századosok és századosnők elment a vak Pipi Néni:
meg mind az aprószentek egycsillagos távolnok:
távol vagyok ebben a nekem már olyan idegen világban:
sivatagaiban természetesen küszködök vacakolok:

de nem járul el semmi és nem derül fel semmi:
bár a világ vidul a megítélések változatosak:
váltják egymást össztechnikai elképzelések:
frontokról a könyvkiadás a háború és béke:
a hatalmi egyensúlyok frontjairól:
kezem mint Hemingway őrnagyé lassan bēna:
de nem érek rá már őrnagykodni egycsillagos távolnok:

távol tőlem Hemingway irodalom az irodalom mai:
szereplőnépe idegen tőlem bár foglalkoztatnak:
ezt a századosra kellene bíznom:
az őrmesterre hogy mégis valami életet éljen:
Főmedvéme vidámak de félnek mi lesz velük:
feleségem új kutyánkkal küszködik és boldog:
neki se könnyű:
például hogy rávegyen keressünk új madarat:
de nem is Totyi miatt nem őt gyászolva:
a szívem leállítódott hogy megmaradjon:
ha szívem működne hamarosan nem volna szívem:
erről ugyanúgy semmi véleményem nincs:
mint ahogy miről miről nincs félek véleményem:
vannak jó dolgok és rossz dolgok változtatódnak:
van hogy az egész egy nagy abszurdum mégis ez az ami van:
vannak a megbízhatatlanságok a közönyösségek:
egycsillagos távolnok szívemet hagyják e wellness hullámok

Mire az írás hasznos szívverése

(A szegény egycsillagos távolnok panaszaiból)

Mire az írás hasznos szívverése,
ha gyér honoráron túl semmi haszna,
meg hogy pár más szívet ér a mihaszna,
de nem, hogy bármi vigaszukra érne?

S mire, hogy nincs semmi, hogy elbeszélne
bármit, hogy akármi bánat kihalna,
vagy felderülne bárkinek nyugalma,
elhárulna, hogy több ez, mint ha kérne

akárki egy bárpultnál barakármit,
bámulná a sorja-tévé, a szexet,
ömlesztett műsort hallgatna – s repedhet

füle, ha nagyralátás tüze játszik,
motorja bűg blődül, ha ezt kibírja,
repítheti tengermélyre parittyá.

(Ó, a csillag, kikben halottaim!
Ó, a csillag, távol szeretteim.)

*

A sivatag szabályait fogadta el, s tengerbe fúlt.
És úgy vagyok, hogy már jó ideje.
J. A. és Saint-Ex hogy is jön ide?
Nem idézem, kinél a rím: „feldúlt”.

A simán sikló tökéletességek
eszközei vagyunk, bár görcsben arcunk,
még csak azt se kívánják, hogy meghaljunk,
de ne ácsingózzunk megértés végett.

Nem is, hogy megértés, de hogy a másság
is csoportos, ragacs, nem megy le torkon,
főbb témáimat mit soroljam folyton.

Maradjak kaptafáimnál, cipész,
foltozóvarga, nem-igaz-tudását
verdesi a szív falához az ész.

(S ha netán ők is közönyösek már irántam?
Járok ennek sivatagában.)

*

Pontos minden égtáj, mert árnyalatnyi
változásokkal tűnik másik égtájba át.
Tisztán ezt! S nem a témás nyavalyát.
Utolsó madaram halt meg, s öthónapnyi

időn keresztül csillagom kiadni
nem tudta az ég, de hogy panaszát
hallja ily hiánynak, azt nem. Tovább!
(A sivatag után tengerbe bukni.)

Hérakleitosz nevünk a vízre írja,
vagy – véletlenségből? – vonat alá.
Keats, Saint-Ex, J. A., ha megvallaná

...mit? nem volna mit. Vallatlan kibírja,
hogy: „Mi közünk hozzá?” Ő semmit fel nem tár.
Tart, hol a part szakad, hol én, az Elder-Felhár.

(Mint Keats, csak még élve, nevem vízre írom,
kuksolok Hérakleitosz elől a tengerfenék-papíron.)

*

Mire az írás hasznos szívverése
– ezt végezetül – bárkihez elér,
kétszer elköltődött a munkabér.
Hagyjuk abba ezt a civódást végre / ha nem vághattunk elébe.

Ha már. Ha bármi magyarázat-igényre
tart igényt nálad, az ennyit is ér.
Sorold: témáid? Én nem kettőt lépve... s földet ér...
(Töredék, Sárga Könyv)... a sivatag merésze,

sín a téma, hogy madarak és kártya,
lemezek, rajzolás, vagy zongorázva
(rosszul), lófogaðva, szótfogaðva,
nyugszik Kátya, nyugszik atyja,

és kaktuszok, gombfoci, hogy a témák
detektívregényekből-is-képkaréját
múzeumozva! küzdve ital ellen,
csontig lefogni, az volna a szellem,

erőszakosság, közöny, szeretetvágy,
ezek voltak, kedves Uram, a témák,
s a madárkák. Most meghalt az utolsó,
bal kezem bénul, vendég mit se voltam,

egy helyen legyenek ott még, társasan: tepsiből, holtan.

Bertók László hetvenéves

Nem mindenki szereti a kerek évszámú születésnapokat, a jubilálás alkalmait: sokan magánügynek tartják, vagy kényszerű figyelmeztetésnek az idő múlására. Bertók László másképpen gondol az évfordulókra, számon tartja őket, emlékeztető alkalmakat keres bennük, „mert folytatni kell, ami szép volt”, s nem feledni, ami nem volt az. Negyvenévesen kifürkészi és parodizálja a bölcs tanácsokat, a szerepkijelölő közhelyeket („Ideje mondják ideje / készülődni valami széniorri”); a „kerek negyvenöt” nem-kerekségén élcelődve a felnőtt férfi kortól függetlenül öntudatát és felelősségét fogalmazza meg a *Születésnap*i párosban; ötvenedik tavaszára készülődve a feleségével együtt töltött negyedszázadot előlegezi meg maguknak.

Legutóbb egy olyan költői esten találkoztam vele, amely élete sorsdöntő, elementáris kihatású eseményének, bírósági tárgyalásának és elítélésének ötvenedik évfordulójával esett egybe. Nem utolsósorban éppen ez az egybeesés bírta rá, hogy nem egészen egészségesen is vállalja a több órás utazást, a fárasztó szereplést. Ha tehát most hetvenedik születésnapja alkalmából arra a kérdésre keressük a választ, hogy mivé fejlődött, mit ért el Bertók a történelem embert próbáló előző évtizedeiben, mi sem takaríthatjuk meg a kitérőt, vissza kell pillantanunk fél évszázaddal ezelőttre, és azokra az évtizedekre, amelyeket a *priusz*, a büntetett előélet megbélyegzettségében töltött el. Egy csapásra rombolta le az egyetemi továbbtanulás terveit és a költői pályakezdés kedvező esélyeit az ítélet és a börtön. Buktatókon, kerülőutakon át a hetvenes évek első felében éri el a rendeződés tárgyi feltételeit és igazolását, az egyetemi könyvtáros diplomát és a *Fák felvonulása* című kötet megjelenését. A szókimondó szabadság, az áradó dalszerűség évadának vége. Óvatos, mérlegelő, már-már szorongó lélekállapot rögzül benne; mielőtt nyilvános helyen megszólal, ösztönösen körülpillant, meggyőződik róla, tiszta-e a levegő. Mennyit kell addig érlelődnie, tanulnia, amíg kialakítja egy új költészet modelljét és eszköztárát. Áttételessé, tárgyiassá válik ez a költészet, rezignált sztoicizmus vezérli, kerüli az egyértelmű állítás buktatóit; a relatívnak és szubjektívnak bizonyuló „igazság” kimondása helyett jól feltett kérdések megfogalmazására törekszik. De vannak megmásíthatatlan erkölcsi döntései, amelyekhez praktikus érdekeitől függetlenül, akár ellenükre ragaszkodik. Hogy 1956 végén nem disszidált, holott minden oka megvolt rá, tovább nem részletezett hasonlattal indokolja: „Voltam csak, mint a fa, mint a fűszál, ami oda van nőve a földhöz.” Az óvatosság és a türelem Bertók számára nem cinkos megalkuvást és vég nélküli kivárást jelent, hanem a cselekvés vagy a kimondás pontos időzítését, az akkor és nem előbb, nem később ösztönös-kiszámított döntését. Az embernek és a költőnek egzisztenciálisan fontos volt például, hogy 1955-56-os „priuszos” emlékeit „kibeszélje” magából, de ezt versben

csak a hetvenes évek végén (*Dédapám, március*), dokumentált prózában a kilencvenes évek első felében tehette meg. Nem tudjuk, mit méltányoljunk jobban: hogy volt türelme hallgatni, vagy hogy volt bátorsága időben elkiáltania magát.

A politikával egyszer már megégette a kezét, azóta lehetőleg szőrmentén bánik vele. Lator László jellemzését idézve „magasrendű közérzet-líráként, emberi állapotunk számbavételeként” szoktuk jellemezni költői univerzumát. De ha pályakezdése „opusz 1” előtti dokumentumait, a Rákosit megátkozó vagy a padláslesöprés ellen tiltakozó verset elolvassuk a *Hazulról haza* című kötetben, olyan indulat forrósága csap meg, amely valószínűleg később sem illanhatott el nyomtalanul holmi szellőzőnyíláson vagy biztonsági szelepen keresztül. A Nagy Imre irodalomtörténéssel folytatott beszélgetések egyikében a *Vattadugdosók* keletkezéstörténetének konkrét motívumaiba avat be: akkor írta, amikor Jaruzelski tábornok 1981. december 3-án kihirdette a szükségállapotot, és katonai diktatúrát vezetett be Lengyelországban. A politikai utalások talán nem derültek ki egyértelműen, de előadásakor a vers indulata, feszültsége nagy hatást keltett. Jellemző, hogy a közügyekkel kapcsolatos mondandók olyan metaforikus jelentésű helyszínekhez, közösségekhez, települési formákhoz kapcsolódnak, amelyek azonosítható önmagukon kívül áthallásszerűen valami másra is utalnak: a kisvárosi idegenvezető mímelt bennfentességén olyan provincializmus torzképe sejlik át, amelyhez hasonlólt országos és birodalmi ügyekről fecsegő szóvivők szájából szoktunk hallani. Egy kelet-európai nagyváros neve a Bertók-versben akkordszerűen, felhangjaival együtt szólal meg, egy fél világ terjedelmű impérium térképén villannak föl egymás után az országok és megalopoliszok jelei, ha egyiket vagy másikat kimondja. És ez a fürge mozgékonyság nem csak a tér-, hanem az időérzékelését is meghatározza. A közös történelemnek vannak közmegegyezésszerű, szimbolikus dátumai (1526, 1848, 1867, majd 1945, 1956, 1968, a legutolsó talán 1989), a magánmitológiákat szeszélyesen váltakozó, egymással mégis rejtélyes kapcsolatban álló helyszínek és dátumok hálózzák be. Kombinálásukban nagy szerep jut a játszi képzeletnek, a mi-lett-volna-ha típusú fantáziálásnak.

Olyan emlékezetes versek születtek az elképzelt múlt kockáit rakosgató játékoság ihletéből, mint a dédapám-ciklus vagy az *Alkalmi vers József Attila hetvenötödik születésnapjára*. Néhány szándékos nagyvonalúsággal kezelt véletlen egybeesés (például hogy „Anyámmal egy napon születtek”) elegendő is a családi rokonság fantomvárának fölépítéséhez és ötletes berendezéséhez. S még fontosabb József Attila egy-egy sorának, gondolatának, motívumának szimbolikus kisajátítása: azáltal, hogy saját versébe épülnek, „az a szép régi asszony” vagy a „látható hatalmak” Bertók világának is részei lesznek. Távolodik az intertextualizmusnak attól a változatától, amikor holt vagy élő költőket a rokonság vagy a részleges hasonlóság demonstrálása jegyében idézett, s az eredmény többnyire kettős portré lett (*Csokonai, Ében-ország*), újabban inkább egyes sorok vagy „versfoltok” után „kocog”. Költészete egét állócsillagok és elsuhanó, röptében érintett égitestek borítják; egyre több mindenkiről mondhatja el, amit Pilinszkyről, pedig a hangját csak egy vers erejéig próbálta ki, hogy „amúgy ott van ő is a nyolcvanas évektől írt minden írásom mögött”. S Bertók életműve ugyanígy közkinccse lett a kortárs magyar irodalomnak. A legszebb üdvözléseket, tisztelgéseket költők, írók intézték hozzá, többnyire éppen általa bevezetett

formában, az idegenvezető maszkjában, a parodizálásra is kínálkozó Bertók-szonett álarcában.

A kész tornyot látva hajlamosak vagyunk megfedkezni az építkezés nehézségeiről, elakadásairól, külső vagy belső okok miatti szüneteltetéseiről. Nem csak az induló költőt gáncsolták el, a folyóiratok és a kiadók még azután is jó ideig tartózkodóan fogadták, amikor már megtalálta egyéni hangját, és a kritika is felismerte, igazolta formátumát. Eddigi legnagyobb sikere, a főműveként méltott *Három az ötödiken* megírása után sem hallgattatta el magában az önkritikát és az Arany János-i „örök kétely” marcangolását. Egy-egy nagyobb ciklus vagy kötet véghezvitele után hónapokig, netán évekig tartó válság kínozza: hogyan tovább, egyáltalán van-e tovább? Ragaszkodik az önazonossághoz, de újra meg újra a hangváltás kényszerét érzi. Változatos, nehéz és virtuóz formákat próbál ki, talán nem is annyira a játékos kísérletezés ösztönéből (persze abból is), hanem a monotóniától való szorongás miatt. Verstani újításainak közös nevezője, hogy a jövevény formákat magyarosabbá akarja tenni, az időmértékes, főleg jambusi képleteket a hangsúlyos magyar vers törvényeihez közelíteni, s így „nemzetiesíteni”. Neve aligha maradhat ki a magyar verselés ezután megírandó történetéből.

Másképpen is meg lehetett volna írni ezt a születésnapi gratulációt: familiárisabban, közvetlenebbül, anekdotázva a több évtizedes barátság meghitt adalékairól. Főlemlegetni közös pécsi és budapesti, a kaposvári és vései, Szentgyörgy-hegyi és zengővárkonyi időtöltéseket; fölidézni élő és már halott barátokkal együtt töltött órákat, kéziratok fölötti eszmecsereket, sikerek és kudarcok közös emlékezetét. Megrajzolni a vendéglátó Bertók portréját, aki akkurátusan fölkészülve, finom étellel és itallal, felülmúlhatatlan helyismerettel fogadja messziről jött társaságát. Ezekre a lapokra most ennyi fért. Kedves Laci, Isten éltesen sokáig, élj és írv egészségesen, *jókedvvel, bőséggel*, ami pedig az ünneplés folytatását illeti, Veled együtt reménykedem, hogy

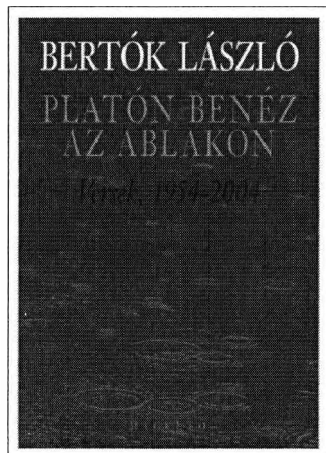
*csak lesz valami alkalom,
hogy szemközt, hogy személyesen.*

NEM OLY NEHÉZ

Bertók László: Platón benéz az ablakon. Versek, 1954–2004

A hetvenéves Bertók Lászlónak a mostani a harmadik válogatott verseskötete. Az első 1985-ben jelent meg, *Hóból a lábnym* címen, és legfontosabb eredménye az volt, hogy bemutatta, miként változott át a paraszti élet tárgyait és képi világát dalszerű formákba öntő, nagyrészt a Nagy László-i poétikát ismétlő, kisebb részben továbbbíró, továbbgondoló költészet befelé figyelő, szemlélődő, inkább Pilinszkyt idéző önelemző költészetté. Ez a kötet látványos lezárása volt Bertók addigi pályájának, és egyben előkészítése a közel egy évtizedig tartó „szonettkorszaknak”, melynek voltaképpen lezárását az 1999-es válogatott kötet jelentette. Bertók ezzel a nagyszerű vállalkozással, a szonett megújításával és sajátta tételével vált a lírai kánonok elmaradhatatlan szereplőjévé, hatásában is jelentős költővé. A most megjelent új válogatás – mely a *Hóból a lábnym* teljes anyagát és az azóta kötetben megjelent verseket közli – jellegénél fogva a szonettek utáni közel egy évtized Bertók-költészetét teszi mérlegre, és alighanem az a legfontosabb kérdése, hogy sikerült-e a szonettek poétikai színvonalát az újabb versekben fenntartani, netán meg is haladni. Érthető tehát, ha alább csak vázlatosan utalok a korábbi pályaszakaszok eredményeire, és inkább erre a kérdésre keresem a választ a legutóbbi négy verseskötet vizsgálatával.

Az életmű nagyjából Bertók ötvenéves koráig tartó első szakasza lényegében a népi líra örökség vállalásának, majd a belső konfliktusokból és az újabb poétikai igényekből eredő váltásoknak a története. Az első kötetek versei – melyekből a mostani reprezentatív válogatásba is csak kevés került – mindenekelőtt a falusi milió emlékeit tartják ébren, jellemzően dalszerű, hat és öt szótagú sorokból szerveződő versekkel, idilli zsánerképekkel, melyek leggyakrabban a falu harmóniáját, a család összetartozását, az ismerősség biztonságát 'verselik meg', a jelzős szerkezetekbe rejtett metaforákat is gyakran természeti képekhez kapcsolva: „aszaltszilva arcú”, „búzavirág-fényű reggelek” (*Nagyanyám*), „szalmafényű, törtszárú délutánok” (*Sárga őszi vers*). A falu, a föld és a család iránt hűség, melynek toposzait a hatvanas évek lírai köznyelvét úgyszólván uraló Illyés- és Nagy László-költészet szolgáltatta, de Csoóri Sándor nagy hatású verseiből is bőséggel táplálkozott, szinte lezárta az alakuló Bertók-líra horizontjait. A 'hitelesség' igénye, a közvetlenül érzékelt és megértett problémák vallomásos, már a közlés tényének is irodalmi értéket tulajdonító törekvése egy kialakulatlan és talán csak a kifáradóban lévő mintákat ismerő fiatal költőt idéznek fel, akinek jobb próbálkozásai közé tartozik például az imént idézett *Sárga őszi vers*, mely azonban nem éri el Illyés vagy akár Csoóri ekkoriban írt, hasonló tematikájú verseinek színvonalát:

Magvető Könyvkiadó

Budapest, 2005

660 oldal, 2990 Ft

„És hallgatom apámat, / ki talpig aranyporban / megáll, s azon törődik, / hogy ősszel mennyi gond van.”

Bertók korai verseinek átlátszó, tiszta, de olykor erőtlen képei mögül ugyanakkor hiányzott a személyiségnek az a magabiztos küldetéstudata, a költőszerep olyasféle patetikus átélése, mely a fenti szerzők mindegyikénél megvolt. Az ő versei már ekkor is visszafogottabbak, kételkedőbbek voltak, a beszélő személye pedig kifejezetten visszahúzódozó, és ez nem nagyon, sőt egyáltalán nem fért össze a példaképek állította költőeszmeénnyel. A kisközösség képviselőjére hivatott, sőt 'kiválasztott' költő nem írhat olyasmit magáról, mint Bertók a *Könnyű szél jött* című versében: „Gyámoltalan, józan, hitetlen, / és nevetséges vagyok”. Ennek az alkati összeférhetetlenségnek a felismerése eredményezte a hetvenes évek elejétől a kételkedés egyre erőteljesebb jelenlétét, előbb csak a költői szereppel kapcsolatban, majd ebből kiindulva az élet szinte minden területével, sőt magával az élet élhetőségének kérdésével is – a *Fák felvonulásának* egyik cikluscímét is adó *Miközben* című versben egészen az öngyilkosság gondolatának megjelenéséig.

A nyolcvanas évek közepére karakteressé, felismerhetővé vált Bertók költészete, és ekkor már állandó színvonalon, a kortárs líra nyelvi fordulatával lépést tartva, abba az irányba is párbeszédképes versek születtek. A közösségért és a közösség nevében vállalt felelősség verseit egzisztencialista érintettségű szövegek váltották fel, melyekben az általános kétely megfogalmazása tágabb irodalmi kontextust hozott mozgásba. A versekben eközben egyre gyakrabban jelentek meg a félelem és a bizonytalanság szavai, melyek egyszerre utaltak a kor közéletére és a metafizikai fenyegetettségre. A hangsúly a képekről egyre inkább a grammatikára, a mondatbeli viszonyok lehetőségeire helyeződött át.

Ennek a pályaszakasznak egyik legfontosabb verse a *Platón benéz az ablakon* című, mely voltaképp művészetfilozófiai reflexió a költészet és a költő pusztá létjogosultságára, egyben a költészet belső szükségszerűségének, sorsszerűségének megvallása: „Platón benéz az ablakon / kezében ásó és kapa, / csodálkozik, hogy itt lakom.” A költészet ebben a versben nem értelmeződik önértékként, pláne nem fenségesként. És az is inkább csak mentegetőzésnek tűnik, hogy ennek ellenére nincs mit tenni: ha „minden sorvég rímbe ránt”, akkor verset kell írni. A szövegben megképződő „költészet háza” metafora a címben megidézett, a művészetet nem sokra tartó Platónhoz kapcsolható bölcséleti távlatokat nyit, hiszen ebbe a házba pontosan úgy szűrődik be a fény az ablakon keresztül, ahogy a barlangba annak bejáratán át. Eközben az ásóval és a kapával ábrázolt Platón a földműves nagyszülők és szülők képével mosódik egybe, azaz az ő egyszerű, mégis mély bölcsességüket is megjeleníti. A Platónnak tulajdonított csodálkozás tehát legalább annyira a falu csodálkozása is az ősei munkája helyett a megfoghatatlan költőmesterséget választó, városba költöző fiún. A verscím és ezáltal a vers kiemelése az életmű javát összegyűjtő könyv címéül szilárdan, mintegy ars poetica-szerűen rögzíti Bertók költészetszemléletét. Ezért a kötetcím-választást csak dicsérni lehet, hiszen ebben a versben tényleg minden benne van, ami ezt a költői pályát jellemzi: a származás és a városi lét konfliktusa, a költő és az ihlet kitüntetettségének fenntartása, illetve az ezt kommentáló önironia, ami rögtön le is választja a beszélőt erről a romantikus szólamról.

De ezzel együtt sem mondhatunk mást, mint azt, hogy negyvenéves koráig Bertók tulajdonképpen nem tartozott a magyar líra legjobbjai közé, egyre szélesebb költői repertárja ellenére sem tűnt megkerülhetetlen, a költészeti folyamatokra hatással lévő szerzőnek. Azt hiszem, ma sem szabad ezt a pályaszakaszt túlértékelniünk, még akkor sem, ha, mint látni fogjuk, Bertók a későbbiekben szívesen nyúlt vissza egy-egy korai ötletért, egy-egy formai vagy magatartásbeli mintáért, hogy aztán esetleg kötetnyi konstrukciót építsen fel rá. Tehette, hiszen ebben a korai szakaszban már látszottak költői attitűdjének alapelemei: a nyitottság az új keresésére és kipróbálására, a dallamos, néhol zenei ihletű sorok, az eredeti és tiszta rímek, a pontosság és az igényesség elsődlegessége, illetve a

magyar líra hagyomány messzemenő tisztelete és alapos ismerete. De ugyanúgy jelen volt már ebben az első pályaszakaszban is a komor, néhol kifejezetten tragikusra hangolt beszéd, még a játékban is a keserűséget megszólaltató hang.

Am innentől, ezekről az alapokról indulva vált Bertók költészete igazán izgalmassá, olyannyira, hogy a mostani, vaskos kötetet lapozgatva legfeljebb az első lapokon találkozhattunk a hatvanas-hetvenes, sőt nyolcvanas évek lírájának túlságosan is megbízható, bejáratott hangjaival. Azok a versek vagy verscsoportok pedig, melyekkel Bertók épp a nyolcvanas évek elejétől állandó és egyre előkelőbb helyet érdemelt ki magának az irodalmi nyilvánosságban, kifejezetten a kísérletező, a változtatásokra nyitott, sőt az újítás kedvéért akár addigi sikeres eszközeit is hátrahagyó költő portréját rajzolják meg.

A nyolcvanas évek végétől közel egy évtizeden át a Bertók-líráról és -receptióról szinte kizárólagosan uraló szonettekről többen elmondták már, hogy milyen mértékben térnek el a forma egyébként Bertók előtt is sokszínű hagyományától, ahogy rendre azt is hozták, hogy e versek tipográfiai megjelenése és rímkepelése milyen módon kötődik ugyanezekhez a hagyományokhoz (lásd például: Orosz Ildikó, *Jelenkor*, 2001/12). Arról azonban kevesebb szó esett, hogy a szonettek e kettős viszonya minden korábbi szonethez szükségképpen határhelyzetbe állítja őket, azaz akár a határ másik oldaláról is szemlélhetők. És az ehhez kapcsolódó vita el is kezdődött, hiszen miközben a kritika egy tekintélyes része épp a forma tovább már nem fokozható zártsága mellett érvel, Horváth Iván például kijelenti, hogy „nem szonettek Bertók versei, hanem a leghétköznapibban értett költemények. Utolsó versszakjaiból, igaz, hiányzik két-két sor”, majd hozzáteszi, hogy eszerint „itt minden vers töredék”. (2000, 1993/11, 59.) Hogyan lehetséges ez a véleménykülönbség? Vélhetően úgy, hogy Bertók a szonettekkel magáról a szonethagyományról is beszél, egyrészt magának a formának a mozgásba hozásával, másrészt direkt módon, önreflexív kijelentésekkel. Azaz eleve vitahelyzetet teremt, melyben a szonettel kapcsolatos elvárások ironikus elutasítása is helyet kap. Az is igaz ugyanakkor, hogy bár csak 1986-tól számítjuk a szonettkorszakot, Bertók – akár a fentebb mondottakat is igazolandó – egy 1978-as verséhez, a *Lennék örömen a lakat* címűhöz tér vissza, mely ugyan tizennégy soros, soronként nyolc szótagos és kétrimes vers – tehát pontosan olyan, mint a későbbi kétszáznegyvenhárom szonett –, ám nincs strófákra tagolva, így senkinek sem jutna eszébe szonettnek nevezni.

De az is megfontolandó, hogy miközben a szonett mint műfaj egyfajta csúcstól jelent a lírai műfajok nem létező hierarchiájában, Bertókot nem a csúcsok döntőgetése vezérli. Ezek a versek ugyanis elsősorban nem az egyébként minden csodálatot megérdemlő rímtechnika vagy a rövidebb sorok miatt különböznek minden más szonettől, hanem a mondatok önállósítása, a köztük lévő kapcsolat bizonytalanná tétele és a hiány (szavaké, toldalékoké, írásjeleké) állandó jelentéssége miatt. Ez a valóban virtuóz formaművészet esszenciálisan szerény, ami épp a szöveg természetességében, gördülékenységében jelenik meg, tehát azokban az implicit gesztusokban, melyek azt jelzik, hogy mindez nem is olyan nehéz. Nem magamutogatók a szövegek, nem önmagukért, nem a formai bravúrokért vannak, hanem egy távolabbi célnak rendelődnek alá.

Ez a távolabbi cél lehet a részletek, a kicsiségek megragadása, a hétköznapi apró tárgyak és mozdulatok, a rutinszerű cselekvések avagy a pillanatok rögzítése. Ezekben a mellékesnek tűnő mozzanatokban találja meg a versek beszélője az örömek és a konfliktusok forrását, és ezek segítségével képes árnyaltan megérteni őket. De van ebben a törekvésben egyfajta ellenállás napjaink az egészet megragadni igyekvő tendenciáival szemben is, amennyiben Bertók a lényegtelennek látszót tartja vizsgálódásra érdemesnek, ezekben találja meg azt az összetettséget és sokszor kettősséget, mely az ember életére egyébként is jellemzőbb, mint a nagyság átláthatatlansága és megragadhatatlansága.

A másik cél a rend keresése, a környező világ feltérképezése – és ehhez is az apró dolgok megértésén át vezet az út. Ahogy Bertók a már címében is a határozott és az ironikus között billegő *Komoly* című versben fogalmaz: „Kirakni a részekből, addig / próbálkozni (vacakolni) vele, amíg / meg nem szűnik a nyomasztó / összevisszaság”. Nem véletlen, hogy a szonettek írása közben felfedezett, de máig meghatározó hármasság vált a rend védjegyévé e költészetben belül. A *Februári kés* vagy a *Valahol, valami* című kötetek felépítésében már nincs is meg az a poétikai többlet, ami a *Három az ötödiken* vagy a *Háromkák* egynemű versei között megjelent, ám a három és többszöröseinek kötetsszerező elve ezekben a kötetekben is jelzi, hogy Bertók rendet és ritmust szán oda is – egy versciklusba vagy egy kötetbe –, ahol nem feltétlenül kéne ennyire szigorúnak lennie. Ez már persze játék is, melyben ugyanakkor nincs semmilyen mesterkélttség vagy erőszakosság. Egyszerűen arról van szó, hogy Bertók – nem kényszerből, nem az irodalmi hagyomány szorítása miatt, hanem voltaképp önkényesen – rendet szeret látni a versen belül és kívül, formai, tematikai és nyelvi szinten is. József Attila plakátokon visszaköszönő sora – „Míg megvalósul gyönyörű képességünk, a rend” – nyer itt új értelmet, ahogy Nádasdy Ádám 2002-es, ugyancsak emblémaszerű és a bertóki elgondolással párhuzamokat mutató kötet- és verscímében, *A rend, amit csinálunkban* is. Mindkét esetben nyilvánvaló, hogy rend csak az lehet, amit a rendrakó annak tart, és mindegy, hogy ehhez egy sorvezető, zárt rímshótár vagy épp a hármas szám mint rendezőelv vezet el.

A szonettek után Bertók László egészen másféle költészetbe kezdett, melyet szabad versek és szabadon alakított klasszikus versformák (haikuk, limerickek és néha még szonettek is), oldottabb hangvétel, tematikai nyitottság, benne az öregedés folyamatára reflektáló önironikus helyzetképek és néhol alkalmi – például szilveszteri mulatságra írt – versek jellemeznek. Az 1998-as *Deszkatavas*, a 2000-es *Februári kés* és a 2003-as *Valahol, valami* című kötetek tartoznak (eddig) ebbe a pályaszakaszba, illetve a *Háromkák* című, 2004-ben megjelent haiku-kötet, mely azonban voltaképp egy még újabb, de a kötettel alighanem le is záruló poétikai kísérletet jelent.

A három összetartozó kötet ugyanis inkább a hosszabb, húsz-harminc sőt negyven-soros szabad versek felé orientálódott, lazább és személyesebb hangot hozva a versbe, mint a korábbiaké volt. A homályos, titokzatos, távoli képzeteket összekötő és ezért gyakran klipszerű szonetteket egyközpontú, konkretizálható és már-már bőbeszédű szövegek váltották föl, melyekben a történetyszerűség és ezzel együtt a lekerekítettség igénye is fontossá válik. Tematikai szinten pedig az öregedés, a halálközelség és a teljesedő életpaszta-
 lat problémaköre kerül előtérbe. Az egyre megbízhatatlanabbul működő reflexek, a kimaradozó emlékezet, a fáradékonyság és a növekvő gyógyszeradagok azok a konkrét tünetek, melyek az életkor szülte szorongások sokszor igen absztrakt képeivel együtt vonulnak végig a köteteken. Ez az attitűd gyakran a Babits-féle „ó, meg kell halni, meg kell halni” sóhajokra emlékeztet, bár a tragikus felhangokat a retorikailag pontosan adagolt önironia a legtöbb esetben képes ellenpontosítani. Az öregségélmény toposzait ugyanis Bertók úgy használja, hogy egyrészt a versbeli alakmást nem megemeli, hanem inkább el-esettnek mutatja, másrészt számtalan helyen reflektál ennek az élménynek a líratörténeti előzményeire, és ezzel kísérli meg saját beszédpozícióját e hagyományról, legalább részben, leválasztani. A *Zsírnek mondja a hírt* vagy az *Agyából a levél* című szövegek kiválóan példázzák e pátoszmentes, önironikus törekvés sikerét.

A szonettek hiányköltészete utáni szóáradat mögött ugyanakkor éppenséggel a ki-mondás, a megfogalmazhatóság iránti kételyt, a vers és a mondat lezárhatóságának bizonytalanságát lehet észrevenni. Nem csak a már a szonettekben is megismert szintaktikai – a hiányzó toldalékok miatt előálló – eldöntetlenségekben, hanem a sokszor versnyi hosszúságú mondatokba rejtett állandó helyesbítésekben, önkomentároknak, magya-

rázkodásokban is. Folyamatosan azt érezni e szövegekkel való találkozáskor, hogy a beszélő valamit nagyon el szeretne mondani, de mivel nem találja a megfelelő szavakat, mindig újrakezdi a közlendőjét, parafrázálja a már elmondottakat, újra és újra körülírja, amit kimondani nem tud. A zárójeles közbeékelések, a szinonimasorozatok, illetve a magyarázó mellékmondatok ráadásul rendkívüli módon széttördelik a szöveget, ami a bizonytalanság egy újabb szintjét eredményezi. És ez az újkeletű bizonytalanság odáig fokozódik, hogy végül szinte csak kérdések maradnak a versben, miközben nem tudni pontosan, ki kérdez. Csak annyit látunk, hogy valahol valaki meg szeretne tudni valamit. Az *Apró* című vers mintegy a lényegét adja ezeknek a törekvéseknek: „Valamit pontosan szeretne / tudni, hogy legyen mihez / viszonyítania”. És erre a léthelyzetre utal a maga szikár pontosságával a *Valahol, valami* kötet cím is. Ugyanúgy, ahogy az önmegszólítás alakzatát előhívó oly gyakori verszáró kérdések, melyek mindezekén túl a jelentés konkretizálásának elodázására, illetve a befogadói továbbgondolás alapvető szükségességére irányítják a figyelmet.

Ennek a pályaszakasznak egyik megkerülhetetlen élménye a fenyegetettség, aminek a forrását sokszor homály fedi. De ezzel együtt is hatással van a közérzetre, sőt a gondok és az örömek intenzitására, illetve az öregedéssel kapcsolatos – egyébként nem csak negatív – gondolatokra is. Ezek kibeszélése, megértése, feldolgozása a várhatóhoz képest feltétlenül oldottabb, közvetlenebb, az öregedés testi jeleinek kimondásában pedig kíméletlenebb hangot hoz, mely azonban mégis autentikusabb válaszokhoz segíti a beszélőt a korábbi szövegekben is gyakran megfogalmazott kérdésekkel szemben. Ezek a kérdések zömmel az életlehetőségek szűkülésére, a hétköznapi újraszervezésének lehetőségeire és áttételesen közéleti problémákra vonatkoznak.

Itt azonban fontos megjegyezni, hogy Bertók a versben nem politizál. Abban az értelemben biztosan nem, ahogy Petri György, Orbán Ottó, Eörsi István vagy Csoóri Sándor tette, teszi. Azonban Bertók is figyelemmel kíséri a közélet történéseit, és van is róla véleménye. Az *Ó, ennivaló szörnyetegeim* című vers például félreérthetetlen, mégsem direkt utalásokkal van tele, míg a korábbi *Szöszög a szélén, mint a pók* konkrétan, bár a Bertókra mindig is jellemző melankóliával jelenti ki: „Hát kimentek az oroszok. / Megvan a gombhoz a kabát.” Ezekben az utalásokban kap igazán nagy szerepet a költő szelíd és mély humora is, mely mellőz minden harsányságot vagy látványos viccet, de szarkazmusával mégis mindig célba talál.

A visszafogottság oka persze könnyen lehet az – a *Priusz* című önéletrajzi prózából megismert – 1955-ös keserű élmény, amikor is a húszéves, jóformán még csak szárnyait próbálgató költőt néhány versért államellenes izgatás vádjával nyolc hónap börtönre ítélték. Bertók most először közli kötetben azt a három verset, amiért meghurcolták, habár esszéiben és interjúiban már részletesen kitért erre a valóban megdöbbentő eseményre. Ezek a versek, közülük is leginkább a *Csendélet* című, sokat megmutatnak az ötvenes évek anyagi és lelki nyomorúságából, az üres padlások, a kötelező beszolgáltatások és a hatalommal szembeni teljes kiszolgáltatottság hangulatából. A kijelentő mondatok tényközlő egyszerűsége és nyíltsága már egy érett költő eszköztárába valók, de a lezárás megformálatlan indulata még a zseniek közé sorolja ezt a verset is, a pályakezdés ekként is érdekes dokumentumaként.

Mégis inkább a ma születő Bertók-szövegek vezetnek arra a felismerésre, hogy ha egy éppen csak verselgető költővel a fogház pincéje taníttatja meg, hogy a leírt szavaknak igenis súlyuk és következményük van, hogy a versért felelősség terheli a szerzőt, akkor annak a költőnek bizony nehéz a posztmodern elméletek „halott szerzőről” szóló koncepcióival azonosulnia. De ne feledjük, hogy az ehhez kapcsolódó félelem – beleértve a költészet és általában a gondolkodás kriminalizálását – voltaképp nemzedéki élmény, ahogy azt se, hogy egy efféle hatalmi túlkapás még évtizedek múltán is kifejezheti

bénító hatását. A megkeseredettség, a csendes beletörődés és mindennek a versekben való lecsapódása megdöbbséget eredményez, és persze annak belátását, hogy lehet valakinek akkor is üldözési mániája, ha tényleg üldözik. És ez talán nagyobb büntetés, mint három, öt vagy tizenkét szürke hónap a rácsok mögött. Az *Egymás öröme* című vers például azt a szituációt tematizálja, mikor valakinek az évszakok változása csupán szavakat jelent, merthogy neki a zárkában az év minden napja ugyanolyan: „Nem voltam rosszabb nálatok, / ha kő repült, azt mondtam: madár, / tavasszal azt: / kezdődik a fák felvonulása.” A tavaszt a „fák felvonulásának” nevezni költőileg talán nem túl szuggesztív megoldás, de maga a helyzet jóvá teszi, hiszen ide nem is ille-ne ennél dinamikusabb, frissebb kép.

A Bertók-költészet legutóbbi szakaszából kilógó, az életműből mégis szervesen következő kötetként olvashatjuk a *Háromkák*-t. Ebben a kötetben Bertók a szonett után egy másik ősrégi versformát is aktivizálni tudott saját költői tervének kiszolgálására, mindkét esetben olyan forradalmian új, ugyanakkor a költői mozgásteret drasztikusan csökkentő ötletekkel és megoldásokkal, melyek minden figyelmet és elismerést megérdemelnek. De mint a szonettek esetében, itt sem csupán a sokszor virtuozitásba hajló formakultúrát, hanem a formát megtöltő eredeti és folyamatosan megújuló képi világot is a kortárs magyar költészet kiemelkedő jelenségeként értékelhetjük.

Már az elnevezés is jellemző Bertókra, hiszen a szonetteket is hívta interjúiban „szonettké”-nek, sőt az ezredforduló éveiben írt szabad verseit is „hosszúkás versek”-nek, amiben láthatón nem csak a forma szerénysége, hanem a költő óvó szeretete, becézgetése is jelen van. Sőt annak jelzése is, hogy a klasszikus formák nem automatikusan kerülnek be ebbe a költői rendbe. A ’helyi íz’ igénye érződik a *Háromkák* elnevezésben ugyanúgy, mint az *Öt (magyar) limerick*, a *Magyar epigrammák*, a *Choriambusok a magyar ábécé hosszú magánhangzóira* verscímekben. Egyébként a haiku bertóki változata először *haikuka* néven jelent meg, voltaképp ennek sokkal jobban hangzó ’fordítása’ a ’háromka’, mely tehát nem annyira az odatartozást, mint inkább a különbséget hangsúlyozza.

Mert persze közel vannak ezek a Bertók-versek a haikuhoz, de mégsem nevezhetők minden további nélkül annak. Még akkor sem, ha természetesen a(z európai) haikuha-gyomány sem egységes, és inkább jellemzi a keretek, azaz a formai vagy a tartalmi szabá-lyok lazítása, mint ezek szimpla megőrzése vagy elfogadása. Az első és a harmadik sor Bertók-féle rímeltetése például még tömörebbé teszi a verset, ezzel is lehetőséget adva a műfajtól voltaképp idegen aforisztikus kijelentéseknek. A rím tehát nem csupán díszítő-elem. Azért sem, mert az első és az utolsó sor rímeli összekapcsolódása megváltoztatja a vers struktúráját, ritmusát, hangsúlyait, a rímhelyzetbe kerülő szavak státuszát. A klasszikus 2+1-es szerkezet, melyet a második sor végi „hasítószó” vagy a cezúrát jelző írásjel szavatolt, a Bertók-versben szintén megbomlik, habár a harmadik sor csattanószere, az előkészítettel sokszor ellentétes funkciója azért megmarad. Azáltal pedig, hogy cik-luscímek és verscímek rendezik el a (hagyományosan is) címtelen haikukat, ezek a kisfor-mák nem rendelkeznek a költeményeknek általában kijáró szuverenitással. Hiszen nem önállóan állnak, hanem valahányadikként egy kilenc lépésből álló sorban, cím nélkül, pontosabban a másik nyolc társukkal együtt birtokolt cím alatt. De e mögött az elrende-zés mögött nagyon is komoly poétikai kérdés húzódik meg – mely egyébként a szonettek kapcsán legalább ilyen joggal feltehető –, hogy tudniillik lehet-e a versről kontextusa nél-kül beszélni, elképzelhető-e egyáltalán a vers kontextusa nélkül. Bertók a szigorú elren-dezéssel és a köteteket átszövő rímhálóval mintha a nemleges válasz, azaz a kontextus-ban való feloldódás felé hajlana.

Ugyanakkor vélhetően igaza van Jász Attilának abban, hogy Bertókot nem a keleti kultúrák iránti érdeklődése vezette a haikuformához, hanem saját formai kísérletei (*Jelen-*

kor, 2004/12.). És nem is csak a szonettekhez kapcsolható ez a forma, hanem például az egészen korai, 1969-es *Savászana* című vershez is, mely öt versszakon át már használja a háromsoros, az első és az utolsó sort rímeltető formát, igaz, ezek a sorok hosszabbak öthét szótagnál. A strófák első tagolása, ritmusa azonban nagyon hasonló: „Felül, felettem kék az ég. / Nem látom, de átengedi / a mindenség lélegzetét.” De az előzmények közé sorolható a *Magyar epigrammák* ciklus is, melyből az epigramma műfajának szentencia-szerűségét, iróniáját, sőt humorát menti át a haikukba: „Nem, nem, nem vátesz. / Csak a lapátra még egy / lapáttal rátesz.” (*Kötél*/6) „Tükördarabok. / Mindben látszom, sőt itt ott / ugyanaz vagyok.” (*Ásó hegyére*/3)

De mégis csak az a legszebb a *Háromkákban*, hogy ugyanazzal a természetességgel, frissességgel és örömmel szólal meg a kétszázadik darab is, mint az első, és ugyanaz az bölcs belátás, egy-egy meggondolkodtató, konkrét vagy sejtelmes észrevétel hatja át az összes verset. És jó látni azt is, hogy mindezt meg lehet csinálni a magyar nyelvvel és a magyar nyelvben: három sorba, tizenhét szótagba befér egy mély, távolra mutató aforisztikus tételmondat, egy dallam és egy tiszta, eredeti rím. Merthogy haikut már sokan írtak magyar nyelven is (jót már sokkal kevesebben), de az első és a harmadik sor rímeltetésével tudomásom szerint még senki sem próbálkozott (Kosztolányi haiku-fordításai sokszor rímelnek, ő azonban nem tartotta be a szótagszabályokat.). Ehhez különös formai és nyelvi tehetség kell, és persze a formai ihleten túl megújulni képes „mondanivaló” is – Bertók kísérletében ez a három komponens szerencsésen találkozott, és alighanem sokáig utánozhatatlan teljesítményt hozott létre.

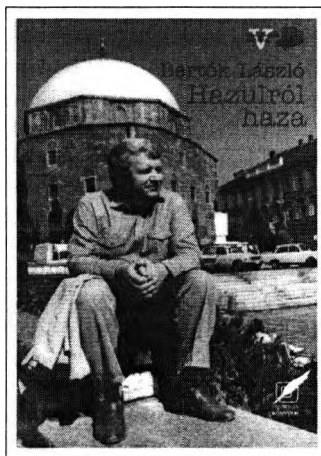
Végezetül ismét meg kell állapítanunk, hogy a rendkívül változékony és sokoldalú Bertók-életmű egészének értékelése az egyes kötetek vizsgálata során történhet csak meg. Az egymásból következő, vagy épp a várhatóságot kijátszó pályaszakaszok megértése ugyanakkor megköveteli, hogy ne csak az életművön belül vizsgáljuk őket, hanem a kortárs magyar líra horizontján is. Mert bár Bertók László hosszú ideje saját úton jár, kapcsolata a kortárs költészettel teljesen evidens. Ő maga is szívesen él a mások által is használt eszközökkel, amilyen például a köznyelvi alulstilizálás, a szóismétlés vagy az ironikus közbevetés. Eközben a szonettek magától értetődően utalnak Tandori hetvenes évek közepi, napi 10-12 szonettet eredményező, ugyancsak hatalmas vállalkozására, a *Lyukas korszak* című, Petri halálára írt vers pedig a Petri poétikai örökségével való azonosságvállalás látványos gesztusa. Feltűnő emellett Parti Nagy Lajos kitartó kritikusi figyelme, ami már eddig is legalább tíz hosszabb-rövidebb, az újításokat mindig az elsők között üdvözlő esszéjét eredményezett. A Parti Nagyra jellemző szócsonkoló, szóteremtő alkotásmód vagy a rímtechnika újdonsága talán épp Bertók egy-egy ötletének továbbgondolása. A szótárakban (még) nem található szóalakok, a szimpla tövek és az újszerű képzések egyébként is akadályok nélkül, felszabadító erőt kölcsönözve mehetek át a Bertók-versekből a kortársak szövegeibe. Annál is inkább, mert ezek a versek végső soron magáról a nyelvhasználatról szólnak, miközben nyitottságuk és kísérletező kedvük a költői nyelvet gazdagítja.

SZEMÉRMES KITÁRULKOZÁS

Bertók László: Hazulról haza

„Honnan jött, hová jutott el (eljutott-e valahová) egy ember?“, állítja-ígéri-kérdezi a szerzői előszóként álló rövid szöveg, amely az *Ősök, műhelyek, élet* alcím nyomán foglalja össze a kötet írásainak alkalmait és tárgyait. S bár tudható, nem saját elhatározásból állította össze kötetté önéletrajzi, önértelmező szövegeinek e válogatását Bertók László, az nem is „saját” kiadójánál jelent meg, ám jól tette, hogy kötélnek állt. S noha a könyv írásainak java részét különböző helyeken publikálta már, az egyes darabok összegyűjtve és egymás mellett olvasva erős atmoszférájú, finom részletekben gazdag könyvvé formálódtak, s tülemelik az olvasót azon, hogy pusztán egy szabálytalan élettörténet véletlenszerű, alkalmi dokumentumaiként tekintsen rájuk. A megfontolt renddel, amelyben elhelyezkednek, szerzőjük azt az ívet kívánja megrajzolni, amelyet a találó *Hazulról haza* cím is magában foglal: a Somogy megyei Véséről, a szülőfaluból induló és közbülső állomások, viszontagságok után, segítők révén és akadályoztatások ellenére Pécssett otthonra találó életutat, a privát emberi és az alkotói sors együttes, bár mozgásában, emelkedő és ereszkedő szakaszaiban egymástól el-elváló alakulását. A kötet domináns síkja értelem-szerűen a biográfiáé, bár a költői pálya meghatározó mozzanatai, egyes művek szerzői értelmezései s a mesterség alapkérdései is szót kapnak e történetben. Ám mielőtt megvizsgálánk, honnan hová jutott Bertók László, engedjessék meg egy előzetes megjegyzés Bertók erős kötetalkotó képességének alapjáról, a rend iránti vonzalmáról.

Bertók László költészete a szonettek, illetve a haikuk matematikai szimmetriákba rendezése felől első pillantásra erős racionalista beállítódást sugall. Ám ha ez nehezen cáfolható is, az életmű tüzetesebb vizsgálata alapján legalább annyira érvelhetnénk amellett, hogy Bertók „rendteremtése” sokkal inkább a világban (és talán a benne magában is) érzékelt mértéktelennek a „megmértékelése”, azaz nem az európai hagyomány optimisztikus-racionalista hitével, hanem a lehetetlen (olykor dacos) megkísértésével függ össze. Persze magyarázhatná valaki e hajlamot azzal is, hogy polgári foglalkozásként évtizedeket töltött el könyvtárosként, s a könyvtár mint a rendszerezett tudás intézménye nevelte, rögzítette belé e vonást. Ám meggyőződésem szerint mindez abból a szemléletből fakad, amely a világot kaotikus, félelmetes vagy közömbös, az embert elnyelő erők tereként érzékeli, ahol az egyénnek legalább az általa befolyásolható szűk körökben törekednie kell valami átlátható, megnyugtató tagolásra, ritmusra, még ha ugyanakkor önmaga számára is nevetséges álcának, önáltatásnak tűnik mindez. Ha tehát valaki Schopenhauer pesszimista világképét asszociálja ehhez – a világot mint

Pro Pannonia Kiadói Alapítvány

Pécs, 2005

166 oldal, 2600 Ft

zabolázhatatlan akaratot, amelyre az emberi értelem Mája fátylát teríti, elfedvén vele mindazt, ami rettegést keltene –, bizonyára nem indokolatlanul tenné.

Az *Itt, ahol ülök* alcíme szerint *curriculum vitae*. Ám nem száraz élettények füzére, hanem igazi költői életrajz, amely ugyanakkor nagyon is mélyen gyökerezik a reáliákban, a konkrétumokban. A saját karakter, a portré tudatos öninterpretáció eredménye. „Most onnan kezdem, hogy vízvásztón születtem. Talán ha innen. Talán innen van bennem ez a se itt, se ott, ez az itt is, ott is, s hogy az egész együtt mégis, s egyre határozottabban, valahonnan valahová” (6.). Bertók gondolkodására jellemzően a vidék, a család múltjából eredeztetni, abban alapozza meg saját individuális létét, s ezt a minden erőlködés, póz nélküli konzervatív hajlandóságot színezi aztán az önironikus, szarkasztikus megjegyzések. Vélhető, hogy sem gyermekora világa, sem ifjúkori bebörtönöztetésének tapasztalata nem könnyíti meg számára a nyilvános önfeltárást. Nemcsak ebben az általános értelemben, hanem közelebbről a szerelemmel kapcsolatban is szemérmes. „S akkor nem is szóltam még azokról, akiket szerelemmel szerettem. Nem is szólok. A verseimben benne vannak, még ha szerelmes verset huszonöt éves korom óta szinte nem is írtam. Többet szenvedtem és örültem miattuk, s többet formáltak rajtam, mint három gimnázium” (17.). Az exhibíció mélyen gyökerező tilalma és a „látva lássanak” vágya feszül itt egymásnak. Ennek eredménye ez a szemérmes kitárulkozás.

A *Priusz*-kötetben 1994-ben *Mintha örökké élnél* címmel megjelenteket új részlettel egészítette ki, amelyben elmeséli, hogyan, miért nem írta meg szülőfaluja, Vése történetét, noha rengeteget foglalkozott vele. Az eddig még közöletlen szövegrész beszámol egy újabb, a faluval kapcsolatos történeti munkáról, majd annak szerzőjével váltott levelét idézi be, minuciózusan sorolva az adatokat, egészen a tizennyolcadik századi névjegyzékek ismertetéséig. E lapokon nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy Bertók valóban képes lett volna megírni az ominózus munkát, hiszen a professzionális (hely)történész alaposágával és a legapróbb részletekbe menő kíváncsisággal rendelkezik. A *Mintha örökké élnél* azonban a meg nem született falutörténet helyett állva is kivételesen plasztikus képet nyújt a Bertók család eseményein, emlékein keresztül a környező somogyi falvak néhány emberöltőjének életéről, a huszadik századra is eleven archaikus paraszti világról. Párját ritkító erény ez manapság. A régi Magyarországra visszanyúló vései-somogyi történeteken keresztül Bertók olyan biztos történeti-néprajzi fogódzókkal bír, amelyekkel mindig összefüggésbe tudja hozni újabb ismereteit, folyamatosan értelmezve, összevetve korábbi és mai világát. Szórakoztató, amikor falujának ragadványnévadási szokásait ismerteti, s kiderül, a számos Bertók család tagjainak megkülönböztetésére a melléknevet és a keresztnévet használták, így ő valójában „Peti Laci” néven volt ismeretes. (Az anyakönyvileg teljesen azonos nevek efféle megkülönböztetésének szükségességét jól bizonyítja a kötet vége felé látható fénykép, amelyen a költő átveszi a díszpolgári oklevelet Bertók László vései polgármestertől.)

A somogyi hitvilágba, a babonák, a népi gyógyítás, a vajákosság birodalmába családi történet is vezet, amely karnyújtásnyi közelségbe hozza ezt az archaikus tapasztalatot. Az apa 1940-es titokzatos megbetegedéséről és rontáslevétellel történő meggyógyításáról szóló anyai beszámolót Bertók nem kommentálja, nem „turbózza föl” íróilag, csupán az elmondás jelenetébe betoppanó apa lakonikus megjegyzésével ellensúlyozza, aki sem megerősíteni, sem cáfolni nem kívánja az esetet.

A régen kihalt falukutató irodalom legjobb lapjaira való a tehén elletéséről szóló rövid fejezet, *Az ötödik borjú*. A narráció jellemzően rövid mondatokban halad a feszültség, a drámaiság, a történetben sürgető idő érzékeltetésére. Időnként magyarázat nélkül beidézi a néhány szavas párbeszédet, amelyek sokszor egyetlen tömondatból és hallgatásból, az egyetértés vagy az aggodalom szóltan válaszgesztusaiból állnak. A szülőtől-nagyszülőtől hallott családi történeteket a maguk vaskos, kemény valóságában jegyzi le. Úgy

örökíti meg a felmenőit, mint akik természeti emberekként a dolgokat nevükön nevezik, s a fönnmaradásért folytatott küzdelem tölti ki életüket. E világban a szentimentalizmus ismeretlen, csak a vége-hossza nincs munka van, s az ebből fakadó tartás. Ez Bertók László családi öröksége.

Fodor Andrásról külön kis fejezet szól a könyvben. E név hallatán fiatal irodalmárok talán meg is kérdik a még egy évtizede sem halott költőről: kiről is van szó? Fodor András mint Bertók egyik felfedezője, patrónusa komoly hatással volt a fiatal lírikus elindulására tanácsaival, az irodalmi intézmények irányába történő közvetítéssel, de pusztán önzetlen, szeretetteljes figyelmével is. Fodor kezdeményezője és élete végéig meghatározója volt annak a törekvésnek is, amely a somogyi tájhoz kötődő írókat, költőket fogta össze személyes vagy akár intézményes formában. E körben fontos összetartó erőt képez például a Csokonai- és a Berzsenyi-kultusz. Ez a fajta közös önmeghatározás rokona annak az elképzelésnek, amely a Dunántúl vidékét mint sajátos földrajzi, történeti, kulturális egységet gondolta el, amely eszerint önálló – leginkább Hamvas Bélától ismert – *genius loci*val rendelkezik. Huszadik századi irodalmunk számos kiváló alakja tartotta számon e mozzanatot civil és alkotói identitásának részeként Babbitstól Weöresön, Takáts Gyulán, Várkonyi Nándoron, a *Sorsunk* folyóirat körén át Mészöly Miklósig. Ehhez a hagyományhoz tudatosan kapcsolódva őrzik Bertók László írásai a kulturális regionalitás gondolatát.

A régió mikrotörténetét gazdagítja a *Somogyi Írásról* szóló emlékezés. Eltűnt, elszüllyedt időt elevenít föl – vajon lehet-e történelminek nevezni azt a félmúltat, az ötvenes évek végét, hatvanas évek elejét? –, amely ráadásul nemigen rendelkezik oly grandiózus vonásokkal, hogy a történészeket, irodalomtörténészeket munkára csábítsa. A kaposvári, somogyi, sokunknak ismeretlen orgánus megindításakor a *Nyugatban* induló, s már a magyar irodalom polgári korszakában ismertté váló, a tájhoz és szelleméhez verseiben szilárdan ragaszkodó Takáts Gyulával próbálják meg irodalmilag hitelesíteni a lapot a helyi kommunista megbízottak a kádári „konszolidációt” bizonyítandó. S hogy vannak még írók (főként fiatalok), és nem csak a börtönökben. Vajon nem mond-e legalább annyit egy efféle vidéki történet a maga részben méltatlanul, részben méltóképpen elfeledett szereplőivel a korabeli Magyarország kulturális életéről, mint az ismert, sokszor anekdotaszerűen megformált-felstilizált budapesti legendárium darabjai?

„Pécs lett számomra is a város”, jelenti be már címével a következő írás azt, hogy szerzője ebben a városban talált helyet, élhető közeget a maga számára. Bertók egyértelműen kapcsolódik ahhoz a pécsi huszadik századi urbánus irodalmi hagyományhoz, amely ugyan nem tagadja meg a város történetileg és etnikailag rétegezett kultúráját, sőt annak minden értékét számon tartja, kultuszait sem hagyja veszni, ám nem téveszti szem elől az univerzálisnak gondolt kérdéseket. E magatartásban mindig eleven volt a magyar klasszikus irodalomhoz és a világirodalomhoz való kapcsolódás, s egyfajta folyamatos önvizsgálat, önellenőrzés, éberség a provincializmussal szemben. Az ez irányú tiltó reflex sosem hunyt ki, ahogy a Bertók számára mértékadó Csorba Győzőnél sem. „Persze, ha nem is adod alább, előbb-utóbb beleégtek egymás arcába”, foglalja képbe Bertók aprólékos elemzés helyett a városhoz fűződő viszonyát. Aztán némi daccal, a vélt és tapasztalt lesajnálásokkal szemben vágja oda: „»Pécs költője«? Igen, az is!” Mestere, Csorba példájára hivatkozva magyarázza (másoknak? magának?), miért maradt itt, s vitatkozik az „Inkább Rómában második, mint Uticában első” régi római mondásával. A fentiekből következően nem hiányozhat ebből a könyvből egy önálló, Csorba Győzőről szóló írás sem, mely halálának egyéves évfordulóján rajzolt egyszerű portrét a költőről.

A kötet következő fertályában zömmel a szerző által adott interjúkat olvashatunk. Előbb Nagy Imre interjúkönyve egyik fejezetének rövidített, átdolgozott változatát *Irodalmi műhely a puhuló diktatúrában* címmel, mely főként a *Jelenkor* folyóirathoz és egykori főszerkesztőjéhez, Szederkényi Ervinhez fűződő kapcsolatát rajzolja meg tablószerűen,

számos barát, alkotótárs figurájának felvillantásával, a korabeli (irodalom)politikai környezet felvázolásával együtt. Budai Katalin interjúja, amely szintén érinti a *Jelenkort* és a pécsi irodalom régebbi és újabb rétegeit, a szonettekről, a prózáról, a *Priuszról* is kérdezi a költőt, s nem utolsó sorban a világlátásáról is színvallásra készíti: „...az én világnézetem nem nagy, közismert, tételes tanokon nyugszik. Talán az egzisztencializmus áll hozzám a legközelebb a szubjektívizmusa, az agnoszticizmusa, a bizonytalansága miatt. Paraszti világképem van, olyan, mint az apámé volt. Van a föld, amin állok, s van a mindenség, amit érzékelek és elképzelek – és van, ami erősebb nálam, valami erő, energia: Isten, természet, törvény, ami idehozott és valameddig itt tart engem. Egyben tart. Ez nem cél, hanem állapot. Nekem, aki egy porszem, egy semmi vagyok, megadatott, hogy érezzem az egészet, amelynek a születésem előtt is része voltam, s a halálom után is része maradok” (111.).

A harmadik interjút Csuha István jegyzi. Ez a beszélgetés is a pécsi irodalom köreiből indul, de talán erősebben interpretálja tárgyát, mint a korábbi, s az is kiderül belőle, hogy a Nádor kávéház köré szövődött legenda Bertók számára csak közvetve adott, ő maga sosem volt kávéházi író. Jellemző, ahogy az alkotásban ható ösztönös és tudatos elem közül egyiket sem vallja kizárólagosnak: „Vitathatalan, hogy versírás közben néha magam is megdöbbenek, amikor újra elolvasom a sort vagy versszakot, amit éppen leírtam. Mintha valaki súgta volna, sőt kényszerített volna rá, hogy azt írjam oda, amit. (...) De azért ne misztifikáljuk annyira a dolgot, mert ezután az élmény után ésszel is »meg kell csinálni« a verset (...)” (130.). Az interjúk közt olvasható még két rövidebb írás is: az *Egy nehéz mondat* című sűrű, személyes szöveg Szederkényi Ervinre emlékezik, a *Vers és valóság* Szabó Lőrinc mintájára elemzi egyik ismert szonettjét.

A *Körberajzolni a kanál vizet?* című záró írás teljes egészében új, e kötetbe készült, s az utolsó tíz év önéletrajzána összefoglalása a célja, azé a tíz évé, amelyben a költő pályája meredeken emelkedett, szakmai és hivatalos elismerésekben, Kossuth-díjban részesült. Már a cím is előrevetíti ezzel kapcsolatban a jellegzetesen bertóki hiábavalóság, lehetlenség érzését. Az őszinteségre, a szerep, hazugság nélküli megnyilvánulásra, az autentikus beszédre törekvő szöveg jön így létre, amelynek meghatározó jellemzői – a korszak versvilágához hasonlóan – a kérdések. S eszünkbe juthat távoli párhuzamként az európai gondolkodás kezdetéről az okvetetlenkedő kérdéseivel zavart okozó Szókratész. Róla annak a bölcsnek a képe maradt ránk, aki minél inkább előrehalad a tudásban, annál inkább belátja, mennyivel hatalmasabb mindaz, amit nem tud. Bertók kötetzáró szövege ebből a termékeny, az írás kreatív erejét biztosító elbizonytalanodásból táplálkozik. A költő öregkori gondolkodása a véggel szembeni szorongató gondolkodás árnyékában számos korábbi szorongás alól felszabadul, de a közlések nem a szentencia, hanem az elbizonytalanítás formáit öltik. Önreflexió, önanalízis, a kimondott szó azonnali revíziójaként egy másik (egy pontosabb?, egy tágabb?) fogalom, de leginkább ezek sorozata, amelyek együtt képesek megjeleníteni, *in statu nascendi*, valemylest a gondolkodás, a töprengés folyamatát: evidenciáit és sejtéseit, tévelygéseit és rátalálásait, hiábavalóságát és kényszerét. „Szabad-e beszélned a magányról, a kivonulásról, az öregség (betegség?, hülyeség?) lassú, de biztos győzelméről? Senkinek semmi köze hozzá, hogy miképpen cseszted (ceszsed) el, szakadsz ki az árnyékvilágból, fejezed be az »egyedüli példány« szerepét.”

Külön szólnunk kell a kötetet gazdagon illusztráló fényképekről, amelyeket a szerző gondosan válogatott a javarészt amatőr fotókból (hogy Bertók életének jelentős része nem a széles nyilvánosság előtt, vakuk keresztútjében zajlott, azt ez utóbbi tény is jól mutatja). Az olykor életlen fotódokumentumok változatos skálát mutatnak, a szerző különböző korszakokból származó portréitől, családi fényképektől kezdve a szülőház, a falu, régi urbáriumok lapjainak megörökítésén, baráti társaságok, kollégák (írók, könyvtárosok, postások, munkaszolgálatosok) csoportképein át az író-olvasó találkozók képeiig és né-

hány protokollfotóig sok minden látható itt, némelyikük épp komponálási hiba vagy a konstruálás hiánya, a véletlenszerűség miatt őriz egyfajta spontaneitást, elevenséget. Láthatjuk itt a disznóölésnek a mamut elleni küzdelemből visszamaradt „örök férfiúi” diadalát Vésén, a szerzőt Esterházy Péterrel, Gion Nándorral és Szederkényi Ervinnel fürdőgatyában, strandkalapban a szigligeti plázson, „muszos”, azaz „rohamtalicskás” társai, valamint csurgói gimnazistatársai körében, továbbá permetezés, illetve dedikálás közben is. És látható a tizenkilencedik század hatvanas éveiben épült szülőház, amelyet épp mostanában alakítanak át könyvtárrá. Nincs mód itt felsorolni, hány korfestő fotó sorakozik e lapokon: a *Jelenkor* régi nagytermében ülők Weöres 1978-as látogatásakor, egy ’86-os dedikálás, amely, húsz éve sincs, mintha az ősvilágból üzenne, a dél-dunántúli írócsoport kirándulásai, megannyi élő és holt költő, író – Csorba, Pákolitz és hányan még...

A „hazulról haza” ugyan nem rangsorolja Bertók otthonait, ám az idő- és térbeli előrehaladás képze, az elindulás és megérkezés metaforája által különbséget tesz a két hely között. Olvasóként érzékletes képet nyerünk a két világ különbségéről, rálátunk a költői út közel sem egyenes vonalú alakulására, s arról is fogalmat alkothatunk, miként ért révbe Bertók polgári élete. A könyvet végigolvasva nyilvánvalóvá válik, hogy ez az elindulás és megérkezés közti történet nem állítható a befutott irodalmárok pályájukat visszamenőleg újraíró, öntömjénező emlékezéseinek sorába: útja nem a Champs d’Élysée-n, nem a Diadalíven át vezetett. A *Hazulról haza* tépelődő, épp bizonytalanságaival megnyerő sorsértelmezés. Azon töprengők, mindennek fényében vajon erőszakos ráfogásnak tűnne-e, ha a címet végül mégsem a valahonnan valahová megérkezés értelmében magyaráznám, hanem az abban rejlő mozgást, helyváltoztatást hangsúlyoznám. Megint a Bertók-versekből és a kritikákból oly ismerős ‘között’ fogalmához jutnánk el? Az immár hetvenéves „paraszthoz”, „aki még él”, és közben verseket ír?

TISZTELET A MESTERSÉGNEK

Jegyzetek Somlyó György A vers – a versben című könyvéről

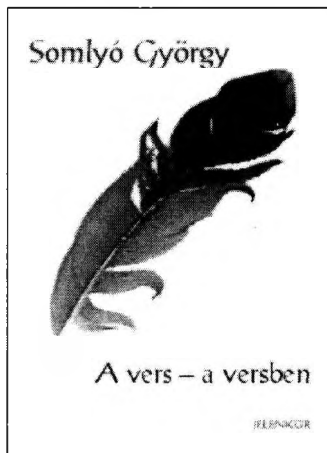
„Az is lehetséges persze, hogy a Hérakleitosz-töredék, amire véletlenül rábukkantunk, csalóka tévútra vezetett. És egészen másfelé kellene keresnünk az utalások szövevényéből kivezető szálát. Vagy egyáltalán nem kellene keresnünk. Csak hallgatnunk a két verssor húrpendülésének hosszan kitartott és végig soha ki nem elemezhető hangjait. Hogy végül kikerüljünk a labirintusból, amelybe a verssel együtt majdnem belevesztünk.”

Egy tömör-titokzatos Borges-kétsorosról esik szó. Hogy egy értelmezési lehetőség tévútra vezetett. Hogy hol lehet a kivezető szál? Ami az utalások szövevényéből kimutat. Meg értelmezésről és értelmezhetetlenségről. A kulcsszavak egyértelműek: tévút, szövevény, hallgatás, húrpendülés, elemezhető (?) hang, labirintus, belevesztés. Ezek mögött a megválaszolhatatlan kérdés, a megválaszolandó feladat. Mi az értelmes, követhető magatartás. Bonyolult értelmezés vagy egyszerű öröm? A kulcsszavak közül melyik a fontosabb? Elemzés vagy húrpendülés? Belevesztés vagy hallgatás? Labirintus vagy hang? És megválaszolhatatlan kérdések, megválaszolandó feladatok, ellentmondó kulcsszavak mögött és fölött a csak félig kimondott következtetés. A vers körül sok a termékeny titok. Nem minden magyarázható. Nem minden magyarázandó.

Erről szól a könyv. Majdnem háromszáz oldalon. Pontosan harminc esszében. Hogy mi is teszi a verset? Mármint a verset verssé. A szöveget költészetté. A szavakat verselemmé. A sorokat verssorokká. A bekezdéseket versszakokká. A nyelvet költői nyelvvé. A szöveg mozgását költői szerkezzetté. Vagyis még egyszer mondom: a verset verssé. Meg arról, hogy ettől, ebben, ezáltal létrejön valami. Mondjuk, a művészi minőség, a költői jelentés. És még néhány ehhez hasonló, csak nehezen értelmezhető, csak félig megnevezhető fölösleges, de nélkülözhetetlen, az emberség végső lényegével mégis vagy éppen ezért összefüggő, megkerülhetetlen jelenség. Hogy is mondta Kosztolányi? Desiré bácsi – ahogy a könyvben jogos családiasággal nevezetik. Bot és vászon. És a kettőből zászló. Két elem, amelyeknek

nincs jelentése. Két elem összege, amelynek van jelentése. Egyikből és másikból megközelíthetetlen. A kettő összegéből – talán – megközelíthető. Így a vers is. Verselemekből, verssorokból, versszakokból, költői nyelvből, költői szerkezetből. És még sok minden egyébből is.

Mindezekből adódik egy lényeges tanulság. Amit a könyv itt-ott ki is mond. És főként mindenhol érzékeltet. Nincs előzetes, alkotás előtti, még nem költői szándék, jelentés, netán tartalom. Amit az alkotásban megjelenő költői eszközök költői jelentéssé, netán tartalommal tesznek. De vannak költői eszközök, melyekben a költői jelentés, netán tartalom megszületik.

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2004
278 oldal, 1200 Ft

Nem lényegtelen: ezzel esik egy tradicionális kettősség. A tartalom és forma. Még finomított változatban is. Hogy megformált tartalom és tartalmas forma. Csak verselemek vannak. Amik költői jelentéshordozókká lehetnek. És versegész van, ami költői jelentéshordozóvá lesz. Tehát benne, a versegészben születik a költői jelentés. Nem a tartalom lett formává. Nem is a forma lett tartalom. Hanem költői elemek váltak költői jelentéshordozókká vagy jelentésváltozatokká. Amiket magyarázni biztosan nem kell, talán nem is lehet. Amiket értelmezni biztosan kell, talán mégis lehet. De mindenesetre sokféleképpen. Borgesre visszautalva: Hérakleitoszból vagy Hérakleitosz nélkül. Mert a költő valamit a versbe (tudálékosan!) kódol. Az olvasó-hallgató valamit a versből (tudálékosan!) dekódol. Kódolt és dekódolt – nyilván – nem ugyanaz. De a kettőből, sok kettőből, mert sok olvasó-hallgató lehet, létrejöhet valami sokszor egyszeri, mindenképpen bizonytalan, végtelenül változékony jelentéslehetőség.

A kötet szövege szinte költői szöveg. És nem egyetlen traktátus, hanem harminc esszé. Hozzászólás, verselemzés, kapcsolatkeresés, emlékezés, vitairat. Más-más alkalomból, más-más hangsúllyal és jelentésárnyalattal. Költő, műfordító, verselemző reflexiói. Felvillanók, olykor többértelműek. Ám talán jól értettem belőlük néhány alapminőséget és alapgondolatot. Ezeket körvonalaztam eddig és körvonalazom ezután.

Alapondolat? Művészetelméleti tételek fogalmazódnak? Szó sincs róla. Művészi művek elemeztek. És az elemzésekből nem valami könnyen verbalizálható tartalom bontakozik ki, hanem valami nehezen verbalizálható jelentésárnyalat. Nehezen verbalizálható. Mert a jelentésárnyalatot a költői nyelv teremti. A verbalizálás pedig a fogalmi nyelvben történik. Sok jelentésárnyalat a kötetben. Ami tételekké, szerencsére, nem fogalmazható. Ha fogalmazható lenne, másról szólna a könyv, és más lenne a műfaja is. Nem ars poetica lenne, de tudomány. Nem esszé, ám értekezés. De a jelentésárnyalatokat mozgató, megsejtő érzékenységek körülírható.

Hajdan hittem egy ars poeticából építhető ars teoreticában. Fogalmazgattam is a körvonalait. Nem esztétika lett volna „felülről”, bölcséleti tételek felől. Nem is esztétika „alulról”, művészeti tapasztalatok felől. Hanem esztétika „oldalról”, költői vallomások felől. Önmagát, önmaga tevékenységét reflektáló, lírai tételeket közelítő költői vallomások felől. Ahogy Füst Milán teóriává játszott nagy ars poeticát, kváziesztétikát épített a „látomás”, azaz a költői vízió, a képekben látott, látható költői világ és az „indulat”, azaz a költői organizmus, a szerkezetű szerveződő, szervezhető költői világ hipotézise köré. Ahogy Weöres Sándor disszertációjává keresztelt nagy ars poeticát, kváziköltészetelméletet épített a prelogikus-poétikus gyermeki világkép, a logikus-depoétizált felnőtt világkép és a poszt- és prelogikus-repoétizált költői világkép hipotetikus hármasa köré.

Ma már nem hiszek egy ars poeticából építhető ars teoreticában. Úgy vélem, nem lehet rendszeresztétikát építeni. Amolyan régi típusút. A XIX. századból vagy a XX. század első feléből. Se „felülről”, se „alulról”, se „oldalról”. Egy évszázad alatt a formalizmustól a dekonstrukcióig, a strukturalizmustól a posztstrukturalizmusig nagyon sok ismeretet nyertünk a részletekről. Egy évszázad alatt a formalizmustól a dekonstrukcióig, a strukturalizmustól a posztstrukturalizmusig nagyon sok feltételezést veszítettünk az egésztől. A sok új részismeret alapján sokkal jobban lehet műveket elemezni. A sok elveszített feltételezés miatt nagyon nehezen lehetne elméletileg összegezni. Bizony még „oldalról”, az ars poeticák felől sem. A vizsgált kötetben sem ez történik. De létrejön sok-sok termékeny megértéslehetőség. Amely nem esztétikát épít, hanem vers-, azaz költészetértést közvetít. És a költészetértés által – ne adjuk fel régi hiteinket! – talán jobb emberségre is nevel. Teszi ezt hihetetlen, egy versolvasó, versfordító, verset költő életen át szerzett művészi érzékenységgel. És az ezalatt szerzett, mérhetetlen mesterségbeli tudásával.

„A kimondottnak és a kinemmondottnak, a kimondott által kimondott kinemmondottnak ez a dialektikája együtt-kimondja azt is, ami mindkettőnél több, ami a kettőnek hatványozott összege: a már kimondhatatlant, a költészet e legfőbb célját. Amit nemcsak a vers nem mond ki, az olvasó (s a kritikus) sem tud elmondani. Legfeljebb még másfelől is megpróbálja faggatni.”

Pontosan erről van szó. A kimondhatatlan kimondásának vagy kinemmondásának, a kimondhatatlannak maradásának dilemmájáról. Meg a kimondás–kinemmondás–kimondhatatlannak maradás mögött-fölött érzett vagy érezhető költői többletről. És mindez egy igencsak egyszerű Petőfi-vers kapcsán. Nincs ebben is valami vonzó rejtély? Hogy az eszmélet, a nyelv, a lét költői szintjén valójában mi is az egyszerű és a bonyolult? De most – szigorúan véve – nem is erről van szó. Hanem a kimondott és a kinemmondott összefüggéséről. És főként a kettő együttesében sejtetett vagy éreztetett többletről. Mert ez az igazi költői tét. Hogy érezhető-e a többlet? És mi az a többlet? Ami túl van a kimondhatóságon. Csak lebeg a vers fölött. Csak feszíti a verset. Csak megemeli a verset. Csak illanóbbá teszi a jelentést. És valahol ebben vagy ebben is rejlik a költői minőség. És egyértelműen nem ragadható meg a költő, az olvasó, a kritikus együttesében sem. Pontos megjelölés a faggatás is. Nem kérdés, hanem faggatás. A kérdés egyszeri. Egyszeri választ kíván. A faggatás folyamatos. Sok válaszkísérletet kíván. El kell, el kellene, el lehet viselni. És szüntelenül töprengeni kell miatta.

Hogy a kimondhatatlan érzékeltetése a költészet célja? Bizonyára. De kínja, kétségbeesése, harca is. Kínlódik, kétségbeesik, hogy nem lehet. De ha lehet, vége van. Harcol, kapaszkodik utána. De ha elérte, elbukott. Mert ebben: kínban, kétségbeesésben, harcban, kapaszkodásban él. Goethe mondja ki a szimbólumról. Amit a művészi kifejezéssel azonosít. Hogy az eszme a képben hatékony, de elérhetetlen. És ha minden nyelven is kimondják, kimondhatatlan.

Mágiát írtam az alcímben. De nem tudom biztosan, valóban az-e. Nem a szónak a dolgok feletti hatalmáról lehet szó. Nem arról, hogy a dolog hasonló megjelenítése uralmat jelent a hasonló dolog felett. Inkább „csak” a megnevezés hatalmáról. A megnevezés által történő birtokbavételről. Meg még valami többről is. A megnevezés nem egyszerűen néven nevezi a már meglévő dolgot. Hanem bonyolultan megnevezi és a megnevezésben létrejönni is segíti. Vagyis a dolog léte a megnevezésben, a névadás által szentesítetik. A dolog létrejötte a megnevezésben, a névadás által befejeztetik. Ehhez van köze a költészetnek. A megnevezés mágiájához. A megnevezés küzdelméhez. Az általa való teremtetéshez. Benne rejlik ebben, hogy a költészet valami nagyon ősi hithez hasonlít. Vagy abban is rejtőzik. Vagy ahhoz tér vissza. Őriz valamit a szellemi formák differenciálódása előtről. A mítosz világképéből. Amiből később vallás lesz, tudomány és művészet. Ami még egységben látja a világot. És az embert helyezi a középpontba. Egy érte lévő és belőle magyarázható univerzumban. Ebben születik a művészet, ebből szakad ki, ide vágyódik vissza. Az életelemét jelentő, teremtő, termékeny „infantilitásba”. A szóképek, alakzatok lételméletébe kellene itt belemenni. Meg a nyelv bölcseletébe. Amire itt – nyilván – nincsen lehetőség.

Csak Füst Milánra hivatkozom, a szerző egyik mesterére. És Johann Georg Hamannra hivatkozom, Füst Milán egyik mesterére. A közismert poétikus-próféta tételre. A költészetről mint az emberiség anyanyelvéről. De azt hiszem, érdemes vigyázni. Nem a költészet anyanyelv, hanem az anyanyelv költészet. Nem külön van a kettő. De együtt van a kettő. Az anyanyelvben van a költészet. Mint amolyan Goethe-féle őskép. Példa és lehetőség. Amit meg kell valósítani. Amit életre kell hívni. A nyelv szellemében adatott. Ám mindig, újra és újra meg kell küzdeni érte. A nyelvi megnyilatkozásokban újra és újra

meg kell szülni. Tehát a nyelvben megvalósítandó ösképként adatott. Mint a kertművelés a szántásban. A festészet az írásban. Az ének a beszédben. A kereskedelem a cserében. A következtetés a példázatban. No meg a másik közismert poétikus-prófétai tétel. A beszédről mint fordításról. Az angyalok nyelvéről az emberek nyelvére. De a fordítás – gondolom – nagyon sokféle lehet. És nem is mindig sikerül. Erről, a fordításról szól a vizsgált kötet. Persze a műfordításról is. De főként az angyalok nyelvéről az emberek nyelvére való fordításról. Van a kötetben egy megkapó vallomás. Egy Petőfi-versről szóló, mottóként is idézett, pompás esszében. A költészetéről mint ébresztő-zsongító bölcsődalról. És nem is csak a költő apától, inkább a Petőfit olvasó anyától. Amint gyerekkorában, este, meg nem szűnő követelésre naponta újra felolvasta ugyanazt a verset. És e felolvasásban érezte, gyerekként, először a vonzóan veszedelmes hatalmat. (Az anyanyelvben a költészetet? Az emberi beszédben az angyalok nyelvét?) A példázatot a kimondandóról, kimondhatóról, kimondhatatlanról. És talán leginkább az utóbbiról. A kimondandóban, kimondhatóban felsejlő, legalábbis a nagy költészetben valóban felsejlő kimondhatatlanról. Még egyszer mondom. A versben érzett ébresztőt és altatót, tudatosítót és zsongítót. És itt lehet valami korreláció. Ez a bölcsődal olyasmi, amiről Füst Milán is beszél. A mese „indulatmenetéről”. Az „ösmese ringásáról”. Valamiféle leereszkedés az egyed és a nem gyerekkorába. A világlátás prelogikus-poétikus szakaszába. Amiről Weöres Sándor beszél. Amiből költészet (és nyilván költészetértés) lehet. Ha megőrződik. És a világlátás logikus szakaszának hozamával egybeépül.

Nos, természetesen nem a költészet jelentésének feloldásáról van szó. Feloldásáról valami mindent jelenthető és ezért semmit sem jelentő hangulatban. Hanem a költészet ősi és szerzett, tudattalan és tudatos elemeinek összegzéséről. Összegzéséről, amiből a jelentés és a jelentés megértése kinőhet.

Művészet!

„Mintha Mallarmé nem is tenne mást, csak egy végső tökélyre szerkesztett enigmatikus szonett hidegen ragyogó jégtükrenek közepében foglyul ejtené Berzsenyi hattyúját. A hideg vizekben örökre elhallgató néma hattyú Mallarmé versében egy szonett zárt monumentalitásának arányaira növekszik, mintegy kinagyítva a Berzsenyi-versből, a pattanásig feszült keretben hatalmas és sokértelmű jelképpé tömörül.”

Végérvényes megfogalmazás. Hidegen ragyogó jégtükörben ejti foglyul Berzsenyi hattyúját. És pontos megfogalmazás. Gyönyörű költői jelképben egy egész világirodalmi folyamat. Meg költői megfogalmazás. A hattyúk költőiből maga is jelképet teremt. Ilyen esszékből áll össze az egész kötet. Költői eszközök köré idézi korok szellemét meg. Nem a korok szelleméből következtet a költői eszközökre. Hanem a költői eszközökből következtet a korok szellemére. Egyetlen motívumból építi fel egy költészettörténeti folyamat vázlatát. A poétikus és a prózai kor ellentétét. Pontosabban a poétikus kor prózai korrá szürkülését. Berzsenyi néma hattyúja a hideg vizekben a poétikus kor eltűntét siratja. Mallarmé dermedt tóban jegbe fagyott hattyúja a prózai kor beköszöntét busongja. Őrzik is a forma klasszikus-poétikus hagyományát. Berzsenyi hattyúja *A poézis hajdan és mostban*, egy klasszikus óda alkaioszi strófaiban. Mallarmé hattyúja a *Le vierge, le vivace*-ban, egy klasszikus szonett végletesen feszes tizennégy sorában. De Négyessy észreveszi, és Somlyó is tudja, fel is idézi. Berzsenyi az alkaioszi strófának „új lebegést ad”. Egy szinte észrevétlen módosítással. A strófa második sorát aszklépiádészira cseréli. Tehát a klasszikus verseszmény folytatása és elsiratása magyarul és franciául. Egy megváltozott korban. Amely magát a költészetet, a „szent poézist” kérdőjelezi meg. Teszi „néma hattyúvá”. Néhány évtized alatt. Berzsenyi ódája és Mallarmé szonettje között.

Am egyetlen esszében nemcsak a klasszikus poézis „léttanának” változásáról esik szó. Hanem „verstanának” változatlanságáról is. No, meg főképpen a „néma hatyú”, az elhallgató „szent poézis” ars poeticájáról. Nem Bezsenyi és Mallarmé, de Berzsenyi és Keats között. Hogyan is van ez? Ezen ars poeticák születésekor kronológiailag ugyan Kant után vagyunk. Históriailag mégis Kant előtt. Mármint a művészetelmélet történetében Kant előtt. Mikor igaz, jó és szép még együtt van. Mert egységük Az *ítélőerő kritikájában* még meg nem kérdőjelezetett. Ahogy Berzsenyi mondja: „Amde csak egy az igaz, nagy és jó, / Melyek mosolygó jelsége lett a szép.” És ahogy Keats mondja. Mármint a görög vázához írott ódában: „A Szép: igaz s az Igaz: szép” – sose / áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!” Pompás felmutatás és elemzés ez. Ars poeticákról, verstörténeti korok változásáról. Még apró poétikai-filológiai telitalálatok is vannak benne. Például hogy Tóth Árpád gyönyörű fordítása éppen a szállóigévé vált ars poetica után pontatlan. A „that is all / Ye know on earth, and all ye need to know” – nál. Nem pontosan fedi a „– sose / áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!” Jobb lenne, jobban erősítené a poétikus-teoretikus vallomást így: „ez mind, amit – e földön tudnod kell s tudnod lehet.” Érdemes meggondolni. Apró jelentésbeli, költői jelentésbeli dilemmáról van szó. Küzdelem a pontosságért. Amin nemcsak a prózai értelem múlik, de a költői erő is. Egyébként is vallja: a fordítás sohasem befejezett. Mindig újragondolandó és újrafogalmazható. Egy műfordító pályáján és egy fordításirodalom történetében. Meg kell kínlódni nem minden sorért, inkább minden árnyalatért. Érződik ez saját tevékenységében is. Például a hatyúk verstörténetének Mallarmé-sonettje esetében. Ahogy megküzdött a magyar változat szemantikai és poétikai pontosságáért.

A „hatyúk költészettörténete” talán a kötet legszebb, egész történeti vonulat vázlatává nőző részelemzése. Valóban csak a „kötekedés” kedvéért jegyzem meg. Berzsenyi kapcsán többször is említi Hölderlint. Miért nem emeli ide két feledhetetlen hatyúját? Majdnem húsz évvel Keats „ars poeticája” előtről. Ők is a klasszikus-poétikus kort búcsúztatják. Egyéni sorsfordulatukat és a történelem sorsfordulatát. Hideg vagy kevésbé hideg vizekben. Ott vannak a szerelmes hatyúk (*die liebenden Schwäne*) – Menon panaszból. Radnóti Miklós fordításában: „Így éltünk mi is itt. S ha felénk mordulva az észak/ intett és panaszát zúgta, lehullt a levél.” Bizony, megváltozott a világ. És „puszta, kihalt ma a ház”. Meg a drága hatyúk (*Ihr holden Schwäne*) az élet feléről. Szabó Lőrinc fordításában: „oh drága hatyúk, csókmámorosan / merül fejetek / a szentjózan vízbe” (*Ins heilignüchterne Wasser*). Hogy várják a telet. Amikor a szélben zörögnek a szélkakasok. Morduló észak, közelgő tél, zörgő szélkakas. Rossz idő a szerelmes és a drága hatyúkra. Amott az időváltozás küszöbén.

Vízió ez, Hölderlinnel vagy nélküle is, a vers, a költészet váltásáról. Pontosabban: a klasszikus versművészet átváltozásáról. Egyébként is, a kötet nem egyszerűen arról szól, hogy mi teszi a verset. Hanem kevésbé egyszerűen arról, hogy mi teszi a klasszikus verset.

Hadd legyek patetikus. A vers titkairól szól. Nem is annyira vagy nemcsak a vers szerkezetéről. Inkább a vers szervezetéről. Ahogyan szerveződik, szerveztetik. Ahogyan megcsinálják. Hogy tényleg klasszikus vers legyen. Ezt háromszorosan, három oldalról is érti. Kiváló költőként, pompás műfordítóként, mesteri verselemzőként. Ahogy elemeiből épít, elemenként újrakölt, elemeiben értelmez versremekeket. Most – persze – nem a költőről van szó. A műfordítóról is csak érintőlegesen. Hanem a versértőről. Ahogy nem magyarázza, de elemzi-értelmezi a verset. Hogy is mondja a kötet elején? Hiszen élete nagy részét versolvasással töltötte. Nos, ez érződik az esszében. Hogy azonosulásról, létkérdésről van szó. Megpróbálja átadni. Érdemes néhány példát – röviden – felidézni.

Mindössze hármat. Goethe: *Vándor éji dala*. Füst Milán: *Reménytelenül*. Karinthy Frigyes: *Struggle for life*. A Goethe-remekben eddig észre nem vett – legalábbis általam észre

nem vett – hangtani összecsengéseket mutat fel. Amik abroncsként fogják össze a végső finomságokig kivésett nyolc sor organizmusát. A Füst-versben, e „fordított, csonka szonettben” az „elmúlás” melankóliáját hordozó, szövegszervező elemek értelmeztetnek. Karinthy keserű vallomásában pedig a vers szerkezetének poétiko-architektonikáját elemzi. Az indító sorok kamaszos-hetyke felütésétől, Darwin-allúziójától: „Pajtás, úgy fest, alulmaradtál/ a Tétel és Törvény szerint”, a záró sorok feladó-filozofikus leütéséig, stilisztikai-szemantikai halálcsavaráig: „Inkább egyenek meg a férgek/ mint hogy a férget megegyem”. Hangtani, szövegtani, szerkezeti elemzések. Pontosabban verselemzések, amelyekben hangtani, szövegtani, szerkezeti elemek előtérbe kerülnek.

Karinthynál azonban érdemes egy pillanatra megállni. Vers a harmincas évtizedből. Kötetben csak 1940-ben. *Egy vers – körül és belül*. Mondja az esszé címe. A versen belül az értelmezett, mesteri szerkezet van. De mi van a vers körül? Vagyis mit érez a vers körül? Egy pusztulás felé rohanó kor poétikai-pszichológiai felvillantását. A készülő veszedelemmel való elszámolást. Ezért idézi köréje az egykori nagy sztoikus és nem sztoikus bölcseseket. Platónt, Epiktétoszt, Senecát. A számára oly fontos, lelki támaszt jelenthető mestereket. Az önmagukba visszavonulás, a saját erkölcsi normákra építés sugalmazóit. Epiktétoszt idézi. Aki Platónra, a Szókratész védőbeszédére hivatkozik a *Kézikönyvecske* végén. „Anütosz és Melétosz megölhetnek, de ártani nem tudnak nekem.” De megjegyzi: Epiktétosz szabadon, nem szó szerint idézi Platónt. Mert a védőbeszédben ez áll: „Tudjátok ugyanis meg: ha engem, aki ilyen vagyok, mint amilyennek mondom magamat, kivégeztettek, nem annyira nekem árttok vele, mint magatoknak, mert nekem ugyan nem árt hat sem Melétosz, sem Anütosz. Nem is tehetné meg, mert gondolom, nem isteni jog szerint való dolog, hogy a derekabb embernek a silányabb árthasson.” Miért akkor a közvetett idézet? Feltételezhetően az Epiktétosz-szöveg közvetlen hatása alatt. Még tömörebben hordozza: a gonosz fizikailag árthat, de morálisan nem. Önerősítő lélektani gyakorlat lehetett ez a fenyegető veszedelemben. Megtámogatta Seneca tizennegyedik levelének felidézett szövege is. „Győzhet a jobbik, de nem lehet, hogy ne az legyen a rosszabb, aki győzött.” A győzelem demoralizáló erejének, a vereség remoralizáló lehetőségének reménye. Mint a veszélyeztetettség ultima ratiója.

Mindhárom elemzésben a költő, fordító, értelmező abszolút mesterségbeli tudása. Esett róla szó. A fordító tudja, a fordítás sohasem végérvényes. Ezért fordítja Áprily Lajos után újra Janust. Igazítja ki Tóth Árpád után a Keats-szöveget. Ezért kísérli meg, hogy Mallarmét fordítson. És ezért adja hat változatban Tvardovszkijt.

Megértés?!

„A költészet maga tehát, mint emberi tevékenység, mint ember voltunk elidegeníthetetlen része magyarázatra, mindig új meg új értelmezésre szorul. Éppen azért, hogy az egyes versekben minél jobban el tudjunk mélyedni, úgy közeledjünk hozzájuk, hogy azt értsük belőlük, amiért létrejöttek. Ehhez viszont csak egyes versek magyarázatán keresztül lehet eljutni. A versesztétika mozgása tehát két irányú. Az egyes versek elemzésén keresztül vezet az út a költészet megértéséhez; s csak a költészet igazi mivoltának tudatos megértése értetheti meg az egyes verseket, amelyekkel olvasmányaink során találkozunk.”

Tehát ismét hangsúlyoztatik. Újra és újra kísérlet. Nemcsak a versfordításban, hanem a versértelmezésben is. A versértelmezés és a rá irányuló kísérlet felvet néhány kérdést. Pontosabban kérdésben rejlő állítást, vagy állításban rejlő kérdést. A vers és értése, megéléte, fennmaradása valahogy összefügg emberségünk értésével, megéléssel, fennmaradásával. Mert a vers valószínűleg éppen ezért jött létre. A vers művészségét önmagában, a „verstestben” hozza létre, jelentését nyelvében teremti meg. És a vers teremti a megérté-

sére szolgáló készséget. A vers értelmezése kört ír le. Az egyes verstől halad a költészet, a költészettől az egyes vers felé. Nem szeretnék tudálékos lenni. A kötet sem az. Mégis megjegyzem. E költői tapasztalatból fakadó versértés, ars poetica pontosan a hermeneutikai kör nagy múltú elméletét fogalmazza újra.

A kérdés most is ugyanaz. Miért és hogyan hozták a verset létre. Mi teszi, mi szüli a verset a versben. Az eddigiekből következik a válasz. A szöveg végtelen sűrített volta. Az alkotó elemek komprimált korlátozottsága. Kevés verselem nagy jelentés-holdudvarral. Más fogalmazásban: e sűrített alkotóelemekből fakadó nagy jelentés-holdudvart keresi az egész kötet. Megint nem tudom Hamant feledni. Olyasmiről van szó, hogy miként történik a fordítás. Az angyalok nyelvéről az emberek nyelvére. Füst Milánnal szólva: miként mozgatja a sűrített szöveget a látomás, azaz a verset teremtő vízió. És az indulat, azaz a verset szervező erő és lendület. Csakhogy adódik egy nagyon fontos különbség. Füstnél ugyanis előre adott a vers hordozta jelentés körvonala. Az öltözik látomásba és indulatba. Somlyónál pedig nem előre adott a vers hordozta jelentés körvonala. A verset teremtő költői eszközökben születik meg utólag. Vagyis mindkét esetben a benne lévő vers teszi a verset verssé. De a mester tanításában a jelentés hordozza a versben lévő verset. Ám a tanítványnál a versben lévő vers hordozza a jelentést.

A verset teremtő költői eszközökre való figyelés nem jelenti a vers elszakadását az élettől. Sőt, deklaráltatik: magából az életből táplálkozik a klasszikus vers. És annak, az életnek a jobbítására szolgál.

Ennek tudatában adja meg, többszörösen is, könyve értelmezését. A modern költészet jellegéből következik sok minden. Abból, hogy az ars poeticák költészete. Tudatosítja, amit tesz. Az izgatja – a modern költészetet –, mint a szerzőt is, hogyan jön a vers létre:

„Ezért is válhatott a háború közötti európai költészet egyik fő alakjává az a Valéry, aki – egy másik köponti alak, T. S. Eliot véleménye szerint – »minden költőnél mélyebben tanulmányozta saját szellemének versírás közbeni működését«, s magát a versírást mintegy feloldotta szellemének a versírás közbeni működésében.”

E költészet a művészet autonómiájáért harcol. Ez adja az életben, a kultúrában elfoglalt helyét. Tehát visszacsatol az élethez:

„A művészet autonómiájáért vívott harc – de úgy, hogy ez az autonómia visszaadja vagy megadja a művészetnek azt a legteljesebb lehetőséget, amivel a társadalmi életnek része, szükséges és elmaradhatatlan része lehet.”

Ettől ad tanúságot az életről. Avatkozik be a társadalom küzdelmeibe.

„A költészet, a modern költészet által fel is ismert lényege nem az, hogy nem tesz tanúságot az »életről«, hanem éppen az a »megdönthetetlen tanúság«, amelyet tesz róla. Ezzel válik pótolhatatlanná az »élet«, a társadalom, és tovább a társadalom küzdelmei számára is.”

PÉLDÁUL HÁROM JÓZSEF ATTILA-VÁLOGATOTT

József Attila idén százéves lett volna. Ebből az alkalomból számos kiadvány jelent meg, közülük a *Jelenkor* felkérésére verseinek három válogatását veszem közelebből szemügyre. Régebben nagyobb távolság volt a száz év, de az átlagéletkor növekedésével párhuzamosan a centenárium majdhogynem belátható időbeli távolság immár. József Attila még nem halott abban az értelemben, hogy vannak, élnek ma olyanok, akik emlékezhetnek rá. Gondoljunk csak Faludy Györgyre. De egyébként is a filmek, a dokumentumok nagy száma, fotók, beszámolók, a kiterjedt irodalmi kultusz nagyon is jelenlévővé teszi József Attila alakját. Ellenpéldaként Csokonai századik születésnapjának 1873-as ünneplése¹ hozható fel, aki annyi ideig élt, mint József Attila, de centenáriuma ünneplésekor már sokkal halottabb volt abban az értelemben, hogy a kortárs emlékezők már rég meghaltak. És akkor nem beszélünk a film, a képi sokszorosítás, az oktatás és az államilag vezérelt kultusz szerepének eltérő jellegzetességeiről.

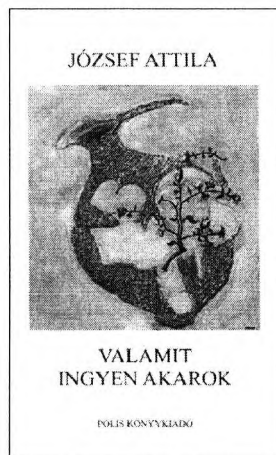
(Néhány személyes észrevétel)

Mindezzel csupán arra kívántam utalni, hogy József Attila születésének centenáriuma a magyar irodalom olyan időszakára esett, amely az emlékezés és a költői jelenlét folyamatosan megújító adottságai miatt kivételesen szerencsés korszakát jelenti. Ugyanakkor mégis rendkívül fontosnak gondolom azt, amire egy másik írásomban utaltam, hogy a halálát követő tízéves intervallum után jó negyven évet József Attila is, miként az idén rá emlékezők döntő többsége, a szocializmusban élt le.² Életművének értelmezésén óhatatlanul erős nyomot hagyott az ideológiai elvárás, verseinek folklorizálódott olvasatát pedig átjárta a korszak szelleme. Az Aczél-Kádár-korszak közérzlete beleolvasta magát a József Attilát szavalók, harsogók, mormolók, recitálók, zsolozsmázók mindennapi rítusain keresztül a versek szövegébe. És úgy hiszem, ott van ma is ennek a kornak a furcsa, kispolgárijas, az '56-ot követő kollektív bűn érzetével összekapcsolódott rossz lelkiismerete, akárcsak vágyakozása az őszinte, bátor és felszabadultan boldog élet után.

¹ Várhelyi Ilona: „Csokonai és a debreceni muzeológia”, *Déri Múzeum Évkönyve 2004*, Debrecen, 2005, 329–341.

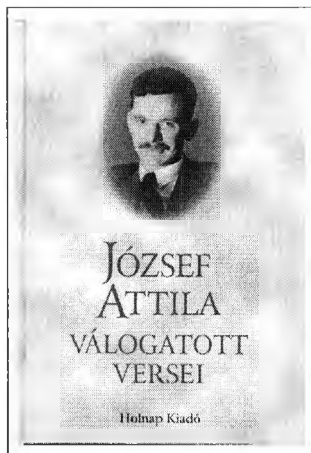
² „A mély seb”, *Népszabadság*, 2005. április 9. Hétvége-melléklet, nyitó oldal. (www.nol.hu/cikk/358094) Jellemző reakció volt az esszére a következő olvasói levél: Dr. Tuba Imre: „A félrevezetés”, *Népszabadság*, 2005. április 23. 14. oldal.

*József Attila: Valamit ingyen akarok
Versek Láng Zsolt válogatásában és előszavával
Kancsura István rajzaival
Polis Könyvkiadó
Kolozsvár, 2005
70 oldal, á. n.*

A költő kultuszának megalapozására 1947 után József Jolán könyve nyújtott be erős ajánlatot, melyet az akkori pártvezetés, még jól emlékezve József Attila szabálytalan, a pártfegyelemhez alkalmazkodni képtelen ténykedésére, nem kanonizált. A Rákosi-korszak moszkovita pártelitje szemében pedig alighanem éppoly érdektelen és megbízhatatlan volt ez a költészet, mint minden más, ami Magyarországon az 1930-as éveket követően történt. Magam úgy vélem – és meglehet, súlyosan tévedek –, hogy a József Attilához fűződő viszony átalakulása a moszkovitáknak az elitből való kiszorulása után, az Aczél–Kádár-korszakban akkor következett be, amikor '56 tapasztalatával, a Rajk- és a Nagy Imre-per keltette traumával való szembenézés keresett feloldást. Ekkor baloldali érzelmű, széles értelmiségi csoportok kollektív traumatikus tapasztalata erősítette fel a vágyakozó, de erősen tragizált József Attila-olvasatokat. Ez a tragizálás populáris változatában egyrészt a személyes szerencsétlenséggel való azonosulás, együttérzés, részvét alakját öltötte, de a baloldali illúziók, az áruulás, az eszmék kiüresedése fölötti korszakos élmény kifinomult olvasatát tette hivatalos tapasztalattá másfelől. Ekként hagyta rajta a nyomát egy szomorú, deformált, kisszerű kor egy tőle idegen, hősie, dacos, nagy költészetén. Mondhatni, ekképp rángatta le magához Aczél–Kádár József Attilát, mint a többi áldozatát: Rajk Lászlót, Nagy Imrét, és a többi erős, fénylő hitű mártírt.

Félreértés ne essék, nem azt vonom kétségbe, hogy József Attila baloldali költészetét művelt,³ csupán azt az esendő véleményemet kockáztatom meg, hogy József Attila költészetének értelmezését a szocializmus és '56 emléke másként traumatizálta, és az Aczél–Kádár-korszak hazug baloldaliság-felfogásával értelmezte át. Ezzel együtt azt gyanítom, hogy József Attila költészetének értelmezését ma, az Aczél–Kádár-korszakban felnöttek tudatában nem is a baloldaliság eszméi hatják át, hanem az erre a korszakra mint önmaguk fiatalkorára (és az „értelmiség”-nek nevezett réteg – nem osztály – tagjainál pedig saját egykori eszméikre) visszamerengő nosztalgia. A hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek retrója dívik manapság, azoké az éveké, amelyekben a legfényesebben világított József Attila költészetének csillaga. Érzésem szerint a '80-as évek közepén érte el zenitjét. A rendszerváltás gondolatával, az ellenzéki hálózatok működésével, Petri György költészetének karakteresen más költészeti ideológiájával párhuzamosan József Attila szövegeinek időszerűsége – a baloldali értelmiség csoportjaiban is – rohamosan csökkent. És '89-et követően pedig gyorsan zuhant. Márpedig irodalmi műveltség és történelmi emlékezet a társadalmi gyakorlaton keresztül hatást gyakorol a mindennapjainkra.⁴

- ³ „Magyarországon sokan azt hiszik, hogy a baloldal a nemzetközi kapitalizmus barátja – elvből. Valóban, a nemzetközi kapitalizmus »antinacionalista« híveit valamiért »baloldalinak« kezdték nevezni itt. Nem csoda, hiszen a minap lezajlott József Attila-centenáriumot avval töltöttük, hogy bebizonyítsuk: József Attila nem volt forradalmi szocialista.” Tamás Gáspár Miklós: „Elégia május elsejéről”, *A hét*, 2005. május 5., 4. oldal
- ⁴ Kádár Judit szemlélő áttekintése az irodalomoktatás (alap- és főként) középfokú rendjéről figyelmeztet arra a drámai helyzetre, ami a 20. század történelmének az 1989 utáni évekre jel-

József Attila: Válogatott versei
Válogatta: Tarján Tamás
Holnap Kiadó
Budapest, 2005
177 oldal, 1500 Ft

(A nosztalgia)

A válogatások más képet mutatnak, mint ahogy, mondjuk, egy válogatás a hetvenes-nyolcvanas években nézett volna ki. József Attila ugyanis ma még sokkal inkább nemzedéki élmény, mint egy irodalomtörténeti kánon szereplője. Az iskolarendszerbe '89 után belépő, felnövekvő generációk számára már egészen mást jelent ez a költészet, és amennyire ezt esetleges tapasztalataim alapján érzékelni tudom, egyáltalán nem tárgya annak a balos nosztalgiának, amely az idősebb generációk olvasatait áthatja. József Attila baloldaliságát ugyanis a '89 utáni megváltozott ideológiai térben újra el kellene helyezni. Annál is inkább, hiszen a tradicionálisan a politikai balhoz és a jobbhoz tartozó ideológiák⁵ és az őket képviselő politikai pártok, illetve a hozzájuk kapcsolódó véleményformáló „értelmiségi” csoportok nyújtotta kínálat például József Attila verseinek olvasása tekintetében nem igazít el. Márpedig aligha van jelentősebb költészeti probléma, mint a kultúra tágabb környezete, amelyben élünk.

A centenáriumi kísérő események, a meg- és visszaemlékezések a kultusz nosztalgiáját hordozták magukon. Ez a kultusz egy korszak nosztalgiájával is párosult, az emlékezők saját fiatalságuk és jobb sorsra érdemes, de megcáfolódott reményeik, hiedelmeik nosztalgiájaként gondoltak vissza saját József Attilájukra, aki immár nincs többé. Mert József Attila kora, amely, akárhogy is nézzük, az Aczél-Kádár nevével fémjelezhető magyar szocializmus modellje volt, immár végleg elmúlt. A szocializmushoz kapcsolódó illúziók, amelyeket József Attila népi (és a kultúrpolitika által ösztönzött hivatalos) olvasásmódja is osztott, nem csak egyszerűen elmúlt, de kompromittálódott is. Valóban lehet-e akarni a szabadságot úgy, hogy megmaradjon az egyenlőség? Lehet-e úgy sóvárogni az egyenlőséget, amely a demokráciában másként valósul meg, mint a szocializmusban, hogy ne lássuk az éhező gyermekek tíz- vagy százezreit? Mit jelent akkor József Attila üzenete ma? Elegendő verseiben a póre szubjektum szövegszerű, retorikai alakítottóságát tanulmányozni? Vagy elegendő kinyilvánítani József Attila baloldaliságába vetett hitünket?

József Attila baloldalisága éppúgy nosztalgia és ideológia része, mint az erről a közbeszédben jelen lévő formulák, amelyeket nem fogalmaztak azóta újra. Hisz József Attila művének ideológiai vizsgálata éppúgy érdektelenné vált, mint a jövőt alakító, azért fele-

lemző tisztázatlan és politikai gyanakvásokkal átszőtt feldolgozásából következik az iskolákban. A tankönyvekben az Aczél-Kádár-korszak antikapitalista szemlélete tovább él bűvópatakszerűen, miközben a 20. század történelmének megítélését zavaros vagy semmitmondó kijelentésekkel kerülik meg: „Így hát, hosszú évtizedek óta egymást követik a tudatlan(ságban tartott) generációk, akiket most már, a rendszerváltozás óta, kényes kérdésekben a választási urnákhoz szólítanak – s ők az elmúlt korszakok alapos és árnyalt ismerete nélkül döntenek mindnyájunk jövőjéről.” Kádár Judit: „Ki az a Hemingway?”, *ÉS*, 2005. október 27. (www.es.hu)

- ⁵ Tamás Gáspár Miklós: „Szegény náci gyermekeink”, *ÉS* 2004. október 1., 6. és 12. oldal. (www.es.hu); Tamás Gáspár Miklós: „A németországi választásokra”, *A Hét*, 2005. szeptember 29. (www.ahet.ro/belso.php3?name=1834&action=ci)

József Attila: Válogatott versei
A kötetet összeállította és az utószót írta Marno János
Palatinus
Budapest, 2005
222 oldal, 1900 Ft

lösséget érző értelmiségi közbeszéd. Mert idejétmúlt, kényelmetlen, nem korszerű. Akik ragaszkodnak még az ideológiai minősítéshez, saját nosztalgiáik szerint olvasnak. A szegény Jocóval együttérezni és a ma éhező gyermekek sorsa fölött napirendre térni érzéketlen olvasat.

Hogy csak egy példát említsek, a József Attila-i költészetnek a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek fiataljait leginkább megszólító témájának, a szerelemnek is egészen más a helye. A televíziós sorozatokon felnövő kis- és nagykamaszok, az amerikai filmek mintájára kialakuló életmódminták, a szinglikultúra és -piac hazai elterjedése, a kockázatmentes együttélés, a nemi szerepek plurális felfogása, a társas kapcsolatok tétnélküliségével átrendeződő szociális struktúrák nem teszik már átélhetővé József Attila súlyos, patetikus, a személyiséget az intenzív szerelmi élményen megmérő és azon keresztül identifikáló önelbeszélését. Az európai és észak-amerikai kultúrákban kialakuló individuumoknak vajon képes-e válaszokat adni ez a költészet? Egyáltalán kérdések-e még számukra József Attila kérdései? Kiknek szólt a centenárium: a felnövekvő új generációknak vagy a magyar kulturális önreprezentációnak, mivel a József Attila-év anyagi forrásai lehetővé tették könyvek megjelenítését?

(A borítók)

A kolozsvári Polis kiadásában megjelent kötet a képzőművészeti album és az exkluzív válogatás célkitűzését egyesítette. Ennek jegyében a külső védőborítóra (tervezte Unipan Helga) egy színes reprodukció került, a kötetet illusztráló grafikák készítőjének, Kancsura Istvánnak a festménye. A kiadvány szerkesztői által kiadott kötet egy újabb József Attila-kötet fikcióját hozta létre. A szerzői név József Attila, a kötet címe: *Valamit ingyen akarok*. Olyan cím ez, amellyel eddig nem jelent meg sem József Attila-vers, sem -kötet. A címként kiugratott három szó a válogatás egészének üzenetét is hordozza. A védőborító alatt, a fehér színű kemény kötésen József Attila kézírása, mint azon a mélykék borítójú, '60-as években indult sorozaton. Ez a szignatúra József Attila kései éveiből származik, kalligráfiája feltűnően hasonlít Ady Endre névalírására, a kezdő kisbetűk írott formáját használja névkezdő pozícióban is. Az írás vonala a középső sávban marad.

A Holnap Kiadó és a Palatinus kötete hasonló, kemény kötésű, védőborító nélküli, csupán egy fotót használt fel Faragó Ágnes, a tervező. Mindkét kiadvány esetében látszik a törekvés a kevésbé közismert kép kiválasztására, s ebben is a távolságtartás az Aczél-Kádár-korszak hivatalos kultuszától, ahol néhány József Attila-fotó volt mintegy kanonizálva. Ezeket a képeket a középfokú oktatásban részt vett magyar felnőtt lakosság kapásból beazonosítja. A Holnap Kiadó által választott fotó is inkább a fototékából ismert, a népszerűsítő monográfiák sem hozták. Ez az a József Attila-fotó, amelyhez talán Aczél György a leginkább kívánt hasonlítani – legalábbis a – frizura, öltözködés, bajusz-viselet dolgában. „A fiatal Aczél György” aláírással is meg lehetne jelentetni.

A Palatinus-kötet borítóját és tipográfiáját Neyer Éva készítette. A címlapra a párizsi diák József Attila későkamasz fotója került, még bajusz nélkül, rövidre nyírt hajjal. A jobb szemöldök mellett a mély, homlok felé futó ránc már ott van, a tekintet még nyílt és bizakodó, és a száj körül sem játszik a keserűség mögött rejtőző, megbocsátó félmosoly. A kép felső szegélyén ott vannak a műtermi kódok, számok, jelzések, alul valami szegély, és a fotó is körbe van rajzolva valami elcsúszó kerettel. A kép alól kicsúszó másik kép jelzése akkor válik érthetővé, ha a fotó jobb alsó szegélyéhez illesztett alcímszerű szöveget is elolvassuk: *Egy (két) hang*. Aztán még lejjebb már kezdjük sejteni, hogy valaki rejtőzik itt még József Attilán kívül, az összeállító, Marno János, aki ebben az esetben nem pusztán a szerkesztő szolid, alázatos jelenléte szerint van ott, hanem közbe is lép, óhatatlanul ő olvassa elő ezeket a verseket, amelyeket kiválaszt. Két hangot hallunk tehát majd, ha felütjük a kötetet.

(A kötetek szerkesztése)

Mindhárom kiadvány valamilyen kommentárszöveget használ, egyik sem hagyja magára teljesen az olvasót a József Attila-versekkel. A Polis kötete esetében Láng Zsolt, Marosvásárhelyen élő prózaíró; a Holnap Kiadó válogatása esetében Tarján Tamás irodalomtudós, kritikus (és mint kísérő szövegéből megtudjuk, a kiadó korán meghalt alapító szerkesztője, Sík Csaba távolodó alakja is); a Palatinus kiadványa esetében, mint már megtudtuk a borítóról, Marno János költő, akinek költészetéből, esszéiből a tájékozott olvasó tudhatja, hogy számára József Attila meghatározó, ihlető élmény volt alkotói pályáján. Mindhárom szerkesztő a már inkább korosodó középgeneráció tagja, érzékeny és művelt emberek. Az élő irodalom és a kultúra alakítói, mozgásainak érzékelői.

(1.) A Polis kiadványa kivétel abban a tekintetben, hogy belső illusztrációkat is tartalmaz. A kötet grafikai anyaga néhol illusztratív próbál lenni, de összességében a szövegektől független, zárt motívumrendszert használ. A grafikák egyszerű, kicsit zsúfolt vonalas rajzok. A Polis Kiadó évfordulós kiadványa karcsúságával kiválik a többi közül. Nagyon szűk válogatást ad, valamiféle szerkesztői elv-reprezentációra utal a mindösszesen 19 vers. A kötet elejére helyezett, bevezető funkciójú szöveg Láng Zsolt írása, a *Szépség koldusa* címmel. A töredezett szerkezetű szépírói szövegben József Attilára, az íróemberre helyeződik a hangsúly, és arra a mindenkori olvasóra, aki az íróban látja meg az irodalmat. Láng Zsolt írását a költészet létezési módja, legitimációjának ma is érvényes gondolata foglalkoztatja, így keres metaforákat az ajándékozás mint költészet feltételezéséhez. Kicsi tanácsstalanság hatja át ezt a szép miniesztét, amelyet a személyes érintettség és a kötetet szervező erők közötti egyensúly, egyáltalán a 19 verset szervező logika fellelése mozgat. Kiemelt helyzetbe kerül az *Óda*, amely a kétségbeesett rajongás hangját a hagyomány roncsolásával kapcsolta össze. Egy korszak mély, önmegkérdőjelező szerelemfelfogását ünnepli újra ennek a versnek a Láng Zsolt kánonjában történt kiemelése. A 19 vers döntő részét a szerelem nosztalgiája szervezi, a gyerekes *Csókkérés tavasszal* című imitációs verstől indulva a *Tudod, hogy nincs bocsánat a szerelemről* mint az élet folytathatóságáról lemondó záróstrófáig.

(2.) A Holnap Kiadó válogatását régi reflex hatja át, egy feltételezett, úgymond széles olvasóközönség igényei szerinti reprezentatív válogatás szempontja. Amikor az Aczél-Kádár-korszakban intézményesen is rögzült a Művelt Nép allegóriája, akkor a költészeti szövegek terjesztését szolgálták a válogatott kötetek. Talán abból kiindulva, hogy ez olcsóbb és praktikusabb, mint az összkiadás. Egyúttal persze előzéken segítséget is nyújt, hogy a jobb darabokat tartalmazza, a legfontosabb verseket, amelyekről kialakult valamilyen közítélet. A kötelezően jelen lévő darabok kirajzolnak egy szerző-képet, amely nagyot persze sosem tud tévedni, hisz az egyes versek közötti minőségi különbség aligha tagadható. Azonban hogy az egész szöveganyag milyen összképet rajzol ki, abban már az egyes darabok, a hiányzó gyengék is éreztetik a hatásukat. Nem beszélve a hiányzó erős versekről, ami a kánon fölött őrködők vagy a kánon miatt aggódók figyelmét azonnal fel szokta kelteni. Ekképpen sokkal fontosabb úgy feltenni a kérdést egy válogatás esetében, hogy mi maradt ki egy válogatásból, mintsem hogy mi került bele.

Erre vonatkozóan persze nem árul el semmit Tarján Tamás mintaszerű, tanárosan áttekinthető és tudósi tárgyyszerűségű jegyzete. Lexikonszerű életrajzot, rövid pályaképet ad. Az alig háromoldalas kísérő szövegből derül ki, hogy a szerkesztő pontosította a Holnap Kiadó (véltetően Sík Csaba által) 1995-ben válogatott kiadványának szövegeit Stoll Béla szövegkritikai eredményeinek felhasználásával. Az újaszerkesztő Tarján Tamás elvi döntése jegyében kihagyásra ítéli az összkiadásokban a *Töredékek* és a *Röglönzések* alcímek alá gyűjtött, nem lezárt mű-státuszú szövegeket, és ezáltal a '95-ös kiadáshoz képest jó harmadával megváltoztatja a centenáriumi kiadás 105 szöveget tartalmazó versanyagát. Nem tagolja évek szerinti bontásban a verseket, ezáltal nem akasztják meg tipográfiai tö-

rések a folyamatos olvashatóságot. Csupán a vers után jelzi a tudható vagy feltételezett keletkezési időt. A két kiadás közös törzssanyagát jelenti a fennmaradó 70 vers. Nehéz feladatnak kellett eleget tennie a szerkesztőnek, mivel arra vállalkozott, hogy az előző válogatás készítőjének „sejthető válogatási elveit lehetőség szerint tiszteletben tartsuk s újfent érvényesítsük”. (176. oldal) A harminc vers cseréjével persze változik az összkép, a 2005-ös gyűjtemény anyagáról döntést hozó szerkesztő sejtése, az előző szerkesztőnek tulajdonított elvek jegyében igyekezett dolgozni. Erre vonatkozó megjegyzését érdemes hosszabban idézni: „Ettől természetesen módosultak a hangsúlyok; az idő teltével, a József Attila-kép változásával módosulniuk is kellett. Ám például nem kívántunk vitába szállni az előzménykönyvvel a költő avantgárd korszaka nyomán, vagyis nem emeltük különösebben az ide sorolható művek számát. Lehetőleg a tematikus arányokat, az életművön belüli arányosságot stb. is őriztük.” (176. oldal) És amint a szerkesztő megjegyzéséből szintén meg tudható, hiányzott például az 1995-ös kiadásból *A város peremén* és az *Isten* című vers.

Kimaradtak tehát az avantgárd korszak versei, a munkásmozgalomhoz kapcsolódó akcionalista művek. Poétikailag a hiányok a töredékek, kezdemények, az avantgárd korszak szövegei, vagyis mindaz, ami nem zárt forma és ami nem rendelkezik az autonóm mű-státusszal. Ezek a döntések elfogadhatóak abból a szempontból, hogy a széles olvasóközönség poétikai felkészültségével ezeket kevésbé képes elviselni. Azonban az is tudható, hogy egy ilyen „válogatott versek” kötet igazi vásárlóköre az érdeklődő iskolások közül kerülhet ki. Számukra ez a válogatás egy elszántabb, tragikusabb hangoltságú Kosztolányit mutat fel. Mert mindeközben óhatatlanul az történt, hogy József Attila sokkal közelebb került a Nyugat-korszak költészeteszményéhez, és láthatatlanná váltak azok a szájak, amelyek az irodalom osztályharcos megosztottságát eredményezték 1947 után, az avantgárd forrásokból is táplálkozó irányzatnak és a népi irodalom hagyományának a vitájával (lásd ennek előképeként, példajaként Illyés és József Attila kétlelkű barátságát). De szemben a Palatinus válogatásával, ennek a kiadásnak a tanáros pontosságát dicséri még a betűrendes névmutató, ami fájdalmas hiánya a másik válogatás-kötetnek.

(3.) A Palatinus válogatását alapvetően az évek szerinti rendezés tagolja, mivel az évszámok mint fejezetcímek funkcionálnak. Sokkal nagyvonalúbban válogat, több anyagot használ, ha jól számoltam, 171 vers került be ebbe a kötetbe. Nem kevés ez, ha figyelembe vesszük, hogy a *Töredékeket* és a *Rögtönzéseket* most figyelmen kívül hagyva a József Attila-versek számát 560 körülre teszi a kritikai kiadás. 76 vers közös mind a Holnap, mind a Palatinus válogatásában; és itt is az eltérések a figyelemre méltók. A Holnap Kiadó kötete a klasszikus kánonverseket mind tartalmazza. Ebből a szempontból a Palatinus válogatását végző Marno János kezdeményezett finom kánonrevíziót, amellyel kiejtett két nagyon ismert verset: ugyanis hiányzik a kötetből a Kálmán C. György által is szóvá tett⁶ *Óda*. De nincs ott *A Dunánál* című közkedvelt pódiumdarab sem. Érteni vélem Marno döntését, a maníros színészi szavalatok és a verseket körülvevő rajongás miatt mindkét vers túlnőtt József Attila költészetén; kanonizálásuk által idegen jelentések tolokodtak be József Attila költészetébe, amelyek ellen védekezni csak egy hosszabb csenddel lehet.

Az új József Attila-kép jegyében, amelyre Tarján Tamás is utalt – ki nem mondva ennek mibenlétét –, Marno János válogatásából is hiányoznak az avantgárd versbeszéd kísérletei, akárcsak az agitatív líra darabjai. Hogy ez a döntés ideológiai vagy poétikai, az Marno nézőpontjából aligha szétválasztható szempontokat jelent. A hangsúly az utolsó évekre esik, 1932-vel kezdődik a versek számának szaporodása. Azonban ebben a kon-

⁶ Kálmán C. György: „József Attila, a nehéz”, *ÉS*, 2005. 49. évfolyam, 14. szám (április 8.) (www.es.hu)

cepcióban teljes joggal foglalnak helyet töredékek, verskezdemények is. A kötet anyagának több mint a fele az utolsó hat évre esik. Az évek átlagát tekintve a legtöbb verset az utolsó év terméséből válogatta be Marno. A vég felől látott költészet jegyében a hangsúly a tragédiára, az ember tragédiájára esik, ami a költészet tragédiájának a szerepét is betölti. A Marno János által írt, kiváló és igen lendületes esszé József Attila költészetében a vég felől mutatja fel ezt a költészetet. És arra képes, amire az irodalomtudomány nem szívesen vállalkozik, hogy az élő és alakuló költészet visszamenőleges „felülolvasása”, vagyis a Pilinszky, Petri, Orbán Ottó írásai felőli olvasás újra elhelyezze József Attila verseinek szavait.

Marno János utószó-helyzetbe került írásának a címe, *A bal flótás* a felkeltett lehetséges jelentések tekintetében rendkívül terhelt szókapcsolat. A 'szerencsétlen flótás' (és nem dudás) szófordulatot és a balszerencse, a balszerencsés ember megnevezésének összecsisztatását szándékozhatta vele jelezni. A *baloldaliság* belerejtésétől, az evangéliumi bal lator felidéződéséig sokféleképpen mutat a *bal* mint mítikus topológia felé. A jobb és a bal az evangéliumi oppozíciók szerint a jó és a rossz nyelvi alakzatait jelentik. Marno János esszéjének nyitó mondata, amelyre a későbbiekben még többször visszaüt szó szerint vagy újrafogalmazott módon, különös képzeteket von be a József Attila-kép általa végrehajtott személyes megalkotásába: „József Attila – a költészet maga.” (195. oldal) Ezzel a tételmondatlal óhatatlanul egyfajta krisztológiai kontextusba kerül mindaz, amit József Attiláról mondani fog. Jellemző megnyilatkozása ez a generációs kötődésű József Attilakultusz. A költészetnek a József Attila által használt metaforáit alkalmazó érvelések valójában reflektálatlanul mennek vissza a József Attila által használt freudizmus és a marxizáló filozofálás összekapcsolásaként értett költészet és költői szerep feltárására. József Attila ugyanis a költő és a költészet összekapcsolását az analízis jegyében gondolta el, a költészet által analizált költő lesz az az analitikus, aki a költészet eszközével ezek után – mint már képzett analitikus – a társadalom analizálásához láthat, mintegy a marxi metodológia jegyében. A költészet mint az emberi világ és a lét mérnöke ilyen értelemben válik érthetővé, akárcsak a lírának logikaként való metaforizálása, illetve a világ gyémánttengelye – és más József Attila által bevezetett nyelvi lelemények.

A továbbélt sematizmus, az Aczél-Kádár-korszak hazug, lelkiismeret-furdalással teli légkörében a baloldali gondolkodás – például a Marxot olvasó József Attila – bátorsága helyébe a posztstálinizmus került. A társadalom balos analizisére éppúgy nem volt szükség, mint az irodalom költészeti analizisére, József Attila politikai gondolatait pedig egyszerűen törölték. Ehelyett a versek unalomig ismételt recitálását kísérte a kis számú, kiválasztott értelmezők igyekezete, hogy pusztá szóvirág és üres költői kép legyen mindenből, amit ez a kényelmetlen, proletárköltővé átigazított kispolgári entellektüel hol így, hol úgy mondott és gondolt. Pedig József Attila a költészetnek gyakorlati szerepet szánt, agitatív és avantgárd poétikákat követő versei szerves részét képezték költészetfelfogásának, a költészetet eszközként gondolta el. Ezért is határozottan ellent kell mondanom Marno János ama véleményének, amelyben az Aczél-Kádár-korszak ideológiai óvatosságból kialakított József Attila-kép óhatatlanul tovább él, hogy az avantgárdal való találkozás „futó kaland, támaszul vagy vezérelvül egyik sem szolgál a gyakorlatban” (196. oldal).

A későbbiekben ez a tételmondat olyan módon kerül összefüggések közé József Attilánál, hogy az élet költészetté történő átlényegülése nála szinte maradék, salak és az anyagszerűség zavaró hordaléka nélkül ment végbe: „Amikor József Attilát a költészettel magával azonosítom, tudva és nem-tudva is, erre gondolok. Arra, hogy versről versre haladva vált egyre autentikusabb részesévé az élet(történet)ének, egészen a – prehistorikus tragikumot újra-elevenítő – megszakadásig.” (196. oldal) Én azt gondolom, hogy József Attila költészetfelfogása harcos, társadalmi felelősségvállalással átitatott volt. Életművé-

nek befejezetlen programja épp a társadalom bajait analizálni – és ezáltal gyógyítani – hivatott analitikus kiképző analízise során szakadt meg. Az Aczél–Kádár-korszak ennek a programnak a folytatásáról akart a legkevésbé hallani. De ez még ma sem időszerű. És a magyar kultúra nem is akar tudni róla, mint annyi más traumatizálódott lelki sebről, amelyet csak vakar-vakar azóta is, megkeseredetten, hisz azért viszket.

(Összegzés)

A magyar költői szótár jelentésszerű, József Attilától megalapozott lexémái a 20. század vége felől olvasva más értelmet kapnak, mint ahogy azokat az 1930-as években lehetett olvasni. Meglehet, József Attila költői nyelvének sok szava már az ötvenes évekre értelmét veszítette. Megfontolandó észrevételnek látszik, hogy 1989 után a költői nyelv szótárának addig fontos jelentései homályosultak el. Sokáig úgy tűnt, a 20. század költészetének legfontosabb kijelentéseit Ady Endre nyilatkoztatta ki, Babits Mihály deklamálta, József Attila mormolta és Pilinszky skandálta. De 1989 után visszanézve a búcsúzó 20. századra, meglehet, hogy a léha Kosztolányi beszélt a jövő nyelvén, Szabó Lőrinc válik még láthatóvá, Tandori, a kései Petri vagy manapság például Tolnai Ottó... De nincs értelme ilyenfajta sorok képzésének. Úgy hiszem, ami 1989 után történik, radikálisan újrendezi az eddig szerepeket és az érvényesnek tekintett magyar költészeti nyelv szótárát. József Attila nosztalgiája fölvaltotta József Attila költészetének olvasását. Ez önmagában nem biztató történés, hiszen ezután könnyen beállhat a felejtés, mivel aki nosztalgiázik, az már nem a dologra akar emlékezni, hanem önmagára mint az emlékezés tárgyára. Ahogy a fotó is az élmény instrumentalizálását szolgálja: a fotó jelentette reprezentációs formában a reprezentálhatatlanság gondolata válik az emlékezés metaforájává.

FESTETT VÉRZÉS, TAKART SEBEK

Fényképes albumok József Attiláról

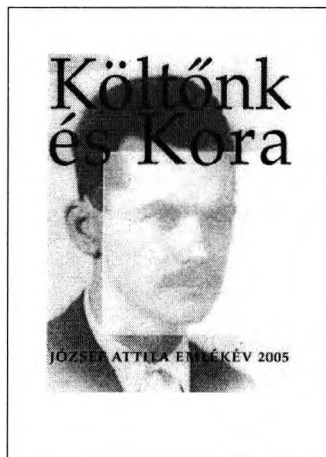
1.

A centenárium alkalmából három reprezentatív album látott napvilágot József Attilával kapcsolatban. Az első az ismert József Attila-vers címét idéző-variáló *Költőnk és Kora*, amely az ELTE Irodalomtörténeti Intézetében készült, és Tverdota György kísérettanulmányával jelent meg. Ez a kötet már alcímével is – *József Attila Emlékév 2005* – hirdeti, hogy a költő születésének századik évfordulójára rendezett ünnepelés része. Tverdota György írása oly módon mutatja be a költő jelentősebb pályaszakaszait, hogy az egyes korszakokra jellemző költői szerepeket párhuzamba állítja a fotódokumentumokkal és a költőre vonatkozó kortársi emlékezésekkel. Ennek alapján olyan *tabló* tárul az olvasó elé, melyen a főalak természetesen József Attila, a tabló hátterét a korszak társadalmi és intellektuális mozgásai alkotják, mellékalakok gyanánt pedig megjelennek a költő ismert kortársai. A portré és a tabló mint metafora, illetve jellegzetes, a szöveg médiumán keresztül is a vizuális elrendezés-, illetve érzékelésmódot közvetítő reprezentációs technika¹ jól bevált eszköze az irodalomtörténet-írásnak, és a *Költőnk és Kora* albumban megtestesülő „ünnepi-representatív” feladatkör betöltésére is kiválóan alkalmas. A kísérettanulmány – néhány, „Férfiasan élt és férfiként halt meg” (151.) jellegű fordulatot nem számítva – mentes a költővel kapcsolatos világnézeti, lélektani és irodalomtörténeti közhelyektől, tematikus egységei és hangsúlyai összhangban állnak Tverdota kutatásainak más írásaiban részletesen ismertetett megállapításaiival.² A jelen kötetben mindenesetre erős hangsúlyt kap a biográfiai, illetve a költő személyiségére koncentráló megközelítésmód, hiszen a könyvben bemutatott és kommentált fényképek szükségszerűen felidéznek az ábrázolt személyen kívül a hozzájuk tartozó életrajzi összefüggéseket is.

¹ „A tabló (...) egyszerre utal az időre, amelyben, és a környezetre, ahol a vizsgált jelenség él, de az ábrázolás képszerűségére is, az atmoszféra érzékeltetésére, az adatok hangulati árnyékára, mely több egyszerű stíluskérdésnél vagy a kor-szellem mindent megoldó varázsszavainál.” Halász Gábor: „Portré és tabló”. In uő: *Tiltakozó nemzedék. Válogatott írások*. Budapest, Magvető, 1981. 1045.

² Tverdota György kutatásait és publikációit ismerteti Lengyel András: „Megújulás vagy deformáció és bomlás (A József Attila-irodalom áttekintése)”. *Holmi*, 2005. április, 474–493.

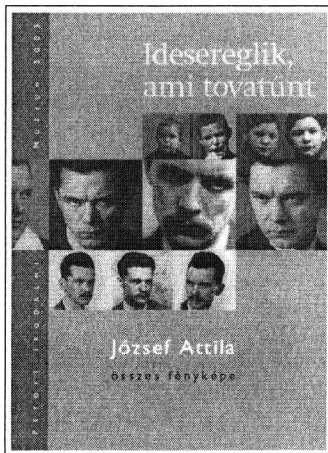
Költőnk és Kora
Válogatta, szerkesztette: Tverdota György, Sárközi Éva
Aspy Stúdió
Budapest, 2005
160 oldal, 3990 Ft

A Petőfi Irodalmi Múzeum által kiadott *Idesereglik, ami tovatűnt – József Attila összes fényképe* című kötet egy huszonöt évvel ezelőtt megjelent kiadványon³ alapszik, de koncepcióját, tartalmát és külsejét illetően annyi változáson ment át, hogy inkább tekinthető új, önálló kötetnek, mintsem második kiadásnak. A kötet két nagyobb kompozíciós egységre tagolódik. Egyrészt magától értetődően tartalmazza elődjének fényképanyagát, másrészt önálló fejezetként – mintegy önnön korpuszából válogatva – egy portrészorozatot közöl József Attiláról, érzékeltesen, a régi Fotótéka-kötet többnyire sötét és gyenge minőségű reprodukcióinál élvezhetőbb formában mutatva be a költő külső megjelenésének változásait. A PIM könyve külalakját illetően jótékonyan különbözik mind a meglehetősen igénytelen külsejű 1980-as kiadástól, mind a design szempontjából kissé jelentéktelenre sikeredett *Költőnk és Kora* kötettől. Az elegáns művészeti katalógusokra emlékeztető szellős tipográfia és a finom színek a kortárs vizuális trendeket idézik, ugyanakkor – az ünnepi célnak megfelelően – azok szelídített, az akadémiai kontextushoz illeszkedőbb változatának tekinthetők.

A könyvet a József Attila-kutatóként is nevet szerzett kiváló költő, Beney Zsuzsa esszéje vezeti be, mely azt a kérdést járja körül, hogy a költő fényképeinek ismerete bővítheti-e valamilyen módon József Attila költészetéről alkotott tudásunkat. Beney írása a fotografikus ábrázolás evidensnek tartott valóságghűsége, illetve a különféle patológikus és költői lélekállapotok megörökíthetősége körül formálódó fogalmi-metaforikus térben vizsgálja József Attila portréinak és lírájának kapcsolatát. Álláspontja szerint a fényképek gazdagítják versértésünket, egyrészt mert a képek segítségével a költő „alkotásai mellett személyével is sikerül kapcsolatba kerülnünk” (4.), másrészt, mert a fotográfiák láttató erején keresztül mintegy testesebbé-materiálisabbá válik a szerző, a szöveg és az olvasó közötti kapcsolat vagy kölcsönhatás. Ezen túlmenően Beney Zsuzsa a fényképek vizuális erejének kultuszkritikai funkciót is tulajdonít: „Ezek a portrék úgy adják hozzá az embert a verseihez, hogy nem fokozzák, hanem megszabadítják olvasójukat a kultusz túlzásaitól.” (6.) Beney Zsuzsa írása egyértelműen a kép és a leképezett tárgy megfelelésén alapuló igazság evidens, magától értetődő és közvetlenül szemlélhető karaktere mellett érvel, tulajdonképpen az „érintetlen szem” nagy hagyományokkal rendelkező álláspontja mellett téve le voksát és figyelmen kívül hagyja a kamera tekintete és a megörökített személy együttműködéséből létrejövő kép megkonstruáltságát.⁴

A harmadik kötet – „*És ámulok, hogy elmulok*” – fotóreprodukciók formájában közli az életpálya szöveges dokumentumait, mintegy a „bölcsőtől a koporsóig”. A terjedelmes összeállítás részben már publikált anyagokat tartalmaz, és szigorúan textológiai szempontból véve „túlteljesíti” feladatát, hiszen az írott szöveg betűhív átírása önmagában is dokumentumértékű.

³ *Négyszemközt az utókorral. József Attila fényképeinek ikonográfiája.* Összeállította és az előszót írta Macht Ilona. Budapest, Népművelési és Propaganda Iroda, 1980.

⁴ Vö.: „Az érintetlen szem és az abszolút mértékben adott gonosz cinkosok.” Goodman, Nelson: „Az újraalkotott valóság”. In Horányi Özséb: (szerk.): *A sokarcú kép.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1982. 28.

Idesereglik, ami tovatűnt – József Attila összes fényképe
Az előszót írta: Beney Zsuzsa
Szerkesztette és az utószót írta: Kovács Ida
Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest, 2005
96 oldal, á. n.

nek lenne tekinthető. Persze a szövegeket az eredeti iratanyagok fotómásolatában közlő kötet a szöveges információ mellett sajátos esztétikai minőséget is képvisel, és mint könyvművészeti alkotás sok izgalmas részletet tartalmaz. Szép és élvezettel – noha súlyát tekintve nem épp könnyen – forgatható munka, tanulságait tekintve pedig a mindjobban terjedő *archiválás*-diskurzusok közé illeszthető.⁵ A dokumentum mint „archeológiai entitás” genezise és története kísérhető figyelemmel ebben a kötetben, az államigazgatás regisztráló, ellenőrző, engedélyező és tiltó gyakorlataitól kezdve a levéltárakon és egyéb archívumokon keresztül egészen a PIM kiadói gesztusáig. Mindez azonban a hiányokra is figyelmeztet: az iratok tömegét bemutató kötet esetében az archívumi kontextus illúziójának megőrzésére, illetve a bürokratikus iratgyári gyakorlat díszleteinek felidézésére irányuló reprezentációs technika a *hiányzó* értelmezés negatív terét tölti ki.

2.

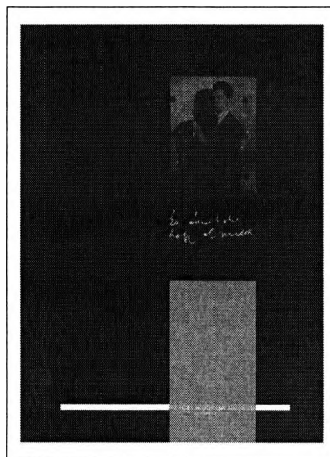
Az albumok kapcsán néhány jellegzetes képi elemről vagy szegmensről szeretnék részletesebben is beszélni. Noha József Attila személyét és költészetét sokan a természetesség és a közvetlen báj megtestesítőjeként ünnepelték és ünneplik,⁶ ennek ellentmond, hogy a költő gyermekkorától kezdve érzékelhetően törekedett arra, hogy költői identitását szerepek, pózok, kisebb-nagyobb modorosságok segítségével alkossa meg. Mindez nem is lenne baj: irodalmi szerep, professzionálisan megkonstruált költői imázs mindig is létezett, és számos *oeuvre* értékes és megbízható hatáselemének tekinthető. Amit ezen belül József Attilára jellemzőnek érzek, az a költői szerep valamiféle túljátszása, a pszichoanalízis terminológiájával élve: az inadekvát helyzetekben való folyamatos „ágálás” (*Agieren, acting out*).⁷ Egyfelől megfigyelhető – mint Tverdota György tanulmánya is rekonstruálja – a „csodagyerek”, a „világcsavargó”, később az „új Petőfi”, majd a „proletárköltő” stb. gondosan kimunkált képe, másfelől e képeket összezavarják a szerep túljátszásának, a szimbolikus és a valóságos összetévesztésének, továbbá a magakelletésnek a meglehető-

⁵ E diskurzus alapszövegeit lásd Derrida, Jacques: *Mal d' Archive: un impression freudienne*. Paris, Edition Galilée, 1995, valamint Foucault, Michel: *A tudás archeológiája*. Ford. Perczel István. Budapest, Atlantisz, 2001. (163–171.) A művészettörténeti és könyvtári archívumokat illetően lásd: Bodor Judit: *Interarchive. Balkon*, 2004/7. 34–40., valamint György Péter: *Memex*. Budapest, Magvető, 2002.

⁶ Lásd például Cs. Szabó László írását: „Emlékemben változatlanul úgy él, mint a szelíd báj és okosság képe.” Idézi Tverdota György: *A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése*. Budapest, Pannonica, 1998. 206.

⁷ A pszichoanalízis terminusa „impulzív jellegű cselekedetek jelölésére, melyek gyökeres eltérést mutatnak a beteg szokványos motivációs rendszerétől, cselekedeteinek sorában viszonylag elkülöníthetők, és gyakran öltönek auto- vagy heteroagresszív formát”. Laplanche, J.–Pontalis, J.-B.: *A pszichoanalízis szótára*. Ford. Albert Sándor és mások. Budapest, Akadémiai, 1994. 2.

„És ámulok, hogy elmulok”
Összeállította, a bevezetőt írta: Varga Katalin
Petőfi Irodalmi Múzeum
Budapest, 2005
280 oldal, á. n.

sen egyértelmű jelei. A 'magakelletés' megfelelő szó e helyen: megjelenik benne a magát szcenírozó személy képe, az öntetszelgő, kicsit bájolgó viselkedés jelentésmozzanata, de helyet kap a kifejezésben a *rátukmálás* erőszakosabb jelentésköre is. Ez megragadható az egyes fényképek részletei mellett azokban a visszaemlékezésekben is, melyek szerint társaságban József Attila a saját verseit dűnnyögte a jelenlévők fülébe, ha kérték, ha nem, illetve abban, hogy munkásmozgalmi korszakában a pártszemináriumokon a megadott előadástémák helyett is olykor a verseit olvasta fel.⁸

A megrendezettséghez való vonzódást mutatják a csillebérci kirándulás képei, melyek 1931. április 12-én készültek, Illyés Gyula, Gereblyés László, Szántó Imre és mások társaságában. Nyilván a fiatal férfitársaságban szinte kötelező játékos idétlenkedés is oka ennek, de mégiscsak meglepő, hogy ezeken a képeken József Attila megjelenését illetően kivétel nélkül megfigyelhető valami furcsa, disszonáns elem. Ilyen a tánckart imitáló csoportképen József Attila különös fejtartása és élvezeg mosolya, ahogy a kamera helyett kihívóan a mellette álló Székely Béla arcába néz (*Idesereglik*, 48. kép), de ilyen megrendezett és – számomra legalábbis – erőltetett beállítás eredménye a *Dönts a tőkét...* kötet példányát a fatörzshöz kötöző és a favágó mozdulatát imitáló költő képe is (50. kép). Tudjuk, hogy József Attila milyen gondosan mérlegelte-adagolta a róla készülő fényképek hatáselemeit. Vágó Márta sokat idézett szavai szerint: „Ő tudatosan jelentőséget tulajdonított külsejének is, mint egy színész, mérlegelte az arckifejezést is, amit az utókorra hagy majd.” (*Költőnk és Kora*, 60., *Idesereglik*, 83.) Az efféle törekvések pontosan illeszkednek a szerepjátszó, magát szcenírozó költő képébe, és az albumok segítségével gyorsan és nagy számban áttekinthető portrék és jelenetek – ismétlődő modorosságaikon keresztül – nagy mértékben erősítik ezt a képet.

E korpuszba tartozik az egyik legérdekesebb (amúgy elég hátborzongató asszociációkat keltő) fotó is, melynek szcenírozása állítólag éppen a költő instrukciói szerint valósult meg: „Gereblyés Lászlóné emlékezete szerint a többiek, József Attila kívánságára, tréfásan botokkal, törrel támadtak rá.” (*Idesereglik*, 66.) A szóban forgó fénykép József Attilát fa tövében ülve ábrázolja, míg barátai – erdei banditák szerepét alakítva – az életére törnek. Érezhető ebben az ötletben egyrészt a *szuicid* jelleg, ahogy – ha szimbolikus jelenet formájában is – valaki éppen a saját halálát rendeli meg, másrészt az *áldozat* előképe, amelyen halála után a költő alakja (ekkor már szakrális tartalmakkal is gazdagodva) nemesedett.⁹ E konstellációban különös helyet foglal el a nagy irodalmi ellenfél, Illyés, aki fegyver nélkül, ugyanakkor sötét és alig felismerhető árnyékként rejtőzik a fa tövében. Nem csak Illyés „árnyéka” kelt különösen jelentőségteljes hatást a képen, hanem azt mondhatjuk, hogy az egész csillebérci fotósorozat együttesen egy roppant árnyék képe: *adumbratio*, a jövő árnyéka, a bibliai tipológia értelmében.¹⁰ De azért is több és más ez a képsor, mint egy kiránduló társaság marháskodó tagjainak képe, mert azonosítható egy, a régi filmszínházak világában gyökeredző műfaji előképpel is. Ennek alapján afféle irodalmi „szkeccs” a képsor, amely – részben öntudatlanul, részben készakarva – a költő *szerpét*, az irodalmi életben betöltött vagy éppen betöltetlennek érzett sajátos *helyzetét* és végül *sorsát* jelenítette meg.

⁸ Lásd Németh Andor: *A szélén behajtvá. Válogatott írások*. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Budapest, Magvető, 1973. 457. Fehér Ede: „A Horger-ügy”. In Szabolcsi Miklós (szerk.): *József Attila Emlékkönyv*. Budapest, Szépirodalmi, 1957. 91–96. Sándor Pál: „Emlékeim József Attiláról”. Uo., 308–333. valamint *Költőnk és Kora*, 100–101.

⁹ Lásd Tverdota, id. mű, 122–129.

¹⁰ Fabiny Tibor: „Előkép és beteljesülés”. In uő (szerk.): *A tipológiai szimbolizmus*. Szeged, JATE Press, 1998. 11.

A helyzetektől a tárgyak felé haladva megállapíthatjuk, hogy mennyire lényeges részlet a *cipő* a képeken. E látszólag talán jelentéktelen attribútum fontosságára éppen az ilyen összeállítások hívhatják fel a figyelmet, hiszen – a populáris média reprezentációs gyakorlataihoz hasonlóan¹¹ – maguk is *tabloid* formájában mutatják be a költő pályáját és személyiségét. A cipő a társadalmi helyzet jelképe, vagy inkább sajátos indexe („kijelzője”)¹² a képeken, és ezt a szimbolikus jelentőséget a költőről készített fotográfiák, a költővel kapcsolatos visszaemlékezések, illetve a költő saját írásai egyaránt megerősítik. Jó néhány fényképen szembetűnik József Attila cipőinek rozoga állapota, és ennek jelentősége felerősödik, ha a cipőket a költő módosabb pályatársainak fényes és drága lábbelijeihöz viszonyítjuk, illetve ha összevetjük pusztán *meglétüket* a költő anyai nagypapjának, idősebb Pöcze Imrének a fényképével, ahol a nagypapa mezítláb, cipő nélkül látható. (*Költőnk és Kora*, 81. kép) Az elgyötört, csupasz lábak egyrészt Hatvany Lajos, Vágó József vagy gróf Bethlen István elegáns topogóinak ellenpólusát alkotják (*Költőnk és Kora*, 56. 88. 89. kép), másrészt – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a cipőviselés a szociális percepció egyik legmeghatározóbb alkotórésze – felidéz az azt a miliőt is, ahonnan József Attila családja anyai ágon nem olyan régen kiemelkedett.

Bányai László a következőket írta József Attila cipőiről: „a cipője nagyobb volt mint a lába s a kalapja kisebb, mint a feje. A kissé viselt, kitaposott barna félcipő hátsó pereme ugyanis a sarka fölött elállott a lábától.” (*Költőnk és Kora*, 81–82.) Maga József Attila pedig Babitshez intézett könyörgő levelében így festi le cipői állapotát: „Cipőm nincs. Azaz egy 43-as, gombos, betétes lakkcipőben járok. 39-es lábam van.” (*Költőnk és Kora*, 123.) Tudjuk, hogy a Baumgarten-jutalom (a „kisdíj”) összegéből is többek között új cipőt vettek a költőnek (*Költőnk és Kora*, 125.). Végül a cipőmizéria talán legfelkavaróbb dokumentuma: a *Csoszogi, az öreg suszter* című novella, mely József Attila egyetlen, kerek műként önmagában is értékelhető szépprózai írása. A novella nem is annyira a cipők irtóztató állapotát, hanem a cipőket viselő gyerek szájalmat keltő portréját írja le: „Kiskabátját nagy emberre szabták, nem kisgyerekre, de a nagyember nem igen hordhatja ekkora foltokkal a könyökén, pláne, ha a varrás mellett már megint feslik a szövete. A kabát alatt lógott a nadrág gondolkodásra készített üléppel, szára vége ott harangozott tenyérnyire a boka fölött. És a cipő. Igen, a cipő. Azt már javítani hozta a gyerek.”¹³

A cipő a *szegénység* erőteljes – és minden értelemben földhözragadt¹⁴ – metonímiája a fenti idézetben. Értelmezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a hasonló metonimikus töredékek milyen szerepet játszottak a költő kétségbeejtő helyzetéről szóló szuggesztív leírásokban, melyeket a kortársak alkottak meg.¹⁵ E színes és láttató erejű felsorolások – Tverdota György zseniális kifejezésével: a „nyomorrepertoár” – barátok, pályatársak, újságírók, kritikusok által kidolgozott tematikus elemei és funkciói azonosak azzal, amit a tabloid-műsorok esetében figyelhetünk meg: a társadalmi drámát eredeti kontextusától elszeparálva, szimbolikus síkon, a jó és a rossz harcaként mutatják be.¹⁶ A társadalmi

¹¹ A *tabloid*ról mint a populáris média műfajáról lásd Császi Lajos: *A média rítusai*. Budapest, Osiris, 2002. 103–108.

¹² Vö. Hammer Ferenc: „Közbeszéd és társadalmi igazságosság”. *Médiakutató*, 2004, tavasz, 12.

¹³ József Attila *művei*, 1. kötet. Versek, műfordítások, széppróza. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós. Budapest, Szépirodalmi, 1977. 701.

¹⁴ „Csábítónak látszik az a gondolat is, hogy a metafora–metonímia párban a vallásos transzcendentális szellem és a földhöztapadt, evilági immanenciára ítéltetett szellem ellentétét lássuk viszont.” Genette, Gérard: „A leszűkített retorika”. Vigh Árpád (ford.), *Helikon*, 1977/1. 70.

¹⁵ Tverdota, id. mű, 66–69.

¹⁶ Császi, id. mű, 104.

dráma könnyen értelmezhető, némileg egyszerűsítő, de rendkívül erőteljes jelentéseket sűrítő szimbólumokon keresztül jelenik meg. A szimbolikus sűrítés és a stilizálás jelen esetben a nyomor körül formálódik: rongyos ruhák, rossz cipők, éhezés, betegség, lelencélet. A jó természetesen József Attila (és néhány jóindulatú pályatárs), a rossz sok minden lehet: a kommunista párt, a Horthy-rendszer, a pszichoanalízis, a karrierista pályatársak, az irodalmi élet, benne Babitscal és híveivel stb. Minderre – az értelmezés szintjén – egy sajátos cselekményesítés épül: ez lehet a passió, de a felelősség (értsd: a költő sorsa és öngyilkossága miatti felelősség) narratívája is.¹⁷

A részletek közül *Jolán mosolya* ugyancsak figyelemre méltó, számos képen meghatározó elem.¹⁸ József Jolán szépsége sokáig (vagy mindvégig?) a József-család gyakorlatilag egyetlen mozgósítható tőkéjének látszott, melynek kamatait elsősorban maga Jolán élvezte, de csurrant-cseppent belőle a családtagoknak is. Egy minden szépsége ellenére is félelmetes és neurotikus lárvaarcon ragyog e mosoly: győzedelmeskedő, olvatag, kíméletlen. Jolán a magyar irodalomtörténet egyik legfurább peremalakja: a jobb társadalmi pozíció által nyújtott egzisztenciális biztonság megszállottja, de ennek ellenére – időnként mindent kockára téve – folyamatosan új élményeket, új kalandokat keres. Zseniális öccse okán maga is íróvá válik: *József Attila élete* (1940) című könyve fontos írás, ennek új és erőteljesen átdolgozott kiadása, *A város peremén* (1950) viszont a sztálinista irodalompolitika jellegzetes produktuma. Az alkalmazkodáshoz illő képlékenység, a megkapaszkodáshoz szükséges keménység, a társasági-társadalmi siker részegült mámora – mindez ott fodrozódik ebben a hideglelős mosolyban, melynek tulajdonosa örül, hogy másként élhet, mint amire társadalmi helyzete predesztinálta, de mintha maga se hinné, hogy ez így van. Valachi Anna a következőképpen összegzi Jolán életútjának – a költő legidősebb nővér szerepén messze túlmutató – tanulságait: „azok közé a »halmozottan hátrányos helyzetből« induló, ám ösztönös eltökéltséggel önállósulni vágyó nők közé tartozott, akik ritka tudatossággal és praktikus érzéssel igyekeztek alakítani sorsukat, személyében egy jellegzetes huszadik századi nőtípus, a mások segítségével saját identitáshoz jutó asszonyok jellegzetességeit is felismerhetjük.”¹⁹ Egyébként Valachi remek könyvének képanyagában található néhány olyan fotó, melyek jól kiegészítik az itt recenzált könyvekből kikerekedő családi albumot. Ilyen képként említhető a friss írói sikerében fürdőző, magabiztos Jolán képe az 1940-es könyvnapon, ilyenek az – eleganciájukat, hódító kisugárzásukat illetően Karády Katalin sztárportréival vetélkedő – portrék és társasági fényképek a negyvenes évek első feléből, és ugyancsak izgalmasak és elgondolkodtatók azok a képek, melyek a költő nővérét mint a *Szabad Nép* munkatársát, elismert kommunista újságíróát ábrázolják.

Az idézett részletek – a modor, a cipő, a mosoly – egyrészt (az impresszionista kritika gyakorlatát idézve) egyszerűen a képsorok alapján kialakuló benyomásaimhoz kötődnek, másrészt jól megragadhatóan és jól értelmezhetően jelképezik a költő pályáját, életművét és személyiségét determináló helyzetet. E konstellációban a költőt és korát jellemző, több irányban is húzódozó társadalmi szakadék képei és képzetei, a szakadék áthidalására irányuló különféle (egyéni, illetve tudományos, konceptuális, ideológiai) stratégiák, továbbá egy önképével és társadalmi környezetével folyamatosan meghasonló személyiség gesztusai hatnak egymásra.

¹⁷ A passió és a felelősség drámáját illetően lásd Tverdota, id. mű, 118–129, 179–189.

¹⁸ *Költőink és kora*, 11. 100. 108. 128. 200. kép.

¹⁹ Valachi Anna: *József Jolán, az édes mostoha*. Budapest, Papirusz Book, 1998. 6. o.

Alapvetően kétféle „törés” határozza meg a költőt és műveit körülvevő kulturális, illetve nyelvi erőteret: a *lélektani* és a *szociális* karakterű. Ez a kettősség jól megragadható az albumok képi mátrixában is. A József Attila fényképeit bemutató *Idesereglik, ami tovatűnt* kötet portrégalériája az egészséges, majd a beteg lélek fiziognómiai tablójának megalkotására törekszik, a *Költőnk és Kora* a szegény költő, illetve a középosztályi miliő kontrasztjával a társadalmi szakadékokat testesíti meg. Az *Ámulok, hogy elmulok* kötet pedig a lelencgondozás, a büntetőeljárások, a megalázó kilincselések kísérőirataival hasonló, a szociális szakadékokat hangsúlyozó funkciót tölt be. A lélektani és a szociális törés úgy keresztezi egymást, hogy az ezen keresztül olvasódó *idegenséget* szinte lehetetlen megszelídíteni vagy domesztikálni: ezért idegenség és nem valami más. Szerb Antal szerint: „József Attila eltolja a világ kulisszáit, és a réseken beáramlik a titok.”²⁰ Szerb itt egyértelműen az elmebetegség inspiráló hatására gondol, a géniusz mellett ezzel magyarázza József Attila verseinek különleges hatását. Ezt abból is láthatjuk, hogy más helyen – József Attila, Georg Trakl és Hölderlin lírájára egyaránt utalva – az elmebeteg költő fantáziájának „behozhatatlan előnyéről” értekezik.²¹ Kérdéses ugyan, hogy e koncepció orvosi szempontból mennyire helytálló (az úgynevezett elmebeteg világképe és nyelvi teljesítménye éppúgy lehet kétségbeesésen sívár, mint éppenséggel „gazdag”), és nyilván nyitott kérdés az is, hogy miben is állhat az őrült beszéden keresztül megpillantható titok.

Fontosabb ennél a Szerb Antal által megrajzolt kép *dinamikája*: a kritikus által használt színpadtechnikai képzetkör értelmében József Attila nem egyszerűen eltolja a kulisszákat, hanem – amikor „meglepő és torz mozdulatot tesz”²² – hirtelenségével mintegy felborítja azokat. Az éppen aktuális kulisszák felborítása, a helyzet félreértése, a „meglepő és torz” kitörések sora József Attila pályájának jellegzetes kísérőelemei. Időnként mintha „félreszaladna a tolla” (lásd Babits-pamflet), rosszul ítéli meg a helyzetet (Horger-ügy), rosszul méri fel az erő- és a státuszviszonyokat (lásd a Vágó Márta barátaira való féltékenységet). A botrányokban, fals jelenetekben, dühöt vagy szánalmat kiváltó kitörésekben tetten érhető „ágálás” szemmel láthatóan a polgári világ gyűlöletéből, a polgári világhoz való alkalmazkodás kudarcából, továbbá a gyűlölet és az alkalmazkodás konfliktusából fakad. Kemény István centenáriumi írása a *Magyar Narancs*ban tipikus *lúzer*-nek titulálta a költőt.²³ Sokat töprengtem a jelzón: a jóllakott utókor fölényes és kissé felesleges nyegleségének tartottam, de azt is éreztem, hogy van igazság ebben, bármilyen taszító is a szó maga. Ha a költő által is hön óhajtott (irodalmi) siker célképzetét, illetve a társasági viselkedés normatív elemeit tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy József Attila esetében a polgári diszletezés minden értelemben való eltolásáról és a polgári álca szét-eséséről-szétfésléséről van szó.²⁴ A polgári világ színpada, benne az úgynevezett *irodalmi élet* az a színtér, ahol József Attila megkapaszkodni próbált, ahol valahogy mindig a rossz következtetéseket vonta le, és ahol valamit folyton – de tényleg – *eltolt*. Ott a Vágó Márta körüli okos fiúk ügye – a költő patológiusan arrogáns dialektikája úgy pattant vissza a

²⁰ Szerb Antal: „József Attila”. In uő: *Mindig lesznek sárkányok. Összegyűjtött esszék, tanulmányok, kritikák*. Budapest, Magvető, 2002. 505–506.

²¹ Szerb Antal: *A világirodalom története*. Budapest, Magvető, 1973. 901–903.

²² Szerb: *József Attila*. 503.

²³ Kemény István: „2005 – József Attila-émlékév”. *Magyar Narancs*, 2005. március 10.

²⁴ Ne feledjük: az itt vizsgált képek és gesztusok a szociális különbségek reprezentációja és percepciója szempontjából rendkívül érzékeny társadalmi miliőben születtek. A Horthy-korszak társadalmi hierarchiájáról lásd Kövér György–Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest, Osiris, 1998. 224–306., valamint Léderer Pál (szerk.): *Az úri Magyarország*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet–Hilscher Rezső Egyesület–T-Twins, 1993.

Polányiak és Lukácsék szalonjában csiszolódott ifjak éleselméjűségéről, mint légy az ablaküvegről.²⁵ Ott a Horger-ügy: noha négy egyetemen három nyelven folytatott tanulmányokat, de soha nem szerzett diplomát, arra hivatkozva, hogy Horger „keze” úgyis utoléri (mintha valaha is megfordult volna a fejében, hogy középiskolában tanítani fog).²⁶ És ott az eszelős Babits-pamflet, amivel kirekesztette magát az irodalmi életből.²⁷

5.

A három kötet három eltérő értelmezési javaslatot fogalmaz meg. A tabló jellegzetes reprezentációs technikáját a jelen kérdésfeltevéseihez igazító *Költőnk és Kora* kötet a normál irodalomtörténeti diskurzus része, a fényképtár pedig Beney Zsuzsa írásával a képek dokumentumértékével kapcsolatos vizsgálódásokhoz kapcsolódik. Természetesen a József Attila-portrék ikonográfiai feldolgozása is része az irodalomtörténet tudományának, akár a segédtudomány szerényebb szerepkörében, akár az irodalmi kultusz kutatás vagy a képanthropológia²⁸ ambiciózusabb kérdésfeltevéseihez igazodva. A József Attila-iratokat közlő *Csak ámulok...* kötet pedig egyrészt azt a szemléletet tükrözi, mely szerint a jól prezentált dokumentum önmagáért beszél, másrészt önön reprezentációs technikáján keresztül mintegy leleplezi az ünnepi-dekorációs funkciót: afféle mutatós szöveg-ornamentikával van dolgunk. Ezzel együtt ésszerű megoldásnak tekinthető a megjelentetés céljára alkalmas korpusz két, mondjuk így, „kiterjesztése”. A *Költőnk és Kora* olyan fényképeket közöl József Attila kortársairól, melyeken keresztül a költő személyes, társasági és közéleti kapcsolatai is felidéződnek, a *Csak ámulok...* kötetben pedig a szövegek fényképei érzéketlenül megjelenítik az adatrögzítés, a kontroll, az igazságszolgáltatás és a gyógykezelés foucault-i labirintusát. E reprodukciókon keresztül is József Attila „kora” válik olvashatóvá: a József-család szociális helyzete, a korabeli oktatási rendszer működése, a költő munkavállalásait kísérő állandó zűrzavar, a kortárs irodalmi élet mechanizmusai, továbbá a Horthy-korszak kultúrpolitikájának és sajtórendészeti gyakorlatának bornírt-sága egyaránt felidéződik ebben a keretben. A három kötet így jól kiegészíti egymást, a közöttük fennálló – illetve a hasonló korábbi kiadványok közötti – kisebb átfedések ellenére is.

²⁵ A költő szenvedélyes filozófiai vitáit Vágó Márta is megörökítette. Lásd Vágó Márta: „József Attila”. Budapest, Noran, 2005. 71–79. Polányi Károly, Kecskeméti György és Mannheim Károly portréját lásd *Költőnk és Kora*, 77. 78. 79. kép.

²⁶ Horger nem a bölcsészeti, hanem kifejezetten a tanári diplomától „tanácsolta el” a költőt: „ön elvégezheti a bölcsészeti tanulmányokat, de tanári oklevelet, míg én itt leszek, nem fog kapni”. Fehér Ede: *A Horger-ügy*, 94. Horger Antal portréját lásd *Költőnk és Kora*, 45. kép.

²⁷ Természetesen több ilyen „ügy” volt. A költő karrierjét állandóan kényszerpályára állító afférok nagyon részletesen áttekinti és dokumentálja Tverdota, id. mű.

²⁸ A „képanthropológia” kérdéseit illetően lásd Belting, Hans: *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. Ford. Kelemen Pál. Budapest, Kijarat, 2003.

ATTILA KÜLDETÉSE ÉS A SZELF POÉZISE

Ha valaki szeretné bebizonyítani a kortárs magyar irodalom, irodalomtudomány iránt komolyan érdeklődő, de nem különösebben tájékozott beszélgetőtársának, hogy a magyar irodalmi és kritikai gondolkodás jelentős korszakát éli, tehát hogy panaszra semmi ok, elsőként valószínűleg a magyar folyóiratstruktúra már-már áttekinthetetlen gazdagságára hivatkozna: számtalan (részben vagy egészében) irodalmi profilú havilap létezik, ezek más és más közönséghez, értelmezői közösséghez szólnak, a különböző műhelyekben intenzív és érdekfeszítő interpretációs munka folyik. Persze ez túl erős állítás ahhoz, hívná fel a figyelmet a meggyőzni kívánt beszélgetőpartner, hogy minden alátámasztás nélkül elfogadjuk, és igaza lenne: az állítás ellenőrzésének egyetlen lehetséges módszere az olvasás, a folyóiratok szövegeinek összevetése egymással – és erre kiváló lehetőséget nyújt, hogy József Attila születésének századik évfordulója tiszteletére, az évforduló apropóján a folyóiratok zöme József Attila-különszámmal, vagy legalábbis a költő életművéhez kapcsolódó összeállítással jelentkezett. Valóban sokféle József Attila-kép van forgalomban, valóban sokféleképp értjük az életmű darabjait? Létezik-e ma József Attila-kultusz, és ha igen, hányféle? Az elmúlt hetven-nyolcvan év erős értelmezői teljesítményei milyen viszonyban vannak a mai interpretációkkal: a látványos irodalomszemléleti változások lehetetlenné teszik, hogy a régebbi és az újabb értelmezések kapcsolódjanak egymáshoz, vagy épp ellenkezőleg, érzékelhető folytonosság? (Egyáltalán: beszélhetünk-e jelentős irodalomszemléleti változásokról, vagy a huszadik századi magyar irodalmi gondolkodás egy-két évtizedtől eltekintve mindig is annyira sokszínű volt, hogy nincs értelme „régit” és „újat” emlegetni?) És ha az értelmezések az alkalmazott interpretációs technikák függvényében jelentősen különböznek egymástól, a nézeteltérések eredményeznek-e valódi vitákat?

Az már szinte az olvasás előtt, a folyóiratpéldányok első átlapozása után nyilvánvalóvá válik, hogy az összeállítások felépítésükben is különböznek egymástól. Ha a szerkesztők egy teljes folyóiratszámot szántak az évforduló tiszteletére, nem kizárólag irodalomtudományos tanulmányokkal töltötték meg a lap oldalait: a szűkebben vett szakmai közönséget megszólító szövegek mellett olvashatunk a József Attila-életművel poétikai dialógust folytató verseket, novellákat is, írók, művészek személyes hangvételű esszéit, a költő kortársainak, még élő rokonainak emlékezéseit, valamint a József Attila-szakirodalom frissebben megjelent köteteiről szóló kritikákat is. Ilyen teljes összeállítást közöl a *Holmi*, a *Tiszatáj*, a *Híd* és a *Lyukasóra*. Ezekkel szemben kizárólag tanulmányokat olvashatunk a *Kortársban* (a lap a 2005 májusában „*Mint gondolatjel, vízszintes a tested*” – József Attila-kontextusok címmel megrendezett konferencia vitaindító előadásainak rövidített változatát közli), a *Forrásban*, a *Hitelben* (bár itt az egyik tanulmány valójában könyvkritika) és a *Somogyban*, ezek az blokkok egyik esetben sem töltik meg a teljes lapszámot. Rövid összeállítást közöl, de nem kizárólag tanulmányokat tartalmaz a *Kritika*, a *Magyar Napló* és az *Életünk*.

A *Somogy* és az *Életünk* nem veszi hosszán igénybe a folyóiratolvasó figyelmét: mindkettő Pomogáts Béla egy-egy rövid, ismeretterjesztő tanulmányát közli József Attila poli-

tikai orientációjáról (az előbbi írás a költő „magyarságának”, az utóbbi a költő „baloldaliságának” kérdéseivel foglalkozik, nem vesztegetve el a bonyolult kérdések részleteiben) – igaz, az *Életünkben* a tanulmány mellett olvasható egy Lászlóffy Aladár-vers is. A gyanútlan folyóiratolvasó számára komoly meglepetést okoz a *Magyar Napló*: nem világos, hogy a harminchat oldalas összeállítás szövegei között miért kapott helyet egy tízoldalas elbeszélés, amely még csak távoli kapcsolatban sem áll a József Attila-életművel, ráadásul nem is mondható kimondottan sikerültnek, valamint hogy milyen szerkesztői koncepció jegyében kell az olvasónak találkoznia Gyurkovics Tibor öt és fél oldalas rossz ízű publicisztikájával („csak utólag látjuk, mi az, ha építvén, most már nem annyira a szocializmust, hanem a kapitalizmust, hogyan lopják ki a külföldiek és gyáva itthoni cinkosaik a földet, az áldottat, a vérzőt, a paraszt talpa alól” stb.), amelynek úgyszintén semmi köze sincs a száz éve született költőhöz.

A továbbiakban a folyóiratolvasót nem éri meglepetés, vagy ha mégis, az kellemes meglepetés. Az összeállításokban szereplő szépirodalmi szövegek színvonala természetesen nem egyenletes, ám a szövegek között több emlékezetes vers is akad: ilyen például Parti Nagy Lajos *Altatója (Holmi)*, Kovács András Ferenc *A disznó éji dala* című verse (*Tiszatáj*) és *Néhány hamis médaillonja (Holmi)*, Juhász Ferenc nagy József Attila-verse, a *Kozmosz-gyűjtemény sejtelenvirág (Tiszatáj)* vagy Tornai József *(József Attila pillantása, Tiszatáj)*, Böndör Pál *(József Attila light, Híd)*, Harkai Vass Éva *(Tryptichon, Híd)* egy-egy rövidebb szövege. Szabó T. Anna nem csupán két verset adott a *Holminak (Azt mondjuk: tűz; A mai nap)*, hanem egy pár oldalas személyes hangvételi írást is *(A felnőtt gyermek)*. A szerzőnek a József Attila-lírához fűződő személyes viszonyát középpontba állító esszék közül Szabó T. Anna „naplóbejegyzésén”, „jegyzetén” túl Mesterházi Mónika *(Olvasónapló József Attiláról, Holmi)* és Tandori Dezső *(A muszáj-elmerengő, Tiszatáj)* írásai keltették fel a folyóiratolvasó figyelmét. A *Lyukasóra* hasonló műfajú szövegeinek zömével nem nagyon tudott mit kezdeni: mintha a legtöbb szerző elfogadta volna Melocco Miklós írásának maximáját, miszerint „a kultúra legszebb része a magyar költészet, vagy csak okosan és csak rajongva szabad róla beszélni, vagy sehogy”. (Persze van olyan emlékező, aki a rajongás mellett sort kerít az életmű politikai aktualitásának felemlegetésére is, mint például Szakonyi Károly: „nem ártana olykor, egy-egy parlamenti ülés előtt elmondani: »Forgolódnak a tőkés birodalmak, / csattog világot szaggató foguk.«”.)

Fejtő Ferenc röviden emlékezik József Attilára a *Híd*-ban és hosszabban a *Holmi*-ban: a *Híd* egy 1986-os televíziós beszélgetés szövegét adja közre (beszélgetőtárs: Bányai János), a *Holmi* viszont Fejtő előszavát, amely a frissen megjelent német nyelvű József Attila-kötethez készült. (A *Lyukasóra* József Attila-különszámát a költő két rokonának, József Etelka lányának és unokájának emlékező szövegei nyitják; sajnos Makai Zsuzsa írása mindössze három rövid anekdotából áll, Dóra Gábor elsősorban Attila iránti rajongásáról biztosítja az olvasót; a rajongás nem indokolatlan, tudjuk meg, hisz „a költő egyben filozófus, pedagógus, tudós, lélekgyógyász és fáklyavivő” is.) Fejtő előszavát a fordító, Báthori Csaba lebilincselően érdekes tanulmánya követi, amelyben a szerző aprólékosan sorra veszi a József Attila-versek fordításának nehézségeit, problémáit, és részletesen elemzi a problémákra általa adott megoldásokat. A *Tiszatáj*-ból is tudomást szerezhethünk egy korábbi német nyelvű József Attila-kötetről, méghozzá olyanról, amelyet Kass János illusztrált: az illusztrátor maga meséli el röviden a kötet megszületésének történetét. A *Híd* több József Attila-vers szerb és német fordítását közli – ezek közül a német fordítás különlegesség: 1936-ban, tehát még a költő életében készült egy német nyelvű magyar költészeti antológia számára. A *Híd* vonzó József Attila-különszáma (gondoljunk csak a lap képzőművészeti összeállítására) talán a legtudatosabban szerkesztett folyóirat-különszám: a szerkesztők figyelmének középpontjában a költő és az életmű vajdasági hatása áll. Ennek megfelelően nem csupán eredetiben olvashatjuk a költő haláláról beszámoló

egykori napilapok tudósításait, de a folyóirat utolsó írásának segítségével azt is megtudhatjuk, hogy az egyes vajdasági könyvtárakban melyik kiadású József Attila-kötetből hány példány található. (És ami sokkal fontosabb: a különszám irodalomtudományos főszereplője Bori Imre, de erről majd később.)

Ha már a különlegességeknél tartunk: a *Holmiban* újra olvasható a még fiatal Petri György 1967-es József Attila-elemzése – az írás egészen különös fényben tűnik fel, ha a költői életmű kontextusa felől olvassuk. Már ha egyáltalán van értelme a költő és a fiatal értekező Petrit egymás mellé állítani. Ezzel a kérdéssel azonban elérkeztünk a József Attila-küloonszámok, összeállítások tanulmányaihoz. Milyen vitakérdések mentén csoportosítható ez a nagyjából félszáz tanulmány, irodalomtörténeti esszé?

A költő születése századik évfordulójának tiszteletére összeállított folyóirat-küloonszámok átolvasása alapján bizton állítható: a mai irodalomtudományos viták egyik középpontjában az életrajz kérdése áll. (Persze könnyen lehet, hogy a kép csalóka, és ebben az esetben mégsem egészen hű tükre a vizsgált tizenegy folyóirat a kortárs irodalmi, irodalomtudományos gondolkodásnak: a költő születésének századik évfordulóját ünnepeljük, azaz egy életrajzi eseményre emlékezünk – könnyen lehet, ha egy kötet megjelenése lenne a tematikus számok megszerkesztésének apropója, sokkal kevesebb életrajzi jellegű írással találkozna a folyóiratolvasó.) Milyen kérdéseket vet fel a költő életrajza?

Ha a folyóiratolvasó a *Hitel* vagy még inkább a *Lyukasórával* kezdi az olvasást, azt leheti, hogy a legfontosabb kérdés, amelyet az életrajz felvet, így foglalható össze: ki a felelős József Attila haláláért? Aki kicsit is jártas a József Attila-recepciótörténetben, tudja, a kérdés nem új, már szinte a költő halálának másnapján elindult, méghozzá nagy lendülettel, a bűnbakkeresés. A József Attila-jelenség kultikus megközelítése továbbra sem teljesen a múlté, a költő halálában viselt felelősséget szenvedélyesen firtatók nem a költői életművel állnak értelmezői viszonyban – noha a vita résztvevői saját bevallásuk szerint kifejezetten a kultusz ellen emelik fel a szavuk: „miért nem lehet szeretni vagy legalább elfogadni a valódi József Attilát? Miért kell a szentkultusz, a legenda? Miért kell a tüneményes versek mögé hazudni egy nem létező egyéniséget, hamis életrajzot, sanda politikai szándékot leplező, érvénytelen eszmeiséget?”, írja Mórocz Zsolt *Hitel*-beli tanulmányában, majd hozzáteszi: „József Attila költői kvalitásához nem fér kétség.” Állításához híven aztán nem is próbálja a leplezett kultusz híveit a költő verseinek bátor, kreatív értelmezésével zavarba hozni. Sajnos a vita végig elszomorítóan alacsony szinten mozog, nemcsak Mórocz megszólalásait jellemzi vulgáropszichológiai általánosításokra alapozott nagyotmondás. Ráadásul a felelősségkeresők és vad kultusztörők nagyon hamar megpillantják tárgyalt témájuk politikai aktualitását. (A költői életművet politikailag-társadalmilag aktualizáló szövegek közül a folyóiratolvasó számára a leghangolóbb Jánosi Zoltán *Magyar Napló*-beli dagályos, pöfeszkedő esszéje volt. Viszont nagy örömmel fogadta Tandori Dezső szelíd kérését a *Tiszatáj* 21. oldaláról: „Ez az egy, amivel tartozunk J. A.-nak. Olcsón »a mai kapitalizmus visszasságait leplező« költővé ne tegyük, ne pofátlankodjunk azzal, hogy »megbocsátjuk neki szerencsétlen sorsát az államszocializmus idejéről«, és ilyenek.”)

Talán a költő tragikus sorsának felelőseiről szóló vita is sokkal magasabb színvonalon folyt volna, ha a résztvevők elolvassák például Valachi Anna káprázatos életrajzi tanulmányát (*Egy tabu föltárulkozása, Holmi*), amely József Attila, Kozmutza Flóra és Illyés Gyula szerelmi háromszögével, illetve Illyés és Kozmutza házasságával, a házastársaknak a költő emlékéhez fűződő viszonyával foglalkozik. (Ugyanebben a témában Domokos Mátyástól is olvashatunk egy rövid szöveget a *Holmi* oldalain.) Az életrajz több apró részletkérdését tisztázza, vagy legalábbis tesz kísérletet a tisztázásra Lengyel András: a költő igenis tervezte doktori disszertációjának megírását 1929-ben (*Forrás*), sőt József Attila közeli kapcsolatban állt a kor egyik ismert dizőzével, Sólyom Jankával (*Tiszatáj*) – ez utóbbi tényre Lengyel részben a költő egyik verses levelének elemzésével derít fényt. Szőke György rövid tanul-

mánya, amely szintén a *Forrásban* jelent meg, azt a kérdést járja körül, hogy milyen viszony fűzte a költőt Rákosi Mátyáshoz és Kádár Jánoshoz. (Garamvölgyi László *Lyukasóra*-beli tanulmánya ugyan nem tartozik a József Attila-kutatás jelentős teljesítményei közé – kevesen találják ugyanis értelmesnek vagy legalábbis érdekesnek azt a kérdést, vajon a költő valóban öngyilkos lett, vagy csupán véletlen baleset okozta a halálát –, nyelvtileg azonban egészen magával ragadó. Hát lehet ellenállni annak a szövegnek, amelynek a második mondata így hangzik: „Rögtön le kell szögezni: kriminalistaként is apoliptikus érzés József Attilával foglalkozni, noha a siker még ekkor sem prolongált, hiszen a végletek emberének nehezen követhető érzelmi szinuszgörbéje ritkán árul el valamit”?)

Amióta széles körben hozzáférhetővé váltak a József Attila pszichoanalitikus kezelése során keletkezett szövegek, újból és újból fellángol a vita: vajon a költő pontosan milyen neurózisban szenvedett, mi lenne a helyes diagnózis – a vita a centenárium tiszteletére megjelent folyóiratszámokban is tovább folyik. A *Lyukasóra* összeállításában Németh Attila és Mohás Livia fejt ki álláspontját, továbbá Udvardi József egyoldalas írásában bejelenti, hogy továbbra is fenntartja a tavaly megjelent könyvében szereplő állításait. (Németh Attilát egyébként a *Kritika* is megszólaltatja a téma kapcsán: Pogonyi Lajos beszélget a pszichiáterrel.) A József Attila-életrajz által felvetett másik nem irodalomtudományos slágertéma: a költő viszonya a különböző politikai szervezetekhez (a Bartha Miklós Társasághoz, az illegális kommunista párthoz stb.). A már említett ismeretterjesztő jellegű Pomogáts-tanulmányokon kívül Szerencsés Károly foglalkozik a témával, írása a *Lyukasórában* jelent meg.

Természetesen a közvetlen életrajzi tényekre vonatkozó kérdéseknél sokkal érdekesebb az a kérdés, amely meghatározni látszik a centenárium tiszteletére megjelent folyóiratszámokban zajló irodalomtudományos vitákat: az életrajzi tények milyen szerepet játszhatnak a József Attila-versek értelmezése során? Más szavakkal: a „referenciális” vagy a „poetológiai” olvasásmód jegyében érdemes a József Attila-szövegeket megközelíteni?

Bányai János (*A József Attila-emlékév polémiái* [*Lapszéli jegyzetek*], *Híd*), Lengyel András (*Megújulás vagy deformáció és bomlás?* [*A József Attila-irodalom áttekintése*], *Holmi*) és Péter László (*A József Attila-kutatás helyzete és tennivalói* [*Az újabb szakirodalom*], *Tiszatáj*) áttekinthető jellegű tanulmányaikban egyaránt Kulcsár Szabó Ernő nevéhez kötik a „referenciális” olvasásmód elutasításának álláspontját. Mindhárman hasonló történeti narratívát alkalmaznak a József Attila-kutatás elmúlt pár évében tapasztalható fejlemények áttekintése során: a fordulatot a 2000 tavaszán Miskolcon megrendezett József Attila-konferencia, pontosabban a konferencián elhangzott előadások szövegét tartalmazó *Újraolvasó*-kötet megjelenése hozta – Kulcsár Szabó Ernő és „tanítványi köre” kihívást intézett a „hagyományos”, „klasszikus” interpretációs eszközöket alkalmazó József Attila-kutatókhoz, s „bejelentette kizárólagos igényét” a József Attila-értelmezésre. A szerzők nem említik, de érdemes megjegyezni: a Kulcsár Szabó és a József Attila-kutatók között zajló vita csupán részét képezi egy sokkal általánosabb polémiának, amelyet az egyik oldalon állók az elméletileg megalapozott modern hermeneutika és recepcióesztétika, illetve a naiv, komoly elméleti támogatásra szoruló klasszikus filológia vitájának, a másik oldalon állók viszont az önjáróvá vált, zavaros posztmodern irodalomszemlélet, illetve a szövegek jelentését a szövegek keletkezési kontextusának történeti vizsgálatával megragadni kívánó hagyományosabb irodalomszemlélet vitájának szeretnének láttatni. (A vita legújabb fejezetei a *Literatura* és az *Irodalomtudományi Közlemények* oldalain kísérhetők figyelemmel.)

A referenciális olvasásmód tilalma ellen érvelők legfőbb állítása szerint nem igaz, hogy az életrajzi értelmezés „felszámolná a nyelvi-irodalmi jelentésképzés esélyét”. Tverdota György szellemes tanulmányban (*Kerülő utak, Kortárs*) mutatja meg, az életrajzi tények igenis segíthetik az értelmezést, noha a kizárólag ilyen tényekre alapozott interpretáció nem nyújt elegendő – az esetek zömében a referenciális és a poetológiai olvasásmód

arányos vegyítésére van szükség. Bányai János idézett tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az életrajz már maga is interpretáció eredménye, így az életrajz is értelmezhető „nyelviségként”, az interpretált mű kontextusához tartozó szöveggént. (Bányai azt is megmutatja, hogy a hetvenes évek elején Bori Imre is hasonló poétikai váltást feltételezett a József Attila-életmű egy pontján, mint Kulcsár Szabó Ernő, és noha e váltáshoz nem életrajzi szempontból közelített, mégis „arcot adott” a fordulatnak. Bányai állítását részben alátámasztandó a *Híd* közli is Bori Imre két, hetvenes években született József Attila-verselemzését.) Lengyel András szerint az életrajz és a műalkotás viszonya összetett, bonyolult, de ebből még nem következik, hogy le kell mondanunk e bonyolult viszony megértéséről. Veres András (*A József Attila-kutatás dilemmái, Kortárs*) hozzáteszi: nem indulhatunk ki abból, hogy az olvasó az irodalmi szövegben kizárólag önmagát keresné – márpedig ha az életrajzi ismereteket elutasítjuk, nincs okunk nem elutasítani egyúttal a más típusú, ám szintén szövegben kívüli információkat is.

Sok kritika éri Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti korszakolását is, pontosabban azt az állítást, hogy József Attila a „késő modern korszakküszöb” alkotója lenne. Veres András szerint Kulcsár Szabó irodalomtörténeti korszakfogalmai túl szűkek, csupán néhány bölcsellettörténeti jellemző révén vannak megkonstruálva, ráadásul nagyon szigorú költésztörténeti fejlődéssort implikálnak, ezeket alkalmazva túl sok életművet kell „korszerűtlennek” bélyegeznünk. Szegedy-Maszák Mihály felhívja rá a figyelmet (*Tanító célzat és művészi érték József Attila költészetében, Kortárs*), hogy a „késő modern korszakküszöb” fogalma rendkívül tartalmatlan (akárcsak a „bartókiság” fogalma): nincs értelme Benn–Pound–Valéry vonalról beszélni; ráadásul azok a szövegjellemzők, amelyek egy életművet késő modernné tesznek, például a töredékesség, a szövegről szövegre vándorló sorok változatlan vagy variációs ismétlése, nem kizárólag ezekkel a művekkel kapcsolatban figyelhetők meg. Itt Szegedy-Maszák majdhogynem közvetlenül Kulcsár Szabó *Kortárs*-beli elemzésével (*Csupasz tekintet, szép embertelenség – József Attila és a humán visszavonulás költészete*) vitatkozik. Ha már az életművön belüli variációs ismétléseknél tartunk: az a tény, hogy számtalan József Attila-verset legalább két változatban ismerünk, több tanulmánynak is visszatérő témája: Lengyel András (*A Nincsen apám se anyám kötet ösváltozatának töredéke, Forrás*), Veres András (*Az újraköltés poétikája, Kritika*), Tverdota György (*Zajtalanul és félelmesen – Végül, Tiszatáj*) konkrét példák segítségével részletesen elemzi a jelenséget.

Ugyan nem teljesen független a referenciális olvasás tilalmával kapcsolatos vitától, de mégsem elsősorban ennek a vitának a kontextusában merül fel a kérdés, hogy vajon jogos eljárás-e bizonyos József Attila-szövegek értelmezését a pszichoanalízis fogalomrendszerére alapozni – illetve a kérdés *pandantja*: értelmezhető-e irodalmi szöveggént például a *Szabad-ötletek jegyzéke*. N. Horváth Béla alapos vizsgálatok révén bizonyítja, hogy a pszichoanalízis, akárcsak a marxizmus egyik-másik változata mint szellemi irányzat komoly hatással volt József Attila életművére (*Marxtól Reichig – József Attila emberképe 1932-ben, Kortárs*; *Kinek írta József Attila a Szabad-ötleteket?, Forrás*; *A Szabad-ötletek olvasatai, Tiszatáj*); Valachi Anna egyenesen azt állítja, hogy mivel a pszichoanalízis gyakorlata nem csupán egy primer életrajzi tény révén áll kapcsolatban a költő életművével, hanem komoly szellemi-világnézeti hatásról kell beszélni, ez a hatás igenis kutatandó, és igenis elfogadható a versek analitikus értelmezése (*Szóra bírt, hallgatólag mélységek [József Attila és a pszichoanalízis], Forrás*). Efféle analitikus értelmezésben nincs is hiány, elég, ha Bókay Antal (*A késő modern én konstrukciója [Egy új költői stratégia megalapozása József Attilánál], Tiszatáj*) vagy Prágai Tamás (*Gazdaságosság és halálösztön József Attila költészetében, Tiszatáj*) tanulmányára gondolunk. Igaz, a József Attila-recepció történetét áttekintő Lengyel András megjegyzi, „van annak is jele, hogy a mélylélektani megközelítés, a saját speciális kérdésfeltevéseinek körében mozogva, ránehezedik, ráburjánzik az irodalmi érdekű kérdés-

föltevésekre, és olykor elnyomja azokat”. (Péter László szerint „a szükségesnél nagyobb mértékben uralkodik el” a pszichoanalízis a József Attila-kutatásban. A folyóiratolvasót zavarba hozzák Péter László megjegyzései. Ugyan hol van a szükséges és a szükségesnél nagyobb mérték határa? A szerző majd minden bekezdésében a „túlmagyarázás”, a „belemagyarázás” kísértésétől óvja a kutatókat – ám amíg nem kapunk világos kritériumokat arra nézve, mikor csúszik félre az interpretációnk, a túlmagyarázás elutasítása csupán üres deklaráció marad.) A *Szabad-ötletek jegyzékét* nem kizárólag N. Horváth Béla olvassa részben irodalmi szöveggént, Harkai Vass Éva Bókay Antal 2004-es könyvéről írott kritikájának tanúsága szerint (*Az Én, a szelf, a tárgy, a test, Híd*) Bókay is így tesz. Ezt az eljárást nem csupán Németh Attila pszichiáter nem tartja helyesnek, de Pór Péter is megjegyzi kitűnő elemzésének (*Szavak a kocka hetedik lapján, Holmi*) egyik lábjegyzetében: „teljességgel képtelen vagyok elfogadni a feltételezést, amely szerint a pszichoanalitikus, sőt pszichotikus feljegyzések a többi művel legalábbis elvileg egyenértékű poétikai alkotásként kezeltettek volna”.

Ha az irodalom iránt komolyan érdeklődő, bár a kortárs folyóiratok világában nem különösebben tájékozott beszélgetőpartnerünk végigolvasta a jelentősebb magyar nyelvű folyóiratok József Attila-különszámain – és nem ugrotta át azokat a kitűnő elemzéseket sem, amelyeket én említetlenül hagytam, például Beney Zsuzsa, Kulcsár-Szabó Zoltán, Fried István vagy Tverdota György tanulmányait –, alighanem meggyőzhette magát arról, hogy nem legendákat terjeszt, aki a kortárs magyar irodalmi gondolkodás sokszínűségéről beszél. Persze e sok szín nem mindegyike lesz számára egyformán vonzó, ébredhetnek benne kételyek bőven (például azzal kapcsolatban, hogy a vitapartnerek ugyanazt értik-e az irodalmi szöveg referenciájának fogalmán). Szerencsére nem minden kérdésére kap választ: kénytelen folytatni az olvasást.

2005. október-november

„...VAGYOK, AMI VAGYOK, LETTEM, AMI LETTEM”

Fejtő Ferenc: József Attila, a Szép és Jó Szó mestere; József Attila, az útmutató

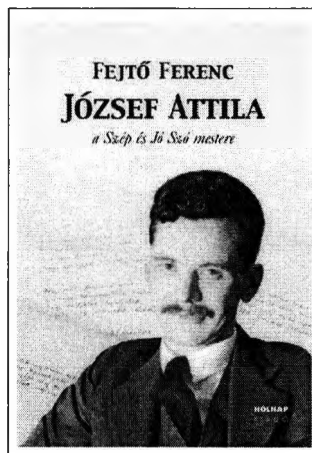
Fejtő Ferenc végigélte a huszadik századot, hogy most, a huszonegyedikben emlékezzen és emlékeztessen arra, amit az utódok hajlamosak elfelejteni: „a Szép és a Jó Szó” értékre. A Párizsban élő író, kritikus, publicista egyik alapítója, majd 1935–38 között szerkesztője volt a *Szép Szónak* – és nem mellékesen József Attila barátja is. Ebben a minőségében gyakran – különösen 2005-ben, a József Attila-emlékévben – kérték, kérik visszaemlékezésre, a régvolt történetek, történetek újragondolására, elmondására, s ő mindig fáradhatatlanul idézi föl emlékeit, a hetven évvel ezelőtti irodalmi- és közélet képviselőinek mindennapjait.

A visszaemlékezések természetrajzát és sajátosságait ismerve elgondolkodhatunk azon, vajon mennyire hiteles, őszinte a túlélő kortárs által megrajzolt kép. Az emberi emlékezet ugyanis nem tökéletes, igyekszik a rosszat szebbé tenni, az esetleges saját felelősséget enyhíteni, ezáltal is torzítva a múltbeli történeteket. Lovass Gyula *Az utóélet-kutatás módszertana* című tanulmányában arról ír, hogy „a tudattalan (vagy idővel azzá váló) torzulásokból alakul ki az író legendája”. (In: L. Gy.: *Kilenc hős visszatér*. Bp., 1973. 335–342.) Az utódok mesterkedéseinek következménye különös irodalmi fikció, amelyben az író, költő már-már mitikus személyiség, egykori alakja elhomályosodik. Azzal, hogy a művész követendő példa lesz, a valódi kép szükségszerűen elferdül(het).

Minthogy azonban Fejtő Ferenc nem csak József Attila halála után jelent meg a színen mint barát, nem csak a költő koporsója mellett jutott eszébe, mennyire szoros kapcsolatban is álltak – így (és nem csak ezért) mindenképpen hiteles forrásnak tekinthetjük. 1930 őszén találkoztak először, s barátságuk hamar elmélyült. 1931 végén együtt szerkesztették a *Szabadon* című illegális folyóiratot (amit később betiltottak), majd a *Szép Szónál* is szerkesztőtársak lettek. Utoljára a költő halála előtti napon, 1937. december 2-án, Balatonszárszón találkoztak.

Fejtő 1938-ban emigrációba kényszerült; mint a *Népszava* párizsi tudósítója hagyta el Magyarországot, s telepedett le a francia fővárosban. *Szép szóval* címmel 1992-ben – válogatott írásaiból – önálló kötete jelent meg Magyarországon a Nyilvánosság Klub–Századvég Kiadó „Ars scribendi” sorozatában, Széchenyi Ágnes szerkesztésében. A kötetnyitó írásban (*Szellemi önéletrajz – 1937-től*) a könyvkereskedő és lapkiadó fia arról vall, milyen irodalmi élmények hatottak intellektuális fejlődésére, milyen szellemi útravalót kapott ifjúkorában: „Egyformán kedves ol-

Holnap Kiadó
Budapest, 2005
235 oldal, 2100 Ft

vasmányom volt a *Don Quijote* és *Mackó Muki*, Andersen és *Robinson Crusoe*, száz kötet Jókait néhány hónap alatt felfaltam. Vernét és May Károlyt, Vörösmarty összes költeményeit, a *Toldit* prózában, az *Ezeregyéjszakát*, a *Pesti Hírlap* vezércikkeit, *Max und Moritzot*, Mark Twain csodálatos Tamását és *Huckleberry Finnjét* éppoly mohón, boldog önfeledtséggel nyeltem magamba, mint egyszer éjjel, szüleim távollétében, könnyek közt és – mondhatom – gyönyörűséggel Courths-Mahler egy tiltott, ostoba, érzelmes remekművét”, vagyis Adytól Heinéig, a nietzschei *Túl jön és rosszon át* Tóth Tihamér erkölcsnemesítő írásaiig és Marx műveiig mindent.

E széles körű irodalmi, filozófiai és esztétikai tájékozottságon alapul Fejtő Ferenc kritikai munkássága, melynek egy része József Attila életművével kapcsolatos. Németh Andor mellett ugyanis éppen Fejtő volt az, aki József Attila nagyságát még életében elismerte, s méltatta költészetét, helyét a legnagyobb lírikusok között jelölve ki. Sokat idézik kettejük párbeszédét, melyet Fejtő 1938-ban, a *Szép Szó* József Attila-emlékszámban elevenített föl: „Egyszer a *Medvetánc* megjelenése után tréfálgozott velem, hogy tanáros-pedánsan osztályozom a költőket. Igen, mondtam, öt jegyem van: rossz költő, jobb költő, jó költő, kitűnő és nagy költő. – Engem minek tartasz? – kérdezte hamiskásan, elismerésre szomjasan. – Már több vagy, mint kitűnő, de még nem vagy nagy – feleltem félig tréfálkozva, félig meggyőződéssel. – Ohó – csapott rám –, nem úgy van ám. Én már most, még ha itt e helyben meghalok is, nagy költő vagyok.”

Az első elemző-értelmező portrét és pályarajzot is Fejtő Ferenc készítette József Attiláról. 1935-ben jelentette meg a *Korunk* februári számában, Fülöp Ernő álnéven, s olyan kulcsfogalmakat helyezett vizsgálódásának középpontjába, mint Isten, Erosz, társadalom, és felfedezte a sokak által jellemzett Ady-párhuzamot is, találóan, ám kissé sarkítottan jegyezve meg: „József úgy viszonylik Adyhoz, mint Bartók Wagnerhez.” Ugyanezzel a címmel (*József Attila költészete*) jelentkezett 1938-ban, a *Szép Szó* József Attila-emlékszámban. Tverdota György figyelmeztet arra, hogy ez az írás máig megkerülhetetlen, hiszen Fejtő „a kritikák, a szubjektív hangú emlékezések és vallomások, életrajzi összefoglalások mellett, tárgyyszerű, az életműre koncentrálnak írásában lerakja a később kibontakozó József Attila-kutatás alapjait”. A szerző kötetéről kötetre haladva, hat fejezetben foglalja össze barátja életművét, s jellegzetes József Attila-i kifejezéseket idézve megállapítja: „...költészete a tragikus párbajnak, a dallam és szöveg, a lélek s a külvilág, a költő és kora egyenlőtlen mérkőzésének példázata.”

A József Attila-emlékévhöz kapcsolódóan, 2005 júniusában a könyvhétre jelent meg a Fejtő

tő nevével fémjelzett két kötet, a *József Attila, az útmutató* és a *József Attila, a Szép és Jó Szó mestere* című. Mindkettő izgalmas olvasmány, utóbbi főként azért, mert a harmincas-negyvenes években megjelent írásokhoz a szerző önkomentárokat fűzött. Érdekes és tanulságos, ahogyan egykori önmagára reflektál vagy épp egy-egy személyes élményét meséli el az adott cikk, tanulmány kapcsán. Múlt és jelen találkozik ezekben a rövidebb-hosszabb „széljegyzetekben”, de mindig a szép szó a legfőbb értékmérő.

Az itt megjelent írások zöme (az 1934–1945 közöttiek) már a Bokor László és Tverdota György által szer-

Népszava – Papirusz book

Budapest, 2005

123 oldal, 1980 Ft

kesztett *Kortársak József Attiláról* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987) című háromkötetes kiadványban is napvilágot látott, de néhány a már említett *Szép szóval*, illetve a *Borkóstoló* (Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1996) című munkában is fellelhető. A kilencvenöt éves Fejtő Ferenc által az 1934 és 1952 között keletkezett tanulmányokból és cikkekből összeállított gyűjteményes kötet olyan kordokumentum, melyben a kiegészítő, személyes hangvételű értelmezés meggyőzőbbé teszi a József Attila költészetét méltató textusokat.

Ha Fejtő írásait olvassuk, látjuk, hogy még akkor is előkerül valamiképpen József Attila neve, amikor a kritika tárgya például Perneki Mihály verseskötete vagy Einstein világgépe. Hogy miért? Önkomentárjában erre is kitér: „Einstein is a század kivételes emberei közé tartozott, és hogy például azt vallotta magáról, amit József Attila is elmondhatott volna: az embernek úgyszólván az orrával kell a dolgokba ütköznie, mielőtt a gondolata megjönne. (...) Aztán ott a tisztaság, a kivételes tisztaság (...).”

Fejtő József Attila-képe azon a felismerésen alapul – amit szinte minden írásában kategorikusan kijelent –, hogy barátja „az ifjabb, a háború utáni nemzedéknek kétségkívül legkiválóbb költője”, hogy „[a]z egyetlen volt Adyék generációja után, akinek megadatott a tökéletesség képessége, s akinek nem néhány verse, hanem egész műve megérdemli az örökkévalóságot”. Nem kevés bátorság szükségeltetett ahhoz, hogy mindezt 1938-ban, a költő halálát követően megindult kisajátító, „tragikomikus béka-egér harcban” papírra vesse...

Hosszabb tanulmánya a *József Attila poétikája* című, mely 1952 decemberében jelent meg az újvidéki *Híd*-ban. Ebben az „egyszerre világos és talányos” *Ars poeticát* értelmezve Fejtő – Ignótus Pálhoz hasonlóan – az „eltökélt igazságkultuszban” találja meg József Attila költői magatartásának kulcsát. Úgy véli, számára a valóság „nem száraz elvontság, hanem konkrét szín, kellem, muzsika, szépség”. Olyan „tanító művészet” ez, amely a valóság és az értelem mellett a humanizmust is középpontba állítja. Az ifjú József Attila még naivan fogalmazott Galamb Ödönnek írt levelében: „Én feltétlenül bízom az emberben.” Később sem vesztette el hitét; a számos negatív tapasztalat birtokában, a sötétebb években írt *Tudod, hogy nincs bocsánat* a példa erre, melyben bizakodva szólítja föl önmagát: „S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vedd meg.”

A kötet utolsó darabja az a Németh Andor halálára írt nekrológ, melyet Fejtő 1954-ben Párizsból küldött el a müncheni *Látóhatár*-nak. Indokolni sem kell, miért tartozik szervesen a többi íráshoz, de a szerző megtette: „Hogyan is hagyhattam volna ki Németh Andort ebből a könyvből, amely annyit köszönhet neki?” Hármójuk kapcsolatára jellemző, hogy Németh Andor és József Attila éppúgy mester-tanítvány viszonyban állt egymással, mint József Attila és Fejtő Ferenc. Némethet kevésbé ismerjük, de személyiségéhez egy kicsit közelebb visz Fejtő furcsa-szép jellemzése: „Ez a csúnya, halszemű ember valami különös, nem e világból való varázst árasztott magából, amely lenyűgözte mindazokat, akik érintkeztek vele. (...) Titokzatos ember volt ez a közvetlen ember, zárkózott ember ez a briliáns csevegő!”

Tizenhat írás, tizenhat önkomentár – s bennük fölsejlik a huszadik század egy szelete. Megelevenednek a korabeli irodalmi helyszínek, a redakciók és kávéházak. Fejtő Ferenc kiméletlen pontosságú írásai és a múltat is némi kritikus éllal felidéző emlékei pedig összefonódnak, hogy aztán a már említett másik könyvben kiteljesedhessenek.

A Valachi Anna irodalomtörténész szerkesztette *József Attila, az útmutató* című kötetben az a mai helyesírás szerint közölt tanulmány olvasható, amely eredetileg a Népszava Könyvkiadónál jelent meg 1947-ben, valamint egy mélyinterjú, Fejtő Ferenc életútja és a függelékben az 1936-ban nagy visszhangot kiváltott *Szép Szó*-beli kritika André Gide *Retour de l'U. R. S. S.* című könyvéről. Valachi érdeme, hogy e vékony kiadvány tartalmas, érdekes és gondolkodtató, számomra elsősorban az „emlékidezés két ülésben” teszi azzá. (Tanulságos összevetni a *Borkóstoló*-ban olvasható 1975-ös interjúval, melyet Fodor Márta

irodalomtörténész készített, s melynek kiindulópontja a *József Attila, a felnőtt* című Fejtő-írás. A harminc év különbséggel készült két beszélgetés egymást kiegészíti, árnyalja – még teljesebb képet adva az emigrációban élő íróról-kritikusról.)

Az „*Ő a költő, én csak a cifra szolgál*” című emlékidéző fejezetben Fejtő és beszélgetőtársa leszáll az élet, a múlt legmélyebb bugyraiba, s nemcsak a gyöngyöt, hanem a göröngyöt is felszínre hozza. Szó esik például arról, hogyan kísérelte meg Lukács György 1948-ban Fejtőt rávenni arra, hogy vállalja „bűnét”, tudniillik, hogy fő része volt „József Attilának a pártból való eltávolításában”. Vagy hogy a nemrég bemutatott, Jelenczki István rendezte *Eszmélet után I–IV.* című filmben Cserépfalvi Imre lánya azt állította, Fejtő nem vett részt a költő temetésén.

A beszélgetésben több, már ismert történetet felidéznek, de mindez egyáltalán nem teszi unalmassá a párbeszédet. Valachi jól ismeri a korszakot és a szereplőket, jól is kérdez, Fejtő pedig szabatosan, mégsem szűkszavúan, ám kissé töprengve válaszol. Az idősebb ember bölcsessége hallatszik minden szavából, azé az emberé, akit nagyon sok megrázkódtatás és szerencsétlenség ért, mégis erős benne a bizalom és az élet szeretete, s hittel vallja: „vagyok, ami vagyok, lettem, ami lettem”.

E bölcsesség birtokában a „mi lett volna, ha” csalfa és gyakran felesleges kérdését is megvitatják. Fejtő a „Hölderlin életművéénél is hatalmasabb” József Attila-i oeuvre-ből kiindulva nagyon is jellemző következtetést von le: „Szerintem nem illett volna bele abba, ami utána történt. Mit csináltak volna vele például a nyilasok? És ha mégis megéri a háború végét, nem tudom elképzelni őt mint a múlt ünnepelelt hőst.”

S ha már az elképzelt, lehetséges jövő képe megmutatkozott, nem csodálkozhatunk azon, hogy Valachi Anna a múltra visszatekintve is játékra hívja beszélgetőtársát, mit lehetne másképpen csinálni, hogy a történet másképp végződjen? Fejtő Ferenc az *Eszmélet*-ből idéz: „...annyira elkerülhetetlennek tűnik minden József Attilával kapcsolatban, akár (...) a halom hasított fa: »mindenik determinált«, és oly meggyőzően vallja a történetek sorszerűségét, hogy végül szemernyi kétségünk sem marad.”

Vigasztalásul azonban felidézhetjük az idősebb író szavait: „Az ember mint egyén a halál felé megy, de ne feledjük: az elmúlás fogalma is relatív. Kérdés, mennyire halunk meg, hogyan és meddig élünk tovább. A világ sorsa persze sokkal bonyolultabb, mint az egyes emberé – a lehetőségek mégis eléggé tisztán kirajzolódnak: a pusztulás vagy a tisztulás jegyében élhetünk tovább.”

ESZMÉLET VAGY MONDD, MIT ÉRLEL...?

Eszmélet. In memoriam József Attila

Az *In memoriam* sorozatban napvilágot látott, N. Horváth Béla által szerkesztett tanulmánygyűjtemény célkitűzése, hogy a fogadtatástörténet kezdeteit megelevenítve egy-ségben láttassa József Attila tragikus életútját és költészetét. A legendás epizódokat felvillantó dokumentumok, a kortársak emlékezései, az egykorú bírálatok és a tanulmányrészletek érdekfeszítő és egységes pályaképet rajzolnak ki, önálló belső utalásrendszerrel. A közelmúlt irodalomtörténeti villongásaitól elhatárolódván a költői életmű méltatásának, mérlegre tételének legfőbb eszköze itt a korabeli sajtó reprezentatív megnyilvánulásainak felsorakoztatása időrendben, amely egyúttal az életmű és a kötet belső korszakolását is biztosítja. A könyv szerkezete a monográfiák hagyományos, életrajzi indíttatású menetét követi: külön fejezet foglalkozik az első verseskötet megjelenéséig eltelt időszakkal, majd a szigorú értelemben vett költői pályáivet kíséri végig három fejezeten keresztül, végül egy nekrológokat és visszatekintő értékeléseket tartalmazó ötödik fejezet zárja le a gyűjteményt.

József Attilától a kötetben (a néhány soros leveleket leszámítva) összesen három teljes terjedelmében közölt írást olvashatunk, valamennyi hangsúlyosan az életrajzhoz kapcsolódik, a gyűjtemény első szövegeiként mintegy a tragikusan végződő életút sűrített kivonatát adják (*Április 11, Curriculum vitae, Öngyilkosság*). Az olvasó figyelmét a kötet a továbbiakban a korabeli értelmezőközösségre irányítja, és szellemesen, tanulságosan helyezi egymás mellé a különböző érdekeltségű és pártállású folyóiratok bírálatait, gazdagon szemléltetve ezáltal az akkori irodalomkritika különböző irányzatait. A kritikák sorát emlékező írások tarkítják, és néhol egy-egy, főként az életrajzra és a befogadtástörténetre koncentráló tanulmány. A kötet leghosszabb terjedelmű és legnagyobb gonddal összeállított fejezete az 1927–1930-ig terjedő időszakot tárgyalja, különleges figyelmet szentelve a költő illegális kommunista mozgalomban játszott szerepének, a „proletárköltő” ambivalens fogadtatásának és az Illyés Gyulához fűződő, konfliktusokkal terhelt kapcsolat árnyalásának. (N. Horváth Béla 1999-es tanulmánykötete, *A hetedik* is bizonyítja, hogy ennek az időszaknak valóban avatott értelmezője.)

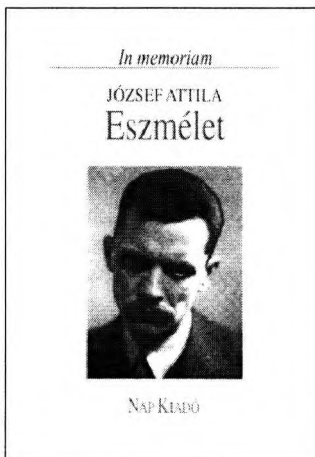
Az a műfaji és indíttatásbeli sokszínűség, amely a korabeli írások kapcsán a kitűnő válogatásnak köszönhetően megmutatkozott, hirtelen megszűnik, amint az olvasó a legújabb József Attila-szakirodalmat vagy a művészi ref-

Válogatta, összeállította, szerkesztette: N. Horváth Béla

Nap Kiadó

Budapest, 2004

418 oldal, 2690 Ft

lexiókat keresi, holott az *In memoriam* sorozat célkitűzései közé tartozik, hogy „egy kötetbe gyűjtve nyújtja át [...] valamely írónkra vonatkozó legfontosabb irodalmat”, és hogy a költő „fogadtatástörténetét kövesse végig a kezdetektől a jelenkorig” (az idézetek a kiadó honlapjáról származnak). Méltatlanul kevés helyet kap és egysíkúan jelenik meg az összeállításban e költészet jelenlegi recepciója. Két igen kitűnő, József Attila-konferenciák előadásait közlő tanulmánykötet, „*A Dunánál*” (1995) és a *Testet öltött érv* (2003) anyagát a válogatás teljes mértékben mellőzi, csakúgy, mint néhány olyan irodalomtörténész munkáját, akik az utóbbi évek József Attila-kutatásának alakulásában döntő szerepet játszottak. Az irodalomkutatók körében polémiaát kiváltó *Tanulmányok József Attiláról* (2001) című gyűjteményből (amely nem csak e költői életmű recepciótörténetének, de a hozzá kapcsolódó szakmai vitákkal együtt a közelmúlt irodalomértésének immár megkerülhetetlen dokumentuma lett) a válogatás egyetlen, az *Újraolvasó*-kötet radikalitását nem tükröző tanulmányt emel át. Ebből a szemszögből meglepő, hogy jelen gyűjtemény éppen annak a versnek vagy versciklusnak a címét tette a borítójára, amely az elmúlt évtized József Attila-kutatását legjobban mozgásba hozta. Az *Eszmélet* című költemény számos tanulmányt (köztük a szerkesztőét) és önálló kötetet ihletett, a válogatás mégis tüntetően távol tartja magát e szöveg elemzésétől, és csak futólag, egy általánosságok szintjén mozgó Nemes Nagy Ágnes-tanulmányrészlet erejéig foglalkozik e szöveggel. Visszatérő jelenség, hogy egy kutató által többször is feldolgozott, átgondolt terület tárgyalásakor a kötet a kevésbé kidolgozott változat mellett dönt, nem terjedelmi okokból (így idézhetné Tverdot a Györgytől a tiszta költészetről a kidolgozottabb, 1995-ös tanulmányt, Beney Zsuzsától pedig az anyaversek kapcsán a *József Attila inverz anyaképei* című, 2003-ban megjelent írást). Teljes mértékben mellőzi a gyűjtemény a költő esztétikai töredékeinek tárgyalását, holott az újraközlést követő hallgatás az utóbbi években szerencsére megszűnt, és egyre több tanulmány bizonyítja ezen írárok fontos szerepét az életmű megközelítésében.

A kötet egészéről elmondható, hogy igen kevés olyan bírálatot és tanulmányrészletet közöl, amely az egyes költői szövegeket nem az életrajz illusztrálására vagy az irodalompolitikai villongások aláfestésére és felszítására használja fel. Ez a mentalitás elsősorban a korabeli értelmezőközösség magatartását jellemzi, de tettenérhető időnként a szerkesztésben is. Beney Zsuzsa *A két anya* című tanulmányából például a kötet hosszasan idézi a költő édesanyjának részletes jellemzését, de éppen azt a részt hagyja el, amit az életrajzi kitekintés szolgált, vagyis az anyaképpel foglalkozó versek elemzését. Érthetetlen, hogy a kortársakat foglalkoztató *Fiatal asszonyok éneke*, *Munkások*, *Mondd, mit érlek...* és az *Óda* méltatása mellett miért kerülnek elő az *Eszméleten* túl csak elvétve a *Medáliák*, *A hetedik* vagy a kései költészet emblematisztikus darabjai, és miért hiányoznak mellőlük az ötletgazdag és értő elemzések. A jelen hangja akkor is elnémul e kötetben, amikor nem az irodalomtudósoké, hanem a költőké lenne a szó. A József Attila-líra utóéletével a kötetet záró írárok egyike, Tamás Attila tanulmánya foglalkozik. E kitekintés utolsó szereplőjétől, Pilinszky Jánostól vett idézetek mellett az elhíresült Nagy László-versen túl vajon miért nem kaphatott helyet legalább egy-két költemény az elmúlt évtized József Attila-reflexiókban hihetetlenül gazdag lírájából?

Tudjuk, hogy József Attila életrajza és recepciótörténete a magyar irodalomtörténet-írás szinte páratlanul feldolgozott területe, tehát a szerkesztői munka oroszlánrészét nem a forráskutatás, hanem a hihetetlen mennyiségű dokumentum számbavétele és rostálása jelenthette. Mégis elgondolkodtató, hogy a válogatás összesen 88 írásából 60 változatlan átvétel két korábbi összeállításból, a *József Attila Emlékkönyve* (1957) és a *Kortársak József Attiláról I-III.* (1987) anyagából. Jelen összeállítás meg sem említi az átvételek kapcsán legfontosabb forrását, az 1987-es gyűjteményt, amelyből ötven szöveget emel át kihagyásaival és szöveghibáival együtt; és az idézett részletek végén félrevezető

módon csak az első, folyóiratbeli megjelenésük helyét közli. Az említett kötetekben szereplő legkésőbbi írás 1957-ből származik, ennek ellenére a centenáriumra megjelentetett gyűjteményben mindössze két olyan új szövegközlés található, amely eddig nem volt része a József Attila- összeállításoknak: Téglás Ferenc 1933-as írása az *Új Harcos* című folyóiratról (167-174.) és Németh László megrendítő, 1956-ból származó levele cikkeinek újraközlése kapcsán (95., a tartalomjegyzékben nem szerepel). Hiányérzetet kelt továbbá az érthetőséget szolgáló, minimális jegyzetapparátus mellőzése és a javítatlanul maradt szöveghibák, elírások sokasága (közöttük árulkodó például a *Curriculum vitae* nyilvánvalóan hibás, 1957-es dátuma).

Szabolcsi Miklós az 1957-es *József Attila Emlékkönyv* bevezetőjében körvonalazza a válogatását irányító, és jelen gyűjtemény háttérében is munkálkodó koncepciót: „Ebben a kötetben nem költészetét – ezt a kimeríthetetlen, sokszínű, egyre egyetemesebbé váló lírai oeuvre-t – mutatjuk meg; hanem »emlékét«: az élő embert, kortársunkat akarjuk felidézni. A költő teljes emberi gazdagságával, változatosságával a miénk; s minél árnyaltabban, minél sokszínűbben ismerjük meg életét – költészete is annival gazdagabban, annival igazabban s valóságosabban bontakozik ki s lesz érthetővé.” Az *In memoriam*-sorozat célkitűzéseinek ismeretében az idézet első szempontja – József Attila költészetének értő és avatott felmutatása –, mint láttuk, joggal hiányolható a kötetből, de kifogásolni valókat hagy maga után a második, az élő ember, a kortárs felidézése is. E gyűjtemény nem feltétlenül helyeselhető módon az életében meg nem értett, mellőzött, tragikus sorsú és beteg József Attilának állít emléket. Ez az egyoldalú beállítás érezhető már a költő szerelmi kapcsolatait felvillantó epizódok kiválasztásától kezdődően. Vágó Márta emlékezőskötete például gazdagon és intelligensen idézi fel a költővel együtt töltött időszak eseményeit és impulzusait; amelyhez képest érdektelennek tűnik a kapcsolat szexuális vonatkozásainak egyoldalú szerepeltetése. Az illegális kommunista mozgalommal és az irodalmi élet vezető személyiségeivel kapcsolatban kialakult konfliktusok értő tárgyalása joggal ad hírt kirekesztettségéről, de a kötet terjedelméhez képest aránytalanak tűnik a József Attila költészetével érdemben szembesülni nem tudó korabeli bírálatok, a nekrológ-jellegű írások és a betegségét, halálának körülményeit részletező leírások szükségtelen halmozása.

A költő öngyilkosságát követő hónapokból itt újraközölt közel húsz emlékező írás jól mutatja, hogyan változott meg ijesztő hirtelenséggel, napok, hetek alatt a költő megítélése. Elégtételt nem adhattak ezek a gyász közvetlenségében született, érthetően elfogult méltatások, amelyek többnyire összeegyeztethetetlennek bizonyulnak szerzőik korábbi megnyilvánulásaival, és költészetének megítélésén érdemben mit sem változtattak. Minden bizonnyal felkelti majd az olvasók érdeklődését, és részvételre, szánakozásra indít József Attilának e kötetből kiolvasható, ügyesen összeállított és meglevelezett életregénye. Napjaink emlékezésének – a kortársak gyakorlatával szemben – elsősorban mégis azt kellene mérlegelnie, mit tett költői életműve a magyar irodalom megújításáért. Költészetét érdemben és súlyának megfelelően tárgyaló tanulmányból ezért is lett volna szükség többre a kötetben.

ZALÁN TIBOR

Dünnyögés, félhangokra

(részlet)

*Szomorú ha omlik a bányá
ember a saját szívét lehányja
Lehet éj de nincs már sötét se
háttal fordul rá Nehogy megértse*

*

*Rom a romos kertet benővi
kuttyák vackán a tetvek halmai
nyüzsögnek Hajtsd le szépen fejed
Fajtád legyint rád s szégyell a fajod*

*

*Itt a táj közepén még lyukas
zsíros férgek mesélik kínjukat
miközben benned mozognak szét
Megőrölnék Így lesz teljes a kép*

*

*Pohár alján néhány csepp láva
ended az istenek lakomája
Nyers hús fanyar szaga még érzik
Rohad a horizont fel az égig*

*

Sík lap tükrében arc fuldoklik
túrja magát előre a voltig
tépődik bőr csont és izomzat
Beönti a múlt mésszel a holtat

*

Pálcika ember vére forgács
pascali nádon isten a tornász
Lángoló villa almot forgat
tíz csontot ér a talajgyakorlat

*

Eszmélet helyett csak üresség
Emigrált fönt az égből a fenség
Lehetne játék irónia
annak a kötél kinek lógnia

kell rajta és világra nyelve
kifordul már ha létét lenyelte

*

Bizonyság vagy fajtád romlékony
gyémánton élsz és vékony moslékon
Könnyével keveredik taknya
Messze néz s posvány iszapját szopja

*

A folyó hol lakom megáradt
hullám hordja a hullám hullákat
Cipeli tovább sehovába
Sorsát az ember örök hiába

*

Otvenegy éves lettem épp ma
kínos és ócska kabarétréfa
Ámbár végül szomorú s békül
keresztet kap és hozzá egészül

*

Ropog a tűz a kandallóban
ropog az ember így kihalóban

*

Milyen varas a hajnali ég
vadludak húznak két széle beég
szürkén puhán perzselt toll szítál
Angyalsúly alatt reccsen a kötél